

УДК: 343.85:343.32(477)(02)
№ держреєстрації: 0124U000957

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
(ДонДУВС)**

25015, м. Кропивницький, вул. Велика Перспективна, 1
тел. +38 (097) 907 01 07, +38 (066) 678 78 80

ЗАТВЕРДЖУЮ

Т.в.о. першого проректора університету
доктор юридичних наук, доцент

_____ Анна БУГА

_____ 11 _____ 2024 р.

ЗВІТ ПРО НАУКОВО-ДОСЛІДНУ РОБОТУ

**ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ
ІЗ КОЛАБОРАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ
(остаточний)**

Керівник і виконавець НДР,
доктор юридичних наук,
професор

Євген ПИСЬМЕНСЬКИЙ

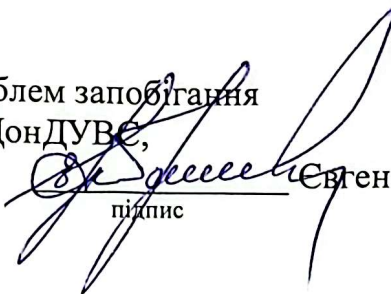
Результати роботи розглянуто Науковою радою Донецького державного університету внутрішніх справ, протокол від 22.11.2024 р. № 11

2024

СПИСОК АВТОРІВ

Керівник теми

Науковий співробітник НДЛ з проблем запобігання кримінальним правопорушенням ДонДУВС,
доктор юридичних наук, професор

підпис

Євген ПИСЬМЕНСЬКИЙ

Виконавці

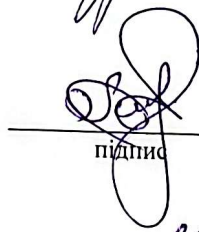
Начальник 3-го відділу управління організації роботи та методичного забезпечення ГСУ Національної поліції України,
кандидат юридичних наук

підпис

Владислав БУРЛАКА

Старший слідчий в ОВС 3-го відділу управління організації роботи та методичного забезпечення ГСУ Національної поліції України

підпис

Аліна ВІТКАЛОВА

Провідний науковий співробітник НДЛ публічної безпеки громад ДонДУВС
доктор юридичних наук, професор

підпис

Валентина ДРОЗД

Доцент кафедри кримінального права та кримінології ОДУВС
кандидат юридичних наук, доцент

підпис

Ганна РЕЗНІЧЕНКО

Професор кафедри кримінального права та кримінології ОДУВС
кандидат юридичних наук, доцент

підпис

Ірина ЧЕКМАРЬОВА

Заступник начальника ГСУ Національної поліції України,
доктор юридичних наук, професор

підпис

Артем ШЕВЧИШЕН

РЕФЕРАТ

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ КОЛАБОРАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

Наукова робота складається зі вступу, основної частини, висновків, переліку посилань. Загальний обсяг наукової роботи становить 157 сторінки, з яких основного тексту – 154 сторінок. У роботі є 5 ілюстрацій та 2 таблиць.

Ключові слова: кримінально-правова кваліфікація, кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, розмежування кримінальних правопорушень, колабораційна діяльність, державна зрада, пособництво державі-агресору, окупована територія, держава-агресор

Об'єктом дослідження є кримінально-правова протидія кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією.

Мета дослідження полягає в установленні особливостей кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із колабораційною діяльністю, та на цій основі запропонувати практичні рекомендації щодо застосування кримінального законодавства України при кримінально-правовій кваліфікації відповідної категорії правопорушень.

Методологічну основу складають різноманітні методи та підходи, використання яких у сукупності дало змогу комплексно дослідити кримінально-правові аспекти протидії колабораційній діяльності на рівні взаємодії права, суспільства та держави, а саме: загальнонаукові методи (аналіз і синтез, індукція і дедукція, системний підхід), спеціально-юридичні методи (порівняльно-правовий, формально-юридичний, метод правового моделювання), метод спостереження, історичний методі, статистичний метод, догматичний метод.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що проведене дослідження становить практично орієнтовану розвідку проблем кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із колабораційною діяльністю. Найбільш важливим результатом, що відображає наукову новизну роботи, можна віднести положення, які містять рекомендації з кримінально-правової кваліфікації відповідної категорії правопорушень.

Основні положення та висновки наукової роботи оприлюднені у *трьох виступах на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних заходах*.

Результати наукової роботи можуть бути використані: 1) у правозастосовній діяльності (підвищення ефективності реалізації кримінально-правової політики; безпомилкове застосування кримінально-правових норм про колабораційну поведінку); 2) у законотворчості (формування кримінально-правової політики в науково обґрунтований спосіб на основі здобутків доктрини кримінального права та положень міжнародного гуманітарного права); 3) в освітньому процесі та науково-дослідній діяльності (формування нових освітніх курсів для правників з протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним із колабораційною діяльністю, підготовка навчальної та наукової літератури); 4) у просвітництві (підвищення рівня правової культури населення).

Проведене дослідження є завершеною працею, предметом якої з-поміж іншого є узагальнення теоретичного та практичного матеріалу з кримінально-правових проблем протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним із колабораційною діяльністю, що передбачає здійснення їх критичного аналізу, формулювання нових ідей, висунення конкретних пропозицій. Виконана робота фіксує науковий пріоритет, забезпечує первинною фаховою інформацією суспільство, слугує висвітленню основного змісту і результатів проведеного дослідження відповідного спектру проблем, що постають у сучасному кримінальному праві України.

Завершенням наукового дослідження є підготовка однойменного науково-практичного poradnika з метою поширення нових знань з-поміж слідчих працівників, які займаються досудовим розслідуванням кримінальних правопорушень, пов'язаних з колабораційною діяльністю.

Керівник НДР
доктор юридичних наук,
професор

Євген ПИСЬМЕНСЬКИЙ

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	7
ПЕРЕДМОВА	8
ЗМІСТОВА ЧАСТИНА ЗВІТУ	
РОЗДІЛ 1. Загальні засади встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність	10
1.1. Сучасний стан наукового дослідження проблем кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність	10
1.2. Кримінально-правова протидія колабораційній діяльності в Україні: генеза та еволюція	12
1.3. Зарубіжний досвід кримінальної відповідальності за колабораціонізм: історичні та сучасні підходи.....	17
РОЗДІЛ 2. Особливості кваліфікації колабораційної діяльності за КК України	22
2.1. Кваліфікація колабораційної діяльності за об'єктивними ознаками.....	22
2.1.1. Колабораційна діяльність в інформаційній сфері (ч. 1, ч. 6 ст. 111-1 КК України).....	23
2.1.2. Колабораційна діяльність в освітній сфері (ч. 3 ст. 111-1 КК України).....	28
2.1.3. Колабораційна діяльність у політичній сфері (ч. 6 ст. 111-1 КК України).....	32
2.1.4. Колабораційна діяльність у господарській (економічній) сфері (ч. 4 ст. 111-1 КК України)	35
2.1.5 Колабораційна діяльність в адміністративній сфері (ч. 2 і ч. 5 ст. 111-1 КК України).....	38
2.1.6. Колабораційна діяльність у виборчій сфері (ч. 5 ст. 111-1 КК України)	43
2.1.7. Колабораційна діяльність у правоохоронній та судовій сферах (ч. 7 ст. 111-1 КК України)	45
2.1.8. Колабораційна діяльність у військовій сфері (ч. 7 ст. 111-1 КК України)	49
2.2. Кваліфікація колабораційної діяльності за суб'єктом.....	51
2.3. Кваліфікація колабораційної діяльності за суб'єктивною стороною.....	61
2.4. Кваліфікація колабораційної діяльності за ознаками, що кваліфікують кримінальне правопорушення (ч. 8 ст. 111-1 КК України).....	71
РОЗДІЛ 3. Розмежування колабораційної діяльності та суміжних складів кримінальних правопорушень і поведінки, що не тягне кримінальну відповідальність.....	77
3.1. Відмежування колабораційної діяльності від правомірної поведінки....	77
3.2. Установлення малозначності діяння та обставин, що виключають кримінальну протиправність, при вчиненні колабораційної діяльності.....	83
3.3. Особливості відмежування колабораційної діяльності від суміжних складів кримінальних правопорушень.....	94

РОЗДІЛ 4. Покарання за колабораційну діяльність	112
4.1. Кримінально-правові санкції за колабораційну діяльність: загальний огляд.....	112
4.2. Застосування кримінально-правових санкцій за вчинення колабораційної діяльності в судовій практиці.....	122
ВИСНОВКИ	135
РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА	138
ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ	140

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Верховний Суд – ВС

Засоби масової інформації – ЗМІ

Збройні Сили – ЗС

Кримінальний кодекс – КК

Кримінальний процесуальний кодекс – КПК

Місто – м.

Пункт – п.

Рік – р.

Російська Федерація – рф

Селище – с.

Селище міського типу – смт

Стаття – ст.

Частина – ч.

ПЕРЕДМОВА

Проблема кримінально-правової протидії колабораційній діяльності¹ в умовах агресивної війни проти України є надзвичайно актуальною. Якщо зважати на те, що досить значна частина території України досі перебуває під тимчасовою окупацією російського загарбника, то значення цієї проблеми має здатність посилюватися у перспективі. Водночас понад дворічна практика застосування ст. 111-1 КК України та інших кримінально-правових норм про злочини, пов'язані з війною, показала, що органи правопорядку стикаються з деякими труднощами, які належать площині матеріального кримінального права. Ціна помилки, як і завжди в таких випадках, дуже велика, тому забезпечення безпомилкової кваліфікації колабораційної діяльності як кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, є завданням, що потребує згуртованості всіх суб'єктів, які дотичні до розв'язання порушеної проблеми.

Ця книга є спробою сприяти виконанню цього завдання у спосіб висвітлення ключових кримінально-правових аспектів колабораційної діяльності та суміжних кримінальних правопорушень, які мають юридичне значення у процесі кваліфікації. Правильна кримінально-правова кваліфікація колабораційної діяльності своєю чергою становить запоруку ефективності протидії кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 111-1 КК України. На противагу іншим аналогам ця праця має конкретно виражений та практично орієнтований характер, становлячи дослідження питань колабораційної діяльності, які постають в аспекті її кваліфікації. Використання порадики дасть змогу працівникам органів досудового розслідування вдосконалити свої знання та набути додаткових навичок при здійсненні кваліфікації колабораційної діяльності.

Таким чином, науково-практичний порадник сприятиме уникненню типових слідчих помилок у процесі кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 та іншими статтями КК України; навчить правильно відмежовувати це кримінальне правопорушення від правомірної поведінки, малозначного діяння, інших кримінальних правопорушень тощо; підкаже, які саме покарання передбачені та застосовуються за вчинення колабораційної діяльності; дасть змогу з'ясувати специфіку становлення кримінально-правової норми про колабораційну діяльність у законодавстві України.

У розділі «Загальні засади вивчення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» висвітлюються сучасний стан наукового дослідження проблем кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність; генеза кримінально-правової протидії колабораційній діяльності в Україні; зарубіжний досвід кримінальної відповідальності за колабораціонізм: історичні та сучасні підходи.

Відповіді на питання щодо того, якими є юридичні підстави кримінально-правової кваліфікації колабораційної діяльності (об'єктивні та суб'єктивні ознаки), можна знайти в другому розділі «Особливості кваліфікації колабораційної діяльності за КК України». Водночас у ньому розкриваються особливості

кваліфікації колабораційної діяльності за ознаками, що кваліфікують кримінальне правопорушення (ч. 8 ст. 111-1 КК України).

Знання про відмежування колабораційної діяльності від правомірної поведінки, малозначного діяння, обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння, і суміжних складів кримінального правопорушення, є гарантією правильного застосування кримінального закону. До цього наводяться приклади (із матеріалів судових справ, постановлених за ст. 111-1 КК України), покликані виявити правильні та запобігти помилковим підходам до кваліфікації колабораційної діяльності. Відповідну інформацію містить розділ «Розмежування колабораційної діяльності та суміжних складів кримінальних правопорушень і поведінки, що не тягне кримінальну відповідальність», у межах якого можна ознайомитися із зазначеними питаннями.

Невід'ємним елементом кримінального переслідування колабораційної діяльності є застосування до особи, яка його вчинила, законного та справедливого покарання. Якими є кримінально-правові санкції за колабораційну діяльність, як здійснюється застосування кримінально-правових санкцій за вчинення колабораційної діяльності в судовій практиці дасть відповідь четвертий розділ – «Покарання за колабораційну діяльність».

Посібник буде корисним для представників органів правопорядку, які долучені до процесу виявлення та розслідування колабораційної діяльності, так і тих, які здобувають вищу освіту; для представників місцевих військових адміністрацій, громадських організацій, зокрема релокованих; для всіх, кого цікавить тема кримінально-правової протидії колабораціонізму.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ВСТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

1.1. Сучасний стан наукового дослідження проблем кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність

З 24 лютого 2022 р. окремі регіони України були окуповані військами рф, що призвело не тільки до завдання державою-агресором значної матеріальної шкоди (руйнування та/або знищення інфраструктури, майна, людських ресурсів й ін.), а й до намагання встановити на тимчасово окупованій території свою владу (в основному це південно-східні області української держави). Безумовно, з того часу в територіальних громадах, що розташовані в районі проведення бойових дій або які перебували чи перебувають і зараз в тимчасовій окупації, суттєво погіршилися умови проживання людей, особливо осіб похилого віку (відсутність пенсійних виплат/заробітних плат, проблеми з достатнім постачанням продуктів харчування, припинена робота відділень банківських установ, недоступність ліків, мобільного та інтернет-зв'язку, зруйноване житло, неможливість виїзду з окупованих територій, викрадання активістів, правоохоронців тощо), що слугують підставами для втрати віри окремими громадянами в майбутнє звільнення цих територій ЗСУ, вимушує брати від країни-агресора пропоновану гуманітарну допомогу як засіб для виживання, оформляти паспорти рф, отримувати російські пенсії та ін. Ще гіршою є ситуація на окупованій території із примушуванням громадян або за їх добровільною згодою до співпраці з «новою» владою (робота в органах «державної» влади, місцевого самоврядування, у правоохоронних органах, комунальних, освітніх закладах тощо). Як показує практика, у багатьох окупованих регіонах та й в інших областях на підконтрольній Україні території виявляються такі особи, котрі зголошуються добровільно допомагати окупантам в різний спосіб.

Для боротьби з таким негативним соціальним явищем в умовах війни виникла нагальна потреба внести зміни до чинного законодавства України, котре б стримувало зазначений процес асиміляції окупованого населення з представниками держави-агресора. З цією метою 3 березня 2022 р. КК України було доповнено ст. 111-1 «Колабораційна діяльність»², норми якої визначають поняття, форми забороненої співпраці з окупантами та види санкцій.

До основних типів колабораціонізму можна віднести такі:

1) в інформаційній сфері – публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи

збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради;

2) в освітній сфері – здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти;

3) у політичній сфері – організація та проведення заходів політичного характеру, у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, активна участь у таких заходах;

4) у господарській (економічній) сфері – передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора;

5) в адміністративній сфері – добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної або пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, або добровільне обрання до таких органів;

6) у виборчій сфері – участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території або публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території;

7) у правоохоронній та судовій сферах – добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території;

8) у воєнній сфері – добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти ЗС України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України.

З позиції ст. 111-1 КК України колабораційна діяльність може розглядатися як кримінальний проступок (ч. 1 і ч. 2), нетяжкий злочин (ч. 3, ч. 4), тяжкий злочин (ч. 5) та особливо тяжкий злочин (ч. 6, ч. 7, ч. 8).

В Україні питанню кримінально-правової протидії колабораціонізму свої праці присвятили такі вчені: М. Акімов, Н. Антонюк, О. Зайцев, О. Ілларіонов, В. Кубальський, Р. Мовчан, А. Політова, Є. Письменський, М. Рубашенко, В. Кузнєцов, М. Сийплові, М. Хавронюк та ін.

Ще до появи кримінально-правової заборони колабораційної діяльності була опублікована наукова праця Є. Письменського «Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в Україні (кримінально-правові аспекти)» (2020)³, в якій відповідне явище розглядається на прикладах первинно окупованих територій Криму та Донбасу.

Особливої уваги в аспекті забезпечення охорони національної безпеки України також заслуговують монографічні дослідження Ю. Орлова «Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри» (2023)⁴, І. Букреєва, Д. Олейнікова, О. Червякової, А. Швеця «Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практичний poradnik (2023)⁵, Р. Мовчана «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми» (2022)⁶, А. Вознюка, О. Дудорова, Р. Мовчан, С. Чернявського та ін. «Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану» (2022)⁷.

Варто згадати публікацію М. Хавронюка з приводу аналізу питання кримінальної відповідальності за колабораціонізм⁸. Схожі питання були розглянуті В. Кузнецовим і М. Сийпюкі в роботі «Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення»⁹. М. Голінка розглянула колабораційну діяльність і суміжні явища в аспекті проблем законодавчого врегулювання¹⁰. Ю. Василенко надала кримінально-правову характеристику такого складу кримінального правопорушення, як колабораційна діяльність. Авторка визначила всі елементи цього складу і його основні ознаки¹¹. Ю. Лісова розглянула співвідношення державної зради і колабораційної діяльності у розрізі відповідальності суддів і правоохоронців в окупації¹². Окремо варто зазначити про узагальнення і роз'яснення правозастосовної практики, яке здійснено судьями найвищої судової інстанції в Україні. Зокрема, Н. Антонюк – секретар Першої судової палати, суддя Касаційного кримінального суду і Г. Анісімов – секретар Третьої судової палати, суддя Касаційного кримінального суду дослідили питання розмежування колабораційної діяльності із суміжними складами кримінальних правопорушень. Судді проаналізували такі питання: самостійні склади, визначені ст. 111-1 КК України (частини 1–7) і форми вчинення відповідних діянь; кваліфікований склад ст. 111-1 КК України (ч. 8); відмежування складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України, від інших кримінально-караних діянь (наприклад, ст. 111, ст. 111-2, ст. 436-2 КК України)¹³.

Оскільки кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність є відносно новим явищем для науки кримінального права України, то наведені роботи та їх кількість свідчать про зацікавленість фахівців різних галузей у дослідженні колабораційної діяльності як виду кримінального правопорушення¹⁴.

1.2. Кримінально-правова протидія колабораційній діяльності в Україні: генеза та еволюція

Сьогодні Україна переживає складні часи, що пов'язанні з війною, яка вже триває понад десять років, тому питання колабораціонізму є актуальним. Однак у період активізації військової агресії з боку рф ця тема набула нового значення на законодавчому рівні. 24 лютого 2022 р., без оголошення війни, держава-агресор

почала повномасштабне збройне вторгнення на територію України, що стало найбільшим викликом безпеці людства після Другої світової війни.

З березня 2022 р. кримінальне законодавство України передбачає відповідальність за колабораційну діяльність у ст. 111-1 КК України. Проте шлях до запровадження такої відповідальності за це діяння був досить тривалим.

Кримінальна відповідальність за «колабораціонізм» у СРСР засновувалася на довоєнному законодавстві. Як і в інших країнах Європи, основним злочином, за яким здійснювалося переслідування за «колабораціонізм» у СРСР, була державна зрада. Вона була сформульована в статті 58-1 Кримінального кодексу РСФСР як «контрреволюційна діяльність», «зрада Вітчизни» з покаранням смертною карою або 10 років каторги, а після 1947 року – лише каторгою строком до 25 років¹⁵. Склади в статті 58 були достатньо широкими: шпигунство, саботаж, контрреволюційна діяльність. Вона поширювався як на цивільних, так і на військовослужбовців. Декретом 24 червня 1942 року була встановлена кримінальна відповідальність членів сімей «зрадників Вітчизни» – членам сімей засуджених за «колабораціонізм» мало бути присуджено мінімум 5 років каторги¹⁶. Іншими складами були такі: «злочини проти громадян СРСР», встановлені статтею 59-1(б) Кримінального кодексу РСФСР^{17, 18}.

За часів незалежної України законодавець знову вимушено повернувся до терміна «колабораціонізм», проте вже без радянського значення цього слова. Причинами виникнення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність стали події 2014 р. в Україні.

Юридично процес оформлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність почався з 2014 р. і в березні 2017 р. на сайті Верховної Ради України зареєстровано проект Закону України «Про заборону колабораціонізму» (реєстр. № 6170). У пояснювальній записці до нього зазначено, що законопроект «спрямований на врегулювання одного з найважливіших питань, яке наразі гостро постало перед Україною – питання заборони колабораціонізму». Однак ця законодавча ініціатива не знайшла своєї підтримки та в серпні 2019 р. законопроект був відкликаний.

У проекті Закону України «Про захист української державності від проявів колабораціонізму» від 20 грудня 2017 р. № 7425 колабораціонізм визначено як «співробітництво з ворогом, сприяння у здійсненні агресивних дій, розгортанні збройного конфлікту проти України, надання ворогу допомоги під час підготовки та проведення агресії, при розгортанні збройного конфлікту» (п. 2 ст. 2)¹⁹. Тоді у ст. 10 проекту Закону «Про забезпечення прав та свобод та правовий режим на тимчасово окупованій території» було заявлено про співпрацю з державою окупантом, однак слово «колабораціонізм» автори проекту не використовували.

У грудні 2019 р. до Верховної ради України було подано проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораціонізм» від 06 грудня 2019 р. № 2549, яким було запропоновано доповнити КК України ст. 111-1 «Колабораціонізм» такого змісту: колабораціонізм, тобто особлива форма державної зради, яка полягає у військовому, політичному, економічному, адміністративному, культурному, інформаційному, медійному співробітництві

громадянина України з державою-агресором або її представниками, створеними чи підтримуваними нею незаконними збройними формуваннями, яке завдало шкоди державному суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України²⁰. Але зазначений проєкт закону не було прийнято.

Наступна спроба введення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність відбулася у 2021 р., коли до Верховної Ради України було подано проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за адміністративне, економічне, військове, політичне, військово-політичне та інше співробітництво з державою-агресором – колабораціонізм» від 02 березня 2021 р. № 5135. У цьому проєкті Закону пропонувалося доповнити КК України ст. 111-1 «Колабораціонізм» такого змісту: колабораціонізм, тобто умисне і добровільне співробітництво громадянина України з державою-агресором або її представниками у будь-якій формі, в інтересах держави-агресора і на шкоду національній безпеці України чи її союзників. У примітці статті надавалося роз'яснення щодо форм колабораціонізму:

1) участь у збройному конфлікті на боці держави-агресора, зокрема для забезпечення підтримки органів, самопроголошених чи створених ворогом, які виконували чи виконують на тимчасово непідконтрольній Україні території функції, властиві органам державної влади чи органам місцевого самоврядування;

2) публічні заклики, спрямовані на підтримку чи співробітництво з державою-агресором та/або окупаційною владою;

3) ведення господарської діяльності спільно з окупаційною владою та суб'єктами господарювання, які знаходяться на території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та на територіях окремих районів Донецької та Луганської областей, незалежно від місця реєстрації таких суб'єктів господарювання;

4) організація та проведення під контролем держави-агресора виборів, референдумів, опитувань, плебісцитів та інших форм безпосереднього волевиявлення громадян на тимчасово окупованих територіях;

5) організація масових заходів політичного характеру (мітинги, демонстрації, пікетування, страйки тощо), в рамках співробітництва з державою-агресором, з метою сприяння та надання їй допомоги у здійсненні агресивних дій проти України, підтримки органів, самопроголошених чи створених державою-агресором, які виконували чи виконують на тимчасово окупованій території функції, властиві органам державної влади чи органам місцевого самоврядування, а також активна участь у таких заходах з метою підтримки цих органів;

б) неодноразове розміщення для загального перегляду у мережі Інтернет закликів до підтримки дій держави-агресора у здійсненні нею агресивних дій, розгортанні збройного конфлікту проти України; закликів до підтримки органів, самопроголошених чи створених державою-агресором, які виконували чи виконують на тимчасово окупованій території функції, властиві органам державної влади чи органам місцевого самоврядування, а також розповсюдження такої інформації в мережі Інтернет з метою забезпечення зазначеної підтримки;

7) вступ на посади в органах, самопроголошених чи створених державою-агресором, які виконували чи виконують на тимчасово окупованій території функції, властиві органам державної влади чи органам місцевого самоврядування, якщо такі посади пов'язані з управлінням, прийняттям рішень відповідного органу та/або участю в процесі розробки і ухвалення таких рішень;

8) передача матеріальних та нематеріальних ресурсів регулярним військам держави-агресора, радникам, інструкторам і найманцям, що направлені державою-агресором, а також незаконним формуванням, підпорядкованим органам, самопроголошеним чи створеним державою-агресором, які виконували чи виконують на тимчасово окупованій території функції, властиві органам державної влади чи органам місцевого самоврядування;

9) організація та участь у проведенні інформаційних компаній, спрямованих на забезпечення підтримки держави-агресора при здійсненні нею збройної агресії проти України; підтримки органів, самопроголошених чи створених державою-агресором, які виконували чи виконують на тимчасово непідконтрольній Україні території функції, властиві органам державної влади чи органам місцевого самоврядування²¹. Проте зазначений проєкт Закону так і не було прийнято.

Підсумовуючи викладене, слід зауважити, що всі спроби унормування відповідальності за колабораційну діяльність були не завершеними, проєкти мали розмиті формулювання, не було чіткого розмежування між видами колаборації. Проблемою також було і те, що політична еліта проросійського спрямування в Україні досить впевнено і безкарно саботувала прийняття цих законів у будь-якій із версій²².

Нарешті 03 березня 2022 р. Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» № 2108-ІХ, яким встановлено кримінальну відповідальність за співпрацю з державою-агресором, її окупаційною адміністрацією та/або її збройними чи воєнізованими формуваннями, яка передбачає покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та накладення інших відповідних покарань для осіб, які здійснювали таку співпрацю, а також можливість ліквідації юридичних осіб, уповноважені особи яких здійснювали таку співпрацю. У пояснювальній записці до цього Закону зазначено, що колабораціонізм як явище підриває національну безпеку України та становить безпосередню загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності, конституційному ладу та іншим національним інтересам України, тому повинен тягнути за собою відповідальність, встановлену законом. Крім того, постконфліктне врегулювання неможливе без відновлення справедливості та обмеження ряду прав осіб, причетних до колабораціонізму, що можливо вирішити виключно законом²³.

Хоча підслідність цього кримінального правопорушення законом визначено за слідчими органів безпеки України, пошуком зрадників з березня 2022 р. займається також і Національна поліція України, Національне антикорупційне бюро, Державне бюро розслідувань, прокуратура.

Цьому сприяли зміни внесені до КПК України згідно із Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» № 2201-IX, яким ч. 5 ст. 36 КПК України викладено в новій редакції, надавши можливість Генеральному прокурору (особі, яка виконує його обов'язки), керівникам обласних прокуратур, їх першим заступникам та заступникам у разі неефективного досудового розслідування або за наявності об'єктивних обставин, що унеможливають функціонування відповідного органу досудового розслідування чи здійсненням ним досудового розслідування в умовах воєнного стану, своєю вмотивованою постановою доручити здійснення досудового розслідування будь-якого кримінального правопорушення іншому органу досудового розслідування, зокрема слідчому підрозділу вищого рівня в межах одного органу.

Такі зміни не лише надали змогу розвантажити слідчих СБУ, а й можливість задіяти інші органи досудового розслідування для виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збройною агресією рф проти України, що дозволить притягнути винних до відповідальності у законний спосіб.

Пошуком зрадників також займаються Рада національної безпеки та оборони, громадські організації, такі як ГО «Рух Чесно», NGL.media й ін. Інформація про таких зрадників публікується на їх сайтах, на одному з яких станом на 15 березня 2024 р. реєстр нараховує 1416 осіб і з кожним днем цей реєстр поповнюється новими особами. Вказаний список умовно поділено на чотири групи: політики, судді та юристи, медійники та правоохоронні органи²⁴.

Варто також зауважити, що в системі Національної поліції понад рік функціонує підсистема «Воєнний злочин» – унікальна інформаційна база, до якої підключені усі правоохоронні органи держави, в тому числі прокурори, а також сили безпеки та оборони України. На сьогодні вона об'єднує в собі інформацію з різних відомств щодо більш як двісті сорока тисяч (240 тис.) осіб, які мають відношення до війни росії проти України (*військово-політичне керівництво країни агресора; військовослужбовці рф, приватних військових компаній, незаконних збройних формувань, пропагандисти, колаборанти, держзрадники*). Завдяки цій підсистемі Національна поліція України об'єднала ресурси сил оборони та безпеки держави задля документування воєнних злочинів та притягнення до відповідальності, в тому числі колаборантів, що значно прискорює процес розслідування²⁵.

Отже, держава не стоїть осторонь питання кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. Починаючи з 2014 року, постійно тривали спроби зафіксувати на законодавчому рівні визначення поняття та форми прояву колабораційної діяльності, а також справедливого покарання за це явище. Цей процес було завершено прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 03 березня 2022 р. № 2108-IX, на підставі якого КК України доповнено статтею 111-1 «Колабораційна діяльність».

Водночас після прийняття Закону № 2108-IX до Верховної Ради України подано низку законопроектів, спрямованих на врегулювання проблемних питань,

пов'язаних з таким явищем, як колабораційна діяльність, зокрема, в березні 2022 р. зареєстровано проєкт Закону України «Про внесення змін до статті 111-1 Кримінального кодексу України щодо розширення переліку кримінальних правопорушень за здійснення колабораційної діяльності» (реєстр. № 7223), у квітні 2022 р. – «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та порядку досудового розслідування злочинів проти основ національної безпеки України» (реєстр. № 7329), в липні 2022 р. – «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та суміжні кримінальні правопорушення» (реєстр. № 7570) та ін., у зв'язку з цим при Комітеті Верховної Ради України створено робочу групу щодо розгляду законопроєктів щодо вдосконалення відповідальності за колабораційну діяльність. Робота за цим напрямом на сьогодні триває²⁶.

Наявність великої кількості законодавчих ініціатив є свідченням необхідності прийняття базового нормативно-правового акта щодо врегулювання колабораційної діяльності. Слід урахувати той факт, що встановлення кримінальної відповідальності, в розумінні п. 22 ст. 92 Конституції України виключно законами України визначаються засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них, повинно здійснюватися законотворцем шляхом прийняття відповідного Закону України. Проте на сьогодні відповідного нормативно-правового акта не має.

1.3. Зарубіжний досвід кримінальної відповідальності за колабораціонізм: історичний досвід та сучасні підходи

Поняття «колабораціонізм» уперше було згадано лише після Першої світової війни. Сам термін у класичному його розумінні було сформовано у Франції під час Другої світової війни. Думки стосовно його змісту в процесі історії постійно змінюються, доповнюються новими поясненнями та характерними ознаками залежно від його проявів.

Після Першої світової війни поняття «колабораціонізм» використовували для позначення тісної співпраці місцевих жителів Франції та Бельгії з німецькою окупаційною владою, однак це поняття не розглядалося у зневажливому значенні та не було синонімом «зради»²⁷. Під час окупації колабораціоністи іноді стикалися з критикою та образами з боку співвітчизників. У поодиноких випадках колабораціоністи зазнавали фізичних нападів під час війни, особливо побиття, витягування або збривання волосся жінкам, які, як вважали, мали тісні стосунки з гітлерівцями або працювали на них.

Найбільше співпраця з ворогом тоді проявлялася в економічній та політичній сферах, дещо менше в адміністративній та ідеологічній сферах. Місцева влада, особливо мери чи муніципальні радники, а також представники вищого духовенства співпрацювали з окупантами та встановлювали на території порядки третього рейху. Повноваження місцевих поліцейських були скорочені, зазвичай

вони співпрацювали з німцями у підтриманні громадського порядку та контролю за чорним ринком.

Термін «колабораціонізм» використовувався доволі рідко. Наприклад, тих, хто співпрацював з німецькою окупаційною владою у Бельгії, після закінчення Першої світової війни, називали «активістами». Кримінальне законодавство Бельгії співпрацю з ворогом визнавало як діяльність, що завдає шкоди внутрішній та зовнішній безпеці держави. За кримінальним законодавством Франції співпраця з окупаційною владою передбачала відповідальність за передачу розвідувальної інформації / торгівлю з ворогом. Після Першої світової війни сотні бельгійців були засуджені за співпрацю з ворогом, більшість з них були засуджені до позбавлення волі, деякі – до смерті, але смертна кара була замінена на більш м'яке покарання. У Франції було засуджено за шпигунство та донесення всього лише декілька десятків чоловік, до них застосовувалися покарання у виді позбавлення волі, депортації з національної території чи смертної кари²⁸.

Тема колабораціонізму набула свого масового поширення під час Другої світової війни, коли на окупованих нацистською Німеччиною європейських територіях почалася воєнна та адміністративна співпраця населення. Так, окрім уже згаданої Франції («вішистський» уряд) були сформовані пронацистські колабораціоністські уряди: у Норвегії – уряд міністра-президента В.-А.-Л. Квіслінга, у Нідерландах – уряд «лейдера» А. А. Мюссерта, у Сербії – уряд прем'єр-міністра генерала М. Недіча, у Хорватії – режим лідера усташів А. Павелича, у Словаччині – уряд О. Й. Тисо, в Угорщині – уряд Ф. Салаші тощо.

Як зазначає О. Чальцева, термін «колабораціонізм» в англійській мові вживається в нейтральному значенні співпраці, для означення ідеологічно мотивованої підтримки окупаційної влади елітами. Проте в умовах війни такий термін має на меті лише негативний смисл, у зв'язку з чим сформувалися різні підходи, що надають різну характеристику цьому терміну²⁹.

У «вішистському» значенні колабораціонізм був військовим та адміністративним, а також передбачав на рівні урядів та еліт добровільну співпрацю з окупантами. Термін «колабораціонізм» використовувався для позначення співпраці жителів та урядів під час окупації країнами «гітлерівської коаліції» та отримав додаткове значення підтримки нацизму та фашизму, а також зради власної держави та народу. У таких європейських країнах колабораціонізм поширювався на воєнну, адміністративну, економічну, ідеологічну та культурну сфери, як наслідок, у ході війни така діяльність була відображена в правових нормах кримінального законодавства³⁰.

Уперше сучасний термін «колабораційна діяльність» у позитивному аспекті розглянув французький маршал Анрі Філіп Петен, який очолив режим «Віші» та закликав французів до співпраці з нацистською Німеччиною. Друга світова війна дала поштовх розвитку колабораціонізму і, як наслідок, цей термін швидко набув негативного значення. Так, в історіографії розрізняють декілька визначень колабораціонізму: 1) політична співпраця з ворожою стороною; 2) кооперування з окупаційною владою у різних галузях та участь у війні з боку окупантів³¹.

Уже під час Другої світової війни способи ведення війни значно змінились. У набагато ширших та більших масштабах почала з'являтися пропаганда та «п'яті

колони», через що довоєнне законодавство не задовольняло післявоєнний запит у країнах на покарання тих, хто співпрацював з державою-ворогом. Саме через це держави під час війни приймали законодавчі акти про колабораціонізм, що мали силу зворотної дії в часі³².

На думку В. Дзьобака, за часів Другої світової війни на окупованих територіях Східної Європи, зокрема в Україні та країнах Балтії, співпраця з окупантами мала на меті інший характер. У цих регіонах виділилися державний та індивідуалістичний (приватний) колабораціонізм. Державний колабораціонізм був спрямований на відновлення своєї власної державності за допомогою Німеччини, індивідуальний – виник через ідеологічне несприйняття та негативне ставлення до радянської системи³³.

З цього приводу доцільно звернути увагу на феномен грузинського колабораціонізму в роки Другої світової витоки, причини грузинського колабораціонізму й основні напрями співпраці з Третім Рейхом. Розпочавши у 1941 р. війну проти СРСР, Третій Рейх одним з головних завдань визначив руйнування багатонаціональної радянської держави і залучення на свій бік представників національних меншин. На руїнах СРСР нацисти планували створити низку територіальних національних утворень, котрі стали б провідниками німецької політики, сприяючи поширенню її впливу на Близький, Середній і Далекий Схід. Особлива ставка робилася на народи Кавказу. Володіння Кавказом відкривало вермахту шлях на Близький і Середній Схід, завоювання Індії та Тибету.

Уже у процесі війни серед національних формувань, які входили до складу вермахту, чільне місце посідали кавказькі й північнокавказькі формування. Витоки їх сягають років Першої світової війни, громадянської війни в Росії та кардинальної перебудови національно-державного життя грузин, вірмен, азербайджанців і народів Північного Кавказу. Тому не випадково значну роль у формуванні кавказьких національних легіонів зіграли політичні емігранти, котрі дотримувалися зазвичай виражених націоналістичних поглядів. Серед частини військовополонених, з яких комплектувалися особовим складом кавказькі легіони, емігрантські сили змогли, зокрема, реанімувати гасла про незалежність закавказьких республік.

У м. Берліні 1915 р. була зроблена спроба створення уряду Грузії у вигнанні, до складу якого входили окремі керівники грузинських націоналістів. Через певний час під німецьким патронажем був сформований «Комітет визволення Грузії». У розпал Першої світової війни 1915 р. німецький генштаб розробив план зі створення кавказького збройного формування, що спочатку мало складатися з грузинів, а потім комплектуватися і представниками інших кавказьких народів. Він називався Грузинським легіоном та існував з 1915 до 1917 рр. і з 1941 до 1945 рр. На боці Німеччини під час війни воювало понад 100 тис. кавказців, з них – понад 25 тис. грузинів. На противагу багатьом іншим частинам радянських народів (у тому числі і російських) у створенні Грузинського легіону провідна роль належала не німецькому вермахту, а грузинській політичній еміграції.

Отже, основними причинами колабораціонізму у Грузії можна вважати: 1) бажання помститися радянській владі за всі кривди (репресії, розкуркулення і подібне); 2) ідеологічне несприйняття радянської влади, комуністичної ідеології,

антисемітизм; 3) страх за своє життя і життя близьких; 4) кар'єризм, прагнення пристосуватися до нових умов життя; 5) позиція радянського уряду до військовополонених, котрих вважали зрадниками; 6) обман нацистської пропаганди; 7) прагнення за допомогою Німеччини боротися за незалежність Грузії³⁴.

Окрім цього, у 2008 році РФ здійснила військову агресію проти Грузії. Після припинення військових дій РФ продовжила контролювати Південну Осетію та Абхазію. Одразу після завершення військового конфлікту законодавець Грузії прийняв Закон «Про окуповані території», яким визначив статус територій, окупованих у результаті збройної агресії РФ, зокрема Абхазької Автономної Республіки та Цхінвальського регіону (територія колишньої Південно-Осетинської автономної області).

Розділ XI КК Грузії «Злочини проти держави» містить главу XXXVII «Порушення правового режиму окупованих територій», якою кодекс доповнений Законом від 19 грудня 2008 р. № 795. Цей структурний підрозділ містить тільки дві статті: ст. 322-1 «Порушення порядку входу (в'їзду) на окуповані території», відповідальності за якою підлягають іноземці та особи без громадянства і ст. 322-2 «Здійснення на окупованих територіях економічної діяльності, забороненої Законом Грузії «Про окуповані території». Таким чином, у Грузії кримінально караною є тільки колаборація в економічній сфері³⁵.

Окрему увагу В. Горобець, Т. Заболотна, Б. Ковальов, В. Кучер, Т. Пентер звертають на такі форми колабораціонізму, як економічний і культурний. Економічний колабораціонізм означає співпрацю з окупантами у господарській діяльності. Однак вони наголошують, що такі дії були вимушеними через тиск загальної трудової повинності. Тому в таких випадках колабораціонізм слід поділяти на: вимушений та добровільний³⁶. Я. Грицак, О. Потильчак, С. Хоффманн вважали, що добровільний колабораціонізм – направлений на підтримку громадського порядку та економічного життя на окупованих територіях, а вимушений – змушує співпрацювати людей з окупованою владою для того аби вижити³⁷.

Після Другої світової війни притягнення до кримінальної відповідальності було засноване на застосуванні норм, що вже були в чинному законодавстві (державна зрада) та на нових прийнятих нормах («національне безчестя» – Франція).

Звертаючись до міжнародного гуманітарного права, потрібно акцентувати увагу на те, що воно взагалі не надає визначення співпраці з ворогом. Міжнародне право не забороняє співпрацю з ворогом та не забороняє залучення мирного населення окупованих територій до такої співпраці, проте забороняє примус до такої співпраці військовополонених та цивільного населення. Ст. 5 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. містить положення, що особи, до яких є підозра, що вони займаються «діяльністю, ворожою для безпеки держави, або що її залучено до такої діяльності», або якщо особа є «шпигуном чи диверсантом або підозрюваним на законній підставі в діяльності, що загрожує безпеці окупаційної держави», захист конвенції не поширюється на таких осіб³⁸.

Коментар Міжнародного Комітету Червоного Хреста від 1958 р. застосовує наведене положення виключно до осіб, що здійснюють активну діяльність: диверсійна розвідка та діяльність разом з ворожим урядом або громадянами окупаційної держави, шпигування³⁹. Отже, політична підтримка окупаційної влади, що не супроводжується активними формами поведінки, не вважається співпрацею з ворогом. І тому визначається, що до таких осіб потрібно застосовувати гуманне поводження та гарантувати справедливий і нормальний суд над ними.

Сучасне кримінальне законодавство європейських країн не має такого складу злочину, як «колабораціонізм». Винятком є лише КК Литовської Республіки, в якому злочином визнано «сприяння незаконній владі в утвердженні окупації чи анексії Литовської Республіки, зокрема придушення опору мешканців Литви або в допомозі структурам незаконної влади у здійсненні окупації чи анексії» (ст. 120 КК Литовської Республіки «Колабораціонізм»)⁴⁰.

Українське законодавство до 2022 р., на жаль, не містило відповідної норми, що спричинило на сьогодні безліч проблем та суперечностей стосовно формування єдиної думки щодо того, в який спосіб має формуватися та реалізовуватись кримінально-правова політика держави щодо осіб, які вчиняють діяння колабораціоністського характеру⁴¹.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗА КК УКРАЇНИ

2.1. Кваліфікація колабораційної діяльності за об'єктивними ознаками

Склад кримінального правопорушення – це певна, визначена законом сукупність найбільш типових об'єктивних та суб'єктивних ознак, за наявності яких суспільно небезпечне діяння може бути визнано як кримінальне правопорушення. Законодавець відтворює у складі кримінального правопорушення лише найбільш важливі, типові ознаки певного виду кримінального правопорушення, тобто такі, які притаманні всім кримінальним правопорушенням певного виду. Причому обов'язковою є наявність усіх ознак складу кримінального правопорушення, їх сукупність. Відсутність хоч б однієї ознаки означає відсутність загалом складу кримінального правопорушення, а отже, підстав для притягнення до кримінальної відповідальності.

Склад кримінального правопорушення утворюють чотири елементи: об'єкт кримінального правопорушення, об'єктивна сторона кримінального правопорушення (разом вони називаються об'єктивними ознаками складу кримінального правопорушення), суб'єкт та суб'єктивна сторона кримінального правопорушення (разом вони називаються суб'єктивними ознаками складу кримінального правопорушення).

Об'єкт кримінального правопорушення – це завжди те, на що посягає кримінальне правопорушення. Загально визнаним є визначення об'єкта кримінального правопорушення як суспільних відносин, які охороняються кримінальним законодавством і яким кримінальним правопорушенням заподіюється або ж створюється загроза заподіяння істотної, непоправної шкоди.

Об'єктом колабораційної діяльності як кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, є основи національної безпеки України, а за ч. 8 ст. 111-1 КК України, *додатковий об'єкт* – життя або здоров'я людей, право власності.

Аналіз ст. 111-1 КК України дає підстави стверджувати, що безпосереднім об'єктом указаних норм є суспільні відносини з охорони національної безпеки України, які охоплюють державний суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність, обороноздатність, державну безпеку, національні інтереси. Тобто об'єкт складу кримінального правопорушення «колабораційна діяльність» подібний до об'єкта складу злочину «державна зрада»⁴².

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення – це зовнішня сторона (зовнішнє вираження) кримінального правопорушення, що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією чи бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, способом, місцем, часом, обстановкою, засобами (знаряддям) вчинення кримінального правопорушення.

Поняття об'єктивної сторони надає можливість визначитися з її ознаками як такими, в яких знаходить зовнішнє вираження кримінальне правопорушення,

проявляється процес вчинення суспільно небезпечного діяння, послідовний розвиток подій від кримінального правопорушення дій (бездіяльності) до настання суспільно небезпечних наслідків – тих змін, які спричиняє кримінальне правопорушення:

Кримінальне правопорушення – це завжди конкретний, зовні виражений акт поведінки (зовнішня, фізична сторона кримінального правопорушення) суб'єкта у виді дії або бездіяльності. Кримінальне правопорушення завжди здійснюються за певних обставин, у певній обстановці, часі, місці, з використанням різних природних явищ, предметів матеріального світу (зброї, технічних пристосувань, підроблених документів), фізичних та хімічних властивостей речовин, і які зазвичай описуються (закріплюються) у диспозиції норми Особливої частини КК України і тому є обов'язковими для встановлення в кожному кримінальному провадженні.

Стосовно загального складу кримінального правопорушення, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є суспільно небезпечне діяння, яке визначається законом у будь-якому кримінальному правопорушенні, факультативними – суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням та наслідками, спосіб, місце, час, обстановка, знаряддя, засоби вчинення кримінального правопорушення, оскільки закріплюються лише в окремих диспозиціях кримінально-правових норм.

Слід звернути увагу на те, що на противагу суб'єктивній стороні кримінального правопорушення, де добровільність є необхідною ознакою, закріплення цього терміна в диспозиції для визначення об'єктивної сторони кримінального правопорушення (ч.ч. 2, 5, 7 ст. 111-1 КК України) є нехарактерним для національного законодавства. Так, на основі аналізу статей Особливої частини КК України встановлено, що термін добровільність застосовується в диспозиції ст. 111-2 (Пособництво державі-агресору), ст. 430 (Добровільна здача в полон) і ч. 1 ст. 431 (Злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні) КК України, в інших випадках лише для об'єкта кримінального правопорушення, точніше потерпілої особи, воля якої ігнорується, у випадку необхідності її згоди або якщо статеві недоторканість охороняється законом незалежно від згоди такої особи, та спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності за наявності визначених передумов і підстав⁴³.

Зважаючи на викладене, пропонуємо детальніше про юридичні підстави кримінально-правової кваліфікації колабораційної діяльності за об'єктивними та суб'єктивними ознаками розглянути нижче в цьому розділі.

Стаття 111-1 КК України складається з восьми частин, кожна з яких, крім частини восьмої, передбачає самостійну форму дій, що становлять колабораційну діяльність.

2.1.1. Колабораційна діяльність в інформаційній сфері (ч. 1, ч. 6 ст. 111-1 КК України).

До колабораційної діяльності в інформаційній сфері можна віднести: публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або

публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради.

Кримінальне правопорушення вважається закінченим з моменту вчинення зазначених діянь (формальний склад).

Згідно з п. 1 примітки ст. 111-1 КК України *публічним* вважається поширення закликів або висловлення заперечення до невизначеного кола осіб, зокрема у мережі Інтернет або за допомогою ЗМІ.

Тобто публічними є дії, що полягають у відкритих висловленнях, які містять невизнання громадянином України збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України.

Публічні заперечення вважатимуться кримінально караним, оскільки спрямовані на те, щоб свідомо й публічно заперечувати (спростовувати або будь-яким чином применшувати, виправдовувати) здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України.

Заклик як мовленнєвий акт полягає в озвучуванні певної інформації протиправного характеру у вигляді фонетичних звуків, зображень тощо⁴⁴.

Зміст *публічних закликів* визначений у ч. 1 ст. 111-1 КК України. Йдеться про підтримку рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора; співпрацю з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора; невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України.

Публічні заклики відрізняються від підбурювання тим, що зловмисник не схиляє конкретного адресата вчинити відповідний злочин, він не орієнтується на конкретних осіб, а очікує, що частина слухачів забажає вчинити озвучені дії. При цьому не обов'язково встановлювати, чи висловив хтось із слухачів бажання вчинити дії, до яких закликав суб'єкт. Підтримка рішень може полягати як у вчиненні конкретних дій, так і в бездіяльності, наприклад, визнанні легітимності сформованих державою-агресором владних структур тощо. Ці дії мають бути добровільними й включають примус⁴⁵.

Об'єктивна сторона розглянутих складів кримінальних правопорушень потребує встановлення фактів збройної агресії проти України та окупації частини території України, що зафіксовано в таких нормативно-правових актах, як: Закон України «Про забезпечення прав і свобод на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. №1207-VII; постанові Верховної Ради України від 21 квітня 2015 р. №337-VIII «Про Заяву від Верховної Ради України «Про відсіч

збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків»; указі Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні».

Розглянемо приклад із судової практики. За ч. 1 ст. 111-1 КК України кваліфіковано дії громадянина України, який, перебуваючи на тимчасово окупованій території с. Волохів Яр Ізюмського району Харківської області, у період серпня 2022 р. (більш точний час не встановлено), реалізуючи свій раніше виниклий злочинний умисел, публічно заперечував збройну агресію рф проти України, стверджував, що російські військові не вбивають місцевих жителів, не здійснюють фізичний вплив на місцеве українське населення. Публічно заявив, що представники окупаційної влади рф у с. Волохів Яр мають намір провести референдум для узаконення окупаційної влади на окупованих територіях Харківської області та необхідності у зв'язку із цим подання місцевими мешканцями документів для складання списків виборців. Публічно підтримував створення нових російських шкіл на тимчасово окупованих територіях Харківської області згідно з російськими програмами, російською мовою, за російськими підручниками та наголошував на необхідності місцевим мешканцям звернутися із заявами до представників окупаційної влади для складання списків учнів шкіл, які будуть навчатися за новими російськими державними програмами на тимчасово окупованих російськими військами територіях Харківської області⁴⁶.

В іншому випадку констатовано, що у громадянина України, який, перебуваючи на тимчасово окупованій рф території м. Балаклія Ізюмського району Харківської області, у невстановлений час, але не пізніше серпня 2022 р., виник злочинний умисел, реалізуючи який, у серпні 2022 р. на заході, присвяченому дню м. Балаклія, перебуваючи у громадському місці, а саме поблизу будинку культури м. Балаклія, серед натовпу людей публічно промовляв фрази такого змісту: «Влада російської федерації у місті вже назавжди і Україна більше не прийде», «россия с нами навсегда, давайте поддержим наших». Протягом періоду тимчасової окупації зс рф неодноразово схиляв жителів м. Балаклія до переходу на бік держави агресора рф⁴⁷.

Або ж місцевий суд визнав особу – вчителя української мови загальноосвітнього закладу освіти винуватою в публічному виправдовуванні дій зс рф, що було здійснено під час засідання методичного об'єднання вчителів, та засудив її за ч. 1 ст. 111-1 КК України до покарання у виді позбавлення права обіймати посади, пов'язані з виконанням функцій держави та місцевого самоврядування, строком на десять років. Переглядаючи цей вирок, апеляційний суд зауважив, що дії засудженої не були пов'язані з навчальною та виховною діяльністю учнів, і визнав за можливе збереження за останньою права обіймати посаду вчителя або займатися вчительською діяльністю.

Суд апеляційної інстанції належним чином проаналізував характер дій засудженої, а саме те, що вона, будучи вчителем, всупереч положенням ч. 2 ст. 54 Закону України «Про освіту» порушила свої обов'язки, зокрема: дотримуватися педагогічної етики; настановленням і особистим прикладом утверджувати повагу до суспільної моралі та суспільних цінностей, зокрема правди, справедливості, патріотизму, гуманізму, толерантності, працелюбства; та вчинила дії, які виразились у публічному запереченні здійснення збройної агресії проти України,

встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України та публічних закликах до підтримки рішень та дій держави агресора та збройних формувань. Разом з цим згідно з інформацією, наданою стороною обвинувачення, **засуджена звільнена із займаної нею посади на підставі п. 3 ч. 1 ст. 41 КЗпП України** (вчинення працівником, який виконує виховні функції, **аморального проступку, не сумісного з продовженням такої роботи**)⁴⁸.

Відповідальність за здійснення інформаційної діяльності за ч. 6 ст. 111-1 КК України настає за відсутності ознак державної зради.

Водночас важливою ознакою цих форм колабораційної діяльності є здійснення відповідних заходів у співпраці з державою-агресором та/або її окупаційною адміністрацією.

Під здійсненням інформаційної діяльності розуміється створення, збирання, одержання, зберігання, використання та поширення відповідної інформації (п. 3 примітки ст. 111-1 КК України).

Інформаційна діяльність утворює склад кримінального правопорушення, передбачений ч. 6 ст. 111-1 КК, якщо вона відповідає двом ознакам:

1) здійснюється у співпраці з державою-агресором та/або її окупаційною адміністрацією;

2) має відповідне спрямування – на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України.

Активна участь – це особиста, значна за характером діяння чи обсягом участь у вчиненні будь-яких із визначених у диспозиції закону діянь. Активна участь може полягати, наприклад, у виступах, вигуках у гучномовці, впливі на інших учасників політичного заходу. Лише сама присутність на мітингу, зокрема з певним плакатом, не утворює активної участі.

Зокрема, громадянка України з 11 березня 2022 р. по 25 жовтня 2022 р., перебуваючи на окупованій території Волноваського району Донецької області, діючи як «исполняющий обязанности волновахского районного дворца культуры им. в.а. жоги администрации волновахского района» (мова оригіналу), з метою підтримки держави-агресора, її окупаційної адміністрації та збройних формувань в установленні на захопленій рф частині Донецької області правосуб'єктності так званої «донецької народної республіки» як повноцінного члена рф з усіма належними такому суб'єкту атрибутами, що утверджують його як повноцінне утворення у складі рф, на яке поширюються засади конституційного ладу та політичного режиму рф, брала активну участь у створенні привітання з «днем прапора донецької народної республіки» у вигляді відеоформату. Далі відеосюжет із цим привітанням було розміщено о 18 год 17 хв 25 жовтня 2022 р. на інформаційному каналі, створеному в додатку Telegram, що дозволило усім користувачам зазначеної програми – месенджера ознайомитися з його змістом.

Вона ж з 11 березня 2022 р. по 28 листопада 2022 р., перебуваючи на окупованій території Волноваського району Донецької області, діючи як «исполняющий обязанности волновахского районного дворца культуры им. в.а. жоги администрации волновахского района» (мова оригіналу), з метою підтримки держави-агресора, її окупаційної адміністрації та збройних формувань у

викривленні фактичних обставин подій, пов'язаних із російською агресією проти України та маніпуляціях даними щодо спростування фактів завдання шкоди територіальній громаді м. Волноваха зс рф унаслідок вогневих боїв, повторно взяла активну участь у створенні інтерв'ю у вигляді відеоформату за участі кореспондента російської пропагандистської багатомовної, орієнтованої на закордонну аудиторію, телекомпанії «RT» щодо допомоги Ямало-Ненецького автономного округу рф у відновленні будівлі палацу культури у м. Волноваха, який начебто був пошкодженої обстрілами ЗСУ. Відеосюжет із цим інтерв'ю було розміщено о 15 год 12 хв 28 листопада 2022 р. на інформаційному каналі, створеному в додатку Telegram, що дозволило усім користувачам цієї програми – месенджера ознайомитися з його змістом.

Отже, своїми умисними діями, які виразилися в здійсненні інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та його окупаційною адміністрацією, спрямованої на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації, збройних формувань, громадянка України вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ч. 6 ст. 111-1 КК України⁴⁹.

Місцем вчинення дій, відповідальність за які передбачена ч. 6 ст. 111-1 КК України, можуть бути тимчасово окупованій території України і території України в межах кордону України.

Територія України — суша, води, надра і повітряний простір, що знаходяться в межах державного кордону України.

Поняттям «територія України» охоплюються:

а) суша, море, річки, озера та інші водойми, надра землі в межах кордону України, а також повітряний простір над сушею і водним простором, у тому числі над територіальним морем. До територіального моря України належать прибережні морські води шириною 12 морських миль, відлічуваних від лінії найбільшого відливу як на материку, так і на островах, що належать Україні, або від прямих вихідних ліній, які з'єднують відповідні точки. Географічні координати цих точок затверджуються в порядку, який встановлюється Кабінетом Міністрів України. В окремих випадках інша ширина територіального моря України може встановлюватися міжнародними договорами України, а якщо договорів немає – відповідно до загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права;

б) військові кораблі, приписані до портів на території України, що перебувають під прапором України у відкритому морі, в територіальному морі або портах інших держав;

в) невійськові судна, приписані до портів на території України, що перебувають під прапором України у відкритому морі;

г) іноземні невійськові судна, що перебувають у територіальному морі чи порту України;

г) військові повітряні судна України, приписані до аеропортів на її території, які під розпізнавальним знаком України перебувають у відкритому повітряному просторі, в повітряному просторі чи на аеродромі іншої держави;

д) невійськові повітряні судна України, які приписані до аеропортів на її території і перебувають поза межами держави у відкритому повітряному просторі під розпізнавальним знаком України⁵⁰.

Тимчасово окупована рф територія України (тимчасово окупована територія) – це частини території України, у межах якої збройні формування рф та окупаційна адміністрація рф встановили та здійснюють фактичний контроль або в межах яких збройні формування рф встановили та здійснюють загальний контроль з метою встановлення окупаційної адміністрації рф.

Датою початку тимчасової окупації рф окремих територій України є 19 лютого 2014 р. Тобто йдеться і про тимчасово окуповані території – територію Автономної Республіки Крим та окупованих районів у Донецькій та Луганській областях. При цьому враховуються положення ст. 3 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р.⁵¹, Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України» від 21 квітня 2022 р.⁵² та Указ Президента України «Про межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях» № 32/2019 від 07 лютого 2019 р.⁵³

Отже, колабораційна діяльність в інформаційній сфері передбачає відповідальність за публічні заперечення, публічні заклики, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією громадян України, спрямованої на підтримку держави-агресора, співпрацю з нею, уникнення останньою відповідальності за збройну агресію проти України та невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України.

2.1.2. Колабораційна діяльність в освітній сфері (ч. 3 ст. 111-1 КК України).

За ч. 3 ст. 111-1 КК України настає кримінальна відповідальність за вчинення колабораційної діяльності у двох формах:

1) дії у виді пропаганди в закладах освіти незалежно від типів та форм власності, спрямованої (законодавець формулює це як мету злочину) на сприяння:

- здійсненню збройної агресії проти України;
- встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України;
- уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України;

2) дії, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти.

Для кваліфікації колабораційної діяльності у першій формі значення має місце вчинення зазначених дій – заклад освіти.

Заклад освіти – юридична особа публічного чи приватного права, основним видом діяльності якої є освітня діяльність (п. 6 ст. 1 Закону України «Про освіту» від 05 вересня 2017 р.⁵⁴). У розумінні ч. 3 ст. 111-1 КК України під типом освіти мається на увазі рівень освіти, визначений Законом України «Про освіту» від 05 вересня 2017 р. Рівнями освіти є: дошкільна освіта; початкова освіта; базова середня освіта; профільна середня освіта; перший (початковий) рівень професійної (професійно-технічної) освіти; другий (базовий) рівень професійної (професійно-

технічної) освіти; третій (вищий) рівень професійної (професійно-технічної) освіти; фахова передвища освіта; початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти; перший (бакалаврський) рівень вищої освіти; другий (магістерський) рівень вищої освіти; третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий) рівень вищої освіти.

Форма власності закладу освіти залежно від засновника може бути державною, комунальною, приватною чи корпоративною.

Поняття пропаганди, здійснення якої в закладах освіти тягне відповідальність, згідно з ч. 3 ст. 111-1 КК України, потрібно тлумачити в негативному (деструктивному) значенні. Це форма комунікації з учасниками освітнього процесу, яка передбачає маніпулювання їхньою свідомістю з метою формування та роз'яснення в них таких уявлень і позицій, що обґрунтовують сприяння здійсненню збройної агресії проти України, установа та утвердження тимчасової окупації частини території України, уникнення відповідальності за здійснення державою агресором збройної агресії проти України. Відповідні уявлення та позиції, замість засудження, отримують схвальну оцінку, а їх втілення видається за поведінку, яку можна наслідувати та поширювати. У цьому аспекті резонним є твердження стосовно того, що здійснення пропаганди передбачає цілеспрямоване та активне поширення спеціально підібраних аргументів, фактів, думок тощо задля ідеологічного впливу та формування певних поглядів і переконань в адресата пропаганди⁵⁵.

Отже, під пропагандою розуміється поширення в закладах освіти ідей, які підтримують збройну агресію проти України та тимчасову окупацію частини території України.

За визначенням Річарда Алана Нельсона, пропаганда нейтрально визначається як систематична форма цілеспрямованого переконування, яке намагається вплинути на емоції, погляди, думки й дії визначеної цільової аудиторії з політичною, ідеологічною чи комерційною метою через контрольовану передачу односторонніх повідомлень (які можуть узгоджуватися з фактами або ні) безпосередньо або через канали мас-медіа⁵⁶.

Приклади здійснення пропаганди в закладах освіти наводить Уповноважений Верховної Ради з прав людини: «З нового навчального року діти 1 – 4 класів вчитимуть віршів про «СВО», в яких героїзуються окупанти» або ж «У школах постійно проходять рашистські агітаційні заходи, на яких дітям розповідають про «геройства» окупаційної армії і звірства «українських націоналістів». Школярів мотивують писати листи підтримки російським військовим»⁵⁷.

Стандарти освіти є істотним елементом будь-якої національної системи освіти, тип якої визначається політичними, соціально-економічними умовами, традиціями певної країни. Тип системи освіти впливає на функції, вид та структуру освітніх стандартів. Стандарт освіти є основою оцінки якості освіти та професійної підготовки, а також якості освітньої діяльності закладів освіти незалежно від їх типів, рівнів акредитації та форм навчання.

Під *впровадженням* стандартів освіти маються на увазі заходи, спрямовані на узгодження освіти з певними вимогами (стандартами). У ст. 32 Закону України «Про освіту» зазначено, що стандарт освіти визначає: вимоги до обов'язкових компетентностей та результатів навчання здобувача освіти відповідного рівня;

загальний обсяг навчального навантаження здобувачів освіти; інші складники, передбачені спеціальними законами. Стандарти освіти розробляються відповідно до Національної рамки кваліфікацій.

Виходячи з наведеного, викладання громадянином України, наприклад, математики чи іншого предмета в молодших класах на тимчасово окупованих територіях також підпадатиме під упровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти, оскільки будь-яке викладання в закладах освіти має відповідати встановленій освітній програмі відповідного рівня (ст. 33 ЗУ «Про освіту»), що виконується з дотриманням установлених стандартів⁵⁸. Ураховуючи, що суспільно небезпечними є діяння, пов'язані із формуванням політичного світогляду, який шкодить Україні, а не будь-яка викладацька діяльність у закладах освіти, доцільно тлумачити так, щоб під дію закону про кримінальну відповідальність підпадали саме діяння, пов'язані із формуванням у школярів політичного світогляду, який шкодить Україні⁵⁹.

Дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти, тягнуть відповідальність за ч. 3 ст. 111-1 КК України.

Державою-агресором за загальним визначенням є країна, яка першою застосовує збройну силу проти іншої країни, тобто тим самим вчиняє агресію. Державою-агресором може бути визнана не лише одна країна, а група країн, у т. ч. пов'язаних між собою угодами про військову допомогу.

При кваліфікації кримінальних правопорушень за ст. 111-1 КК України державою-агресором наразі вважається РФ. При цьому враховуються, зокрема, постанова Верховної Ради України «Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором» від 27 січня 2015 р. № 129-VIII⁶⁰, Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 р. № 64/2022⁶¹, затверджений Законом України № 2102-IX від 24 лютого 2022 р.⁶².

Склад кримінального правопорушення, передбачений ч. 3 ст. 111-1 КК України, буде закінченим із моменту вчинення дій, пов'язаних із пропагандою у закладах освіти незалежно від типів та форм власності здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утворення тимчасової окупації частини території України, уникнення відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України та/або дій, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти, незалежно від реагування на них присутніх.

Наведемо такий приклад із судової практики, який яскраво демонструє специфіку даного складу кримінального правопорушення: 04 липня 2022 р. ОСОБА_9, перебуваючи на посаді тимчасово виконуючого обов'язки начальника відділу освіти окупаційної влади так званої «тимчасової цивільної адміністрації Харківської області», призначив ОСОБА_4 виконуючою обов'язки директора «Купянського регіонального центру професійного образования», яка в

подальшому, усвідомлюючи протиправність своїх дій, діючи з прямим умислом, у зазначеному навчальному закладі запровадила російську програму навчання, учням видавала підручники російською мовою за російськими стандартами освіти. Крім того, ОСОБА_4 з метою впровадження стандартів освіти держави-агресора закликала інших осіб до співпраці з державою-агресором шляхом направлення вчителям «Куп'янського регіонального центру професійної освіти» повідомлень про співпрацю з окупаційною владою.

Так, ОСОБА_4 з метою реалізації свого кримінально протиправного наміру, направленого на здійснення дій, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладі освіти, визначених «Федеральним законом "Об образовании в Российской Федерации"» від 29 лютого 2012 р. № 273-ФЗ, отримала в окупаційній адміністрації держави-агресора навчальні підручники російською мовою за освітньою програмою рф, які відповідно до змісту та довідкових відомостей, зазначених у них, відповідають стандартам освіти держави-агресора, зазначеним у ФГОС № 287 та ФГОС № 413.

На цих підставах органом досудового розслідування ОСОБА_4 пред'явлено обвинувачення в учиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 111-1 КК України.

Новомосковський міськрайонний суд Дніпропетровської області дійшов висновку про те, що вина обвинуваченої ОСОБА_4 повністю доведена під час судового розгляду та кваліфікував її дії за ч. 3 ст. 111-1 КК України, як здійснення дій громадянкою України, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладі освіти (колабораційна діяльність)⁶³.

Окрім цього, показовим є наступний приклад: ОСОБА_3, перебуваючи на території смт Савинці Ізюмського району Харківської області, в середині серпня 2022 року, більш точну дату в ході досудового розслідування встановити не виявилось можливим, діючи умисно та усвідомлюючи протиправний характер своїх дій, реалізуючи свій кримінальний протиправний умисел, направлений на співпрацю з представниками зс рф, а саме: проведенні діяльності, спрямованої на впровадження стандартів освіти держави-агресора у навчальному закладі, добровільно надав згоду представникам окупаційної адміністрації рф щодо його призначення на посаду директора Савинської загальноосвітньої школи № 1.

У подальшому на підставі поданої ОСОБА_3 заяви, відповідно до наказу №29-к від 19 серпня 2022 р. начальника відділу освіти Балаклійського територіального управління Ізюмського району Харківської області ОСОБА_6, з 01 вересня 2022 р. його прийнято на роботу до Савинської загальноосвітньої школи № 1 смт Савинці Ізюмського району Харківської області на посаду директора, з місцем постійної роботи за адресою: Харківська область, Ізюмський район, смт Савинці, вул. 20-ї Гвардійської дивізії, 10-Б.

У період часу з середини серпня 2022 р. по 10 вересня 2022 р. ОСОБА_3, фактично займаючи посаду директора школи, з метою запровадження системи освіти держави-агресора, повідомив вчителям про встановлення та поступове впровадження в новоствореній окупаційною владою Савинській загальноосвітній школі № 1 стандартів освіти рф російською мовою.

Крім цього, ОСОБА_3 з метою впровадження російської мови та російської освітньої програми в навчальний процес організував здійснення набору учнів до школи на період 2022 – 2023 навчального року, набір технічного персоналу та педагогічного складу, усно надавав вказівки здійснити учителям та технічному персоналу прибирання приміщень школи, класних куточків із зображенням української символіки та щодо зафарбовування синьо-жовтих кольорів на стіні, брав участь у щотижневих нарадах в тимчасовій цивільній адміністрації, що проводилися начальником відділу освіти ОСОБА_6, на якій вирішувалися питання щодо запровадження в шкільних закладах на тимчасово окупованих територіях Балаклійської та Савинської ОТГ Ізюмського району Харківської області стандартів освіти рф.

Крім цього, з метою подальшого запровадження стандартів освіти держави-агресора в закладі освіти, ОСОБА_3 почав підготовку приміщення школи до нового 2022 – 2023 навчального року, за особистим підписом склав плани робіт на період з 01 вересня 2022 р. по 30 вересня 2022 р. директора, заступника з учбово-виховної роботи, технічних працівників, в яких серед запланованих заходів щодо впровадження в школі стандартів освіти на російській мові, спланував вилучення наглядних матеріалів, підручників та атрибутики націоналістичного характеру у філії школи, вивчення законів, нормативних актів та іншої документації для переходу навчального процесу освіти в правове поле рф.

Суд, розглянувши справу в межах пред'явленої підозри, зберігаючи неупередженість і об'єктивність, не виходячи за межі пред'явленого обвинувачення, яке прокурор підтримав у суді, визнав вину обвинуваченого ОСОБА_3 у вчиненні кримінального правопорушення встановленою та доведеною, його дії підлягають кваліфікації за ч. 3 ст. 111-1 КК України як колабораційна діяльність, а саме вчинення дій, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти⁶⁴.

2.1.3. Колабораційна діяльність у політичній сфері (ч. 6 ст. 111-1 КК України).

До дій, що складають колабораційну діяльність у політичній сфері, відноситься: організація та проведення заходів політичного характеру у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, активна участь у таких заходах.

Відповідальність за організацію та проведення заходів політичного характеру за ч. 6 ст. 111-1 КК України настає за відсутності ознак державної зради.

Важливою ознакою цих форм колабораційної діяльності є здійснення відповідних заходів у співпраці з державою-агресором та/або її окупаційною адміністрацією. Здійснювати заходи у співпраці з державою-агресором та/або її окупаційною адміністрацією означає готувати, організовувати та проводити їх спільно з органами влади країни, яка визнана агресором, а також з владними структурами, створеними нею на окупованих територіях.

Під *заходами політичного характеру* розуміються з'їзди, збори, мітинги, походи, демонстрації, конференції, круглі столи тощо. Тобто фактично необмежені види заходів можуть вважатися політичними.

Законодавець указав тільки на частину із можливих форм проведення вказаних заходів і не розкрив суті політичного заходу. Такий припис не враховує того, що політична поведінка – це сукупність реакцій соціальних суб'єктів (спільнот, груп, особистостей) на діяльність політичної системи; взаємодії суб'єкта з політичною реальністю, яка охоплює його дії щодо організації політичної практики. Поняття «політика» тлумачиться дуже широко, зокрема: 1) цілі й завдання, що їх ставлять суспільні класи в боротьбі за свої інтереси; методи і засоби досягнення цих цілей і завдань; 2) загальний напрям, характер діяльності держави, певного класу або політичної партії; 3) напрям діяльності держави або політичної у тій чи іншій галузі у певний період; 4) події і питання внутрішньодержавного і міжнародного суспільного життя. Зазначене дає змогу зробити висновок, що для визначення дій кримінально караними необхідно, щоб на заходах політичного характеру озвучувались питання, які суперечать передусім конституційному устрою нашої держави, а не будь-які питання, серед яких, приміром, терпимість до сексменшин, що також підпадає під напрями політичної діяльності держави⁶⁵.

Активна участь – це особиста, значна за характером діяння чи обсягом участь у вчиненні будь-яких із визначених у диспозиції закону діянь. Активна участь може полягати, наприклад, у виступах, вигуках у гучномовці, впливі на інших учасників політичного заходу. Лише сама присутність на мітингу, зокрема з певним плакатом, не утворює активної участі.

Участь у переговорах як члена делегації не розглядається як організація та проведення заходів політичного характеру чи як здійснення інформаційної діяльності, якщо така участь здійснювалась за дорученням уповноваженої службової особи.

Сепаратні ж перемовини мають тягнути відповідальність за ч. 6 ст. 111-1 КК України і є закінченим злочином з моменту початку їх проведення – як створення, зберігання та використання відповідної інформації. Сепаратними перемовинами можуть вважатися переговори, які ведуться однією стороною або кількома учасниками конфлікту без залучення інших учасників, що мають інтерес у цьому конфлікті. Йдеться про таємні або ізольовані переговори, які можуть відбуватися паралельно з основним переговорним процесом або навіть усупереч загальній домовленості між усіма сторонами.

У міжнародному праві «сепаратні переговори» виключно стосуються суб'єктів міжнародного права та визначаються як «переговори з противником, що провадяться однією державою або групою держав без відома або згоди її союзників і передують укладенню сепаратного миру»⁶⁶.

Механізм уповноваження на ведення переговорів чітко регулює Указ Президента України № 671/2021 «Питання координації зовнішньополітичної діяльності держави»⁶⁷, відповідно до якого «з офіційними заявами та коментарями з питань зовнішньої політики України та з ініціативами міжнародного характеру можуть виступати лише Президент України, Прем'єр-міністр України і Міністр закордонних справ України. Міністерство закордонних справ України відповідно

до визначених законодавством повноважень надає офіційні роз'яснення щодо зовнішньополітичного курсу України, забезпечує координацію діяльності державних органів у сфері зовнішніх зносин, здійснює загальний нагляд за виконанням міжнародних договорів України, надає методичну, консультаційну, інформаційну допомогу державним органам з відповідних питань, вносить у встановленому порядку на розгляд Президента України, Кабінету Міністрів України пропозиції щодо вдосконалення діяльності державних органів у зазначеній сфері».

Зазначені заходи та діяльність можуть проводитися як на тимчасово окупованій території України, так і на іншій території України або за межами її території⁶⁸.

Поняття *території України та тимчасово окупованої території* розкрито при характеристиці ч. 2 ст. 111-1 КК.

Можна навести такий приклад учинення колабораційної діяльності в політичній сфері. ОСОБА_6 11 серпня 2022 р. та 22 серпня 2022 р., перебуваючи на тимчасово окупованій території Сватівської міської територіальної громади Сватівського району Луганської області та будучи редактором «редакції печатних средств массовой информации г. Сватово» «Общественно-политическая газета «Сватовский вестник», достовірно знаючого про незаконність створення збройними формуваннями «ЛНР» та окупаційною адміністрацією рф органів влади на окупованій ними території, усвідомлюючи протиправність своїх дій, з ідеологічних мотивів та з метою організації й проведенні заходів політичного характеру, здійсненні інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором рф, спрямованої на підтримку держави-агресора, її збройних формувань та на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, брав участь у проведенні заходів політичного характеру, під час яких здійснював фото/відеофіксацію:

- зустрічі колективу ДУ «ІНФОРМАЦІЯ_2» з депутатом державної думи рф ОСОБА_7 з питань кадрової політики зазначеного медичного закладу;

- зустрічі переселенців з депутатом державної думи рф ОСОБА_7 та керівництвом окупаційної адміністрації Сватівського району Луганської області з питань допомоги та надання соціального захисту переселенцям;

- урочистості з нагоди дня державного прапора рф, де під державний гімн було піднято державний прапор рф.

ОСОБА_6 була звинувачена у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 6 ст. 111-1 КК України, а саме організації та проведенні заходів політичного характеру, здійсненні інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, активну участь у таких заходах⁶⁹.

Отже, законодавець, встановивши кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність у політичній сфері, передбачив для осіб, які будуть намагатися надавати допомогу представникам держави-агресора у проведенні заходів політичного характеру, проведення яких не передбачено Конституцією

України або виборчим законодавством нашої держави. Важливо, щоб такі заходи проводилися у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованій на підтримку держави-агресора та/або уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, а також активна участь у цих заходах.

2.1.4. Колабораційна діяльність у господарській (економічній) сфері (ч. 4 ст. 111-1 КК України).

Під колабораційною діяльністю у господарській (економічній) сфері розуміють передачу матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора.

Матеріальні ресурси – це всі вхідні матеріали, сировина, інструменти, машини, обладнання та всі фізичні елементи, які необхідні для здійснення виробничого процесу.

Під *передачею* майна мається на увазі процес зміни власника чи користувача матеріальних ресурсів. Такий процес може оформлюватися актом прийому-передачі або вчинятися без нього. Під передачею матеріальних ресурсів, у розумінні ч. 4 ст. 111-1 КК України, мається на увазі добровільна передача матеріальних ресурсів. Застосування до особи, яка передала матеріальні ресурси, примусу у будь-якій формі, може бути кваліфіковано із урахуванням ст. 40 КК України.

Розглянемо такий приклад. Так, 31 березня 2022 р. ОСОБА_4 прийшов до обладнаного окупаційними військами рф блокпосту в с. Юр'єве Конотопського району Сумської області, де тимчасово проживали збройні, воєнізовані формування держави-агресора та перебувала їх військова техніка, ініціативно запропонував військовослужбовцям зс рф послуги з ремонту їх військової техніки – вантажного автомобіля «УРАЛ», який вийшов з ладу. Оглянувши транспортний засіб, ОСОБА_4 діагностував відсутність заряду в акумуляторній батареї, визначив її потужність та добровільно передав необхідної потужності обладнання, а саме зарядний пристрій, що дозволило після заряду акумулятора використати вказану військову техніку за призначенням, та після закінчення окупації с. Юр'єве Конотопського району Сумської області військовослужбовці зс рф на відремонтованій військовій техніці покинули територію України.

Вчинивши дії, пов'язані з передачею матеріальних ресурсів збройним формуванням рф, ОСОБА_4 усвідомлював суспільно небезпечний характер своїх дій та розумів, що підриває національну безпеку України та становить безпосередню загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності, конституційного ладу та іншим національним інтересам, тобто діяв з прямим умислом.

Дії ОСОБА_4 органом досудового слідства кваліфіковано за ч. 4 ст. 111-1 КК України як передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим

формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора⁷⁰.

Під *господарською діяльністю* розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність⁷¹ (ст. 3 Господарського кодексу України).

Фактично під категорію провадження господарської діяльності у взаємодії з незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, потрапляє будь-яке постачання товару, виконання робіт, надання послуг таким органам влади (окупаційній адміністрації) або державі-агресору.

Ураховуючи, що ч. 4 ст. 111-1 КК України передбачає відповідальність за дії суб'єкта кримінального правопорушення, що виразились у передачі матеріальних ресурсів або провадженні господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора, а Господарський кодекс України визначає основні засади господарювання в Україні і регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання, така діяльність, як саме «провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора», потребує уточнення в примітці до статті, оскільки санкції ч. 4 ст. 111-1 та ст. 111-2 КК України є суттєво різними та одночасно стосуються матеріальних ресурсів⁷².

Кримінально караними мають визнаватися передусім дії, пов'язані з визнанням під час здійснення господарської діяльності окупаційної влади, а не сам факт господарської діяльності. Це, наприклад, може бути участь у тендері в державних закупівлях держави-окупанта, виробництво товарів чи надання послуг, що використовується зс держави-агресора, тощо. Отже, вказану норму слід тлумачити з урахуванням того, наскільки у вчиненому діянні міститься загроза заподіяння шкоди об'єктові кримінального правопорушення. У разі відсутності загрози суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України ведення господарської діяльності не може бути кримінально караним. Таким чином, словосполучення «у взаємодії з державою агресором» потрібно тлумачити обмежувально: не як будь-які діяння, що підпадають під спільну діяльність, а лише ті, що становлять небезпеку для суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності, обороноздатності, державної, економічної чи інформаційної безпеки України⁷³.

Наприклад, у невстановлений час у ОСОБА_5 разом з іншими невстановленими особами, обставини вчинення кримінального правопорушення якими досліджуються в іншому кримінальному провадженні, які мали на меті своєчасне виконання господарських договорів, раніше укладених між ТОВ «Торговий дім «Електромашина» (ООО «Торговый дом «Электромашина»), ТОВ «Виробниче об'єднання «Белелектромашина» (ООО «Производственное

об'єднання «Белелектромашина») та російськими суб'єктами господарювання (зокрема тими, що повністю або частково належать державі РФ), яким достеменно було відомо про триваючу збройну агресію РФ проти України (зокрема про факт повномасштабного вторгнення на територію України), були обізнані про запроваджену кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність, мали фактичну можливість припинити постачання продукції виробництва українського АТ «ЕЛЕКТРОМАШИНА» до РФ, а також продаж такої продукції на території РФ, виник умисел на провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором. З метою реалізації цього умислу, ОСОБА_5 разом із іншими невстановленими особами, обставини вчинення кримінального правопорушення якими досліджуються в іншому кримінальному провадженні, діючи за попередньою змовою групою осіб, вирішили продовжити постачання продукції виробництва харківського АТ «ЕЛЕКТРОМАШИНА» до РФ, а також продаж такої продукції на території РФ. Із зазначеною метою ОСОБА_5 за попередньою змовою з іншими невстановленими особами, обставини вчинення кримінального правопорушення якими досліджуються в іншому кримінальному провадженні, вирішено здійснювати поставки продукції виробництва харківського АТ «ЕЛЕКТРОМАШИНА» до РФ через треті країни, а саме: Турецьку Республіку та Республіку Казахстан. **Указаними діями ОСОБА_5 вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 28, ч. 4 ст. 111-1 КК України, а саме, будучи громадянином України, за попередньою змовою групою осіб здійснив умисні дії, спрямовані на провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором**⁷⁴.

В іншому випадку громадянин України ОСОБА_4, будучи негативно налаштованим проти посадових осіб органів державної влади України у зв'язку із здійсненням ними їхніх владних повноважень, а також військовослужбовців ЗС України та працівників правоохоронних органів, які для забезпечення національної безпеки України, відновлення і підтримання правопорядку на всій території держави здійснюють комплекс активних заходів з використанням зброї та військової техніки, спрямованих на подолання збройної агресії РФ, перебуваючи на території смт Шевченкове Куп'янського району Харківської області, наприкінці червня 2022 р. вступив у зв'язок з особою, яка виконувала обов'язки голови окупаційної адміністрації держави-агресора в смт Шевченкове Куп'янського району Харківської області. Під час проведеної бесіди в зазначений час ОСОБА_4 отримав пропозицію від особи, яка виконувала обов'язки голови окупаційної адміністрації держави-агресора в смт Шевченкове Куп'янського району Харківської області, щодо призначення на посаду керівника Шевченківського дорожньо-ремонтного пункту Балаклійського Райавтодору ДП «Харківський облавтодор» (далі – Шевченківське ДРП Балаклійського РАД ДП «Харківський облавтодор») та подальшого провадження господарської діяльності у взаємодії з окупаційною адміністрацією держави-агресора. У результаті цього в ОСОБА_4 виник злочинний умисел на провадження господарської діяльності у взаємодії з окупаційною адміністрацією держави-агресора. У подальшому з метою реалізації свого злочинного умислу ОСОБА_4 у період часу не пізніше 01 липня 2022 р. надав свою добровільну згоду особі, яка виконувала обов'язки голови окупаційної

адміністрації держави-агресора в с/мт Шевченкове Куп'янського району Харківської області, щодо його призначення на посаду керівника Шевченківського ДРП Балаклійського РАД ДП «Харківський об/автодор» з метою провадження господарської діяльності у взаємодії з окупаційною адміністрацією держави-агресора. Продовжуючи реалізацію свого злочинного умислу, під час перебування у с/мт Шевченкове Куп'янського району Харківської області, у період часу не раніше 01 липня 2022 р., будучи керівником Шевченківського ДРП Балаклійського РАД ДП «Харківський об/автодор», діючи за завданням голови окупаційної адміністрації держави-агресора, ОСОБА_4 організував проведення на території с/мт Шевченкове таких робіт, а саме: облаштування нового цвинтаря на околиці с/мт Шевченкове, ремонт доріг, облаштування двох зупинок автотранспорту, які в подальшому були перефарбовані у кольори прапору рф, ремонт спеціальної техніки. Дії ОСОБА_4 кваліфіковано за ч. 4 ст.111-1 КК України як провадження господарської діяльності у взаємодії з окупаційною адміністрацією держави-агресора⁷⁵.

Місце вчинення кримінального правопорушення у такій формі може бути різним: як на тимчасово окупованій території, так і на іншій території України.

Під воєнізованими слід розуміти формування, які мають організаційну структуру військового типу, а саме: єдиноначальність, підпорядкованість та дисципліну, і в яких проводиться військова або стройова чи фізична підготовка.

Під збройними формуваннями слід розуміти воєнізовані групи, які незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю.

Незаконними є воєнізовані формування, створення яких заборонено Конституцією України, а також воєнізовані і збройні формування, не передбачені іншими законами України.

Поняття *держави-агресора* розкрито при характеристиці ч. 3 ст. 111-1 КК України.

Установивши кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність у господарській (економічній) сфері, законодавець намагається суворо карати осіб, які надають фізичну (матеріальну) допомогу представникам держави-агресора, тим самим забезпечуючи тривалість їх перебування на території нашої країни та опосередковано подовження збройної агресії проти України. Важливо, щоб така діяльність була у взаємодії з державою-агресором і становила небезпеку для суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності, обороноздатності, державної, економічної чи інформаційної безпеки України.

2.1.5. Колабораційна діяльність в адміністративній сфері (ч. 2 і ч. 5 ст. 111-1 КК України).

Під колабораційною діяльністю в адміністративній сфері розуміють добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної або пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, або добровільне обрання до таких органів.

Щодо характеру посад, то необхідно розуміти їх характер. Визначальним при цьому є обсяг функцій (обов'язків) відповідного працівника. Так, *адміністративно-господарські функції (обов'язки)* – це обов'язки з управління або розпорядження державним, комунальним майном (установлення порядку його зберігання, переробки, реалізації забезпечення контролю за цими операціями тощо). Такі повноваження в тому чи іншому обсязі є у керівників планово-господарських, постачальницьких, фінансових відділів і служб, завідуючих складами, магазинами, майстернями, ательє, їх заступників, керівників відділів підприємств, відомчих ревізорів та контролерів тощо. *Організаційно-розпорядчі функції (обов'язки)* – це обов'язки щодо здійснення керівництва галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форм власності. Такі функції виконують, зокрема, керівники міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних, комунальних підприємств, установ або організацій, їхні заступники, керівники структурних підрозділів (начальники цехів, завідувачі відділами, лабораторіями, кафедрами), їхні заступники, особи, які керують ділянками робіт (майстри, виконроби, бригадири тощо).

Слід зазначити, що працівники підприємств, установ, організацій, які виконують професійні (лікар, вчитель тощо), виробничі (водій, швачка тощо) або технічні (друкарка, охоронник, оператор котельні тощо) функції, визнаються посадовими особами лише за умови, що разом із цими функціями вони виконують організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські обов'язки. Це можуть бути фактично будь-які посади лінійних працівників у незаконних органах влади (державних органах чи органів місцевого самоврядування). Усі органи влади, утворені на тимчасово окупованій території, крім передбачених чинними законами України, є незаконними.

Як зазначено в постанові ВС від 20 червня 2024 р., здійснення громадянином України на тимчасово окупованій території діяльності не в органі влади (на підприємстві, в установі, організації; зайняття індивідуальним підприємництвом тощо) або виконання роботи, що не пов'язана із зайняттям посади (лікар, фармацевт, працівник житлово-комунальної сфери, пожежник, працівник рятувальної служби кладовища, адвокат тощо), не утворює складів кримінальних правопорушень, передбачених ч.ч. 2, 5 та 7 статті 111-1 КК України⁷⁶.

Органи влади — це ланка (елемент) механізму держави, що бере участь у виконанні функцій держави й наділений при цьому владними повноваженнями.

Незаконними є органи влади, створення яких заборонено Конституцією України або які утворені з порушенням вимог Конституції України.

Щодо обрання до незаконних органів влади, то йдеться про випадки, коли створені незаконні органи утворюються виборним шляхом – як прямими (коли обрання здійснюють виборці), так і непрямыми (коли обрання здійснює певний орган). Колабораційна діяльність у формі обрання до незаконних органів влади є закінченим, коли особа добровільно обрана на виборну посаду.

Розглянемо такий приклад. Досудовим розслідуванням встановлено, що громадянка України ОСОБА_3 з початку вторгнення зс рф на територію України,

тобто з 24 лютого 2022 р. перебувала в с. Іванівка Чугуївського району Харківської області, тобто на території, яка знаходилася під тимчасовою окупацією. У серпні 2022 р. ОСОБА_3 на прохання представника військ рф надала згоду на зайняття посади секретаря голови селищної ради с. Іванівка Чугуївського району Харківської області, тобто добровільно зайняла посаду, не пов'язану з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій у незаконному органі влади, створеного на тимчасово окупованій території. Перебуваючи на цій посаді, ОСОБА_3 складала списки осіб, котрі проживають на мікродільниці № 14, перебуваючи у приміщенні сільської ради, роздруковувала документи різного характеру, за вказівкою голови сільської ради окупаційної влади розповсюджувала гуманітарну допомогу серед населення, поширювала газети, які мали зміст агітаційного характеру із закликами до підтримки рішень та дій держави-агресора і повалення конституційного ладу України, публічно висловлювала заперечення здійснення рф збройної агресії проти України та закликала до підтримки рішень та дій держави-агресора рф та її збройних формувань. Таким чином, своїми умисними протиправними діями, що виразилися у добровільному зайнятті громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово-окупованій території, ОСОБА_3 обвинувачується у вчиненні кримінального проступку, передбаченого ч. 2 ст. 111-1 КК України⁷⁷.

До прикладу, місцевий суд, з яким погодився суд апеляційної інстанції, визнав особу винуватою і засудив за ч. 2 ст. 111-1 КК України до покарання у виді позбавлення права обіймати будь-які посади в органах державної влади, місцевого самоврядування чи органах, що надають публічні послуги, на строк 12 років з конфіскацією всього належного їй майна. Особу визнано винуватою в тому, що вона, будучи обізнаною про факт ведення рф агресивної війни проти України, невизнання рф поширення державного суверенітету України на її тимчасово окуповані території, перебуваючи на тимчасово окупованій території в смт Новоселівка Донецької області, з корисливих мотивів, з метою співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та окупаційною адміністрацією, надала згоду і добровільно обійняла т. зв. некерівну посаду «квартирної Новоселовського поселкового совета Краснолиманского района администрации г. Енакиево днр», створену на тимчасово окупованій території окупаційною адміністрацією рф, яку обіймала до 24 серпня 2022 року і отримала заробітну платню в розмірі 3700 рублів готівкою. ВС перевірів, що засуджена займала посаду у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, та отримувала оплату такої праці. Тобто в її діях наявний корисливий мотив⁷⁸.

Стосовно зайняття посад, пов'язаних із виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, можна навести такий приклад. ОСОБА_3 у квітні 2022 р., будучи громадянкою України, перебуваючи на території м. Старобільська Луганської області, діючи зі своїх особистих мотивів, погоджуючись на пропозицію представників окупаційної адміністрації держави-агресора (рф) та представників незаконних збройних формувань так званої «ЛНР», умисно, добровільно зайняла посаду заступника голови адміністрації

Старобільського району так званої «ЛНР», пов'язану з виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, зокрема в окупаційній адміністрації держави-агресора – «адміністрації Старобільського району ЛНР», що діє у Старобільському районі Луганської області. Своїми умисними діями ОСОБА_3 вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ч. 5 ст. 111-1 КК України, а саме добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій у незаконних органах влади, створених на території окупаційної адміністрації держави-агресора⁷⁹.

Водночас у практиці ВС розглядалася касаційна скарга прокурора, в якій той наполягав на безпідставній перекваліфікації дій обвинуваченого з **ч. 5 ст. 111-1 КК України** на ч. 4 ст. 111-1 КК України апеляційним судом, оскільки в суді першої інстанції достеменно встановлено, що обвинувачений добровільно займав посаду директора «Муніципального унітарного підприємства «Благоустрій Сватівського району» у структурі окупаційної адміністрації держави-агресора, що створена представниками держави-агресора рф на тимчасово окупованій території України. Натомість **неспроможним є висновок суду апеляційної інстанції про непідтвердження, що зазначена посада не пов'язана з виконанням ним організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій саме в незаконних органах влади на тимчасово окупованій території в окупаційній адміністрації держави-агресора.** Апеляційний суд вважав, що дії обвинуваченого необхідно кваліфікувати як передачу матеріальних ресурсів незаконним збройним формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та збройним формуванням держави-агресора і провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора.

ВС указав, що з урахуванням визначення у п. 6 ст. 1-1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод та правовий режим на тимчасово окупованій території України» поняття «окупаційна адміністрація рф», наданих стороною обвинувачення доказів, а саме розпорядження так званого «Главы Администрации Сватовского района Луганской Народной Республики» про створення «Муниципального унитарного предприятия «Благоустройство Сватовского района», розпорядження так званого «Главы Администрации Сватовского района Луганской Народной Республики» про призначення директором вказаного підприємства засудженого, практики ВС, викладеної у постанові від 31 січня 2024 р. (справа № 638/5446/22, провадження № 51-4092км23), апеляційний суд дійшов передчасного висновку, що посада директора так званого «Муніципального унітарного підприємства «Благоустрій Сватівського району» (мовою оригіналу «Муниципальное унитарное предприятие «Благоустройство Сватовского района»), яку обіймав засуджений, не пов'язана з виконанням ним організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій саме в незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території чи в окупаційній адміністрації держави-агресора⁸⁰.

Дії громадянина України, який обійняв посаду в.о. керівника КП самопроголошеної «військово-цивільної адміністрації» у структурі окупаційної адміністрації держави-агресора, що створена представниками держави-агресора рф на тимчасово окупованій території України, особисто зареєстрував у «податковій службі» новостворене «Комунальне підприємство» військово-цивільної адміністрації, брав участь у нарадах в «управлінні житлово-комунального господарства військової-цивільної адміністрації» та отримував заробітну плату в російських рублях, за відсутності примусу до вчинення вищезазначених дій, **утворюють склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 111-1 КК України.** ВС указав, що за ч. 5 ст. 111-1 КК України, серед іншого, передбачена відповідальність за добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора. У складі цього правопорушення важливим для кваліфікації є місце його вчинення – тимчасово окупована територія України⁸¹.

Проблему може становити відмежування цього складу кримінального правопорушення від суміжного діяння, передбаченого ч. 7 ст. 111-1 КК України (добровільне зайняття посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території). Добровільне зайняття посади, що не пов'язана з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій у будь-яких незаконних органах влади – це ч. 2 ст. 111-1 КК України, а добровільне зайняття будь-якої посади в незаконних судових та правоохоронних органах – це ч. 7 ст. 111-1 КК України. У першому випадку ознакою спеціальної норми є відсутність відповідних організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, а в другому випадку – ознакою спеціальної норми є характер незаконного органу (судовий або правоохоронний).

Лише самого факту добровільного зайняття громадянином України однієї із таких посад достатньо для кваліфікації відповідних дій за частинами 2, 5 або 7 ст. 111-1 КК України. Адже суспільна небезпечність їх є очевидною: особа допомагає агресору створити вертикаль незаконних органів влади. Саме така вертикаль є основою функціонування державного механізму загалом.

Закінченим це кримінальне правопорушення вважається з моменту прийняття розпорядчого документа, яким особу буде призначено на відповідну посаду. Факт написання заяви щодо обіймання посади є замахом на вчинення кримінального правопорушення.

Суддя ВС Н. Антонюк наголосила на тому, що якщо окрім зайняття відповідної посади особа також здійснює певну діяльність, то за наявності інших обов'язкових ознак складу злочину дії особи можуть утворювати державну зраду в такій її формі, як надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України. Отже, ті громадяни України, які зайняли одну з посад у незаконних органах влади, правоохоронних або судових органах на окупованих територіях та почали здійснювати функції, визначені посадою, можуть бути притягнені до відповідальності за сукупністю кримінальних правопорушень: за державну зраду

(оскільки їхня діяльність може становити одну з форм державної зради) та колабораційну діяльність (оскільки вони зайняли певну посаду в незаконних органах влади)⁸².

Поняття *держави-агресора* розкрито при характеристиці ч. 3 ст. 111-1 КК України.

У цьому кримінальному правопорушенні важливим для кваліфікації є *місце його вчинення* – на тимчасово окупованій території України. Поняття *тимчасово окупованої території України* розглядалося вище.

Так само, як і попередні види колабораційної діяльності, встановивши кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність у адміністративній сфері, законодавець намагається суворо карати осіб, які опосередковано забезпечують подовження збройної агресії проти України.

2.1.6. Колабораційна діяльність у виборчій сфері (ч. 5 ст. 111-1 КК України).

Під колабораційною діяльністю у виборчій сфері розуміють участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території або публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території.

Під участю в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території мається на увазі участь в органах, що проводять незаконні вибори, референдуми – виборчих комісіях чи інших аналогічних органах, інша участь в проведенні виборів, наприклад, як кандидата, спостерігача від кандидата.

Вибори та/або референдум вважаються незаконним, якщо організуються та проводяться не відповідно до виборчого законодавства України.

Стосовно участі в організації та проведенні незаконного референдуму на тимчасово окупованій території, вчиненій за попередньою змовою групою осіб, можна навести такий приклад із судової практики: у невстановлені дату та час, але не пізніше серпня 2022 р., ОСОБА_4 прийняла пропозицію від невстановлених досудовим розслідуванням осіб, які входили до окупаційної влади (матеріали стосовно яких виділено в окреме кримінальне провадження), щодо зайняття посади так званого секретаря ДВК № 210 та участі в організації та проведенні на території тимчасово окупованого села Комишани Херсонського району Херсонської області незаконного референдуму про вихід Херсонської області зі складу України, утворення самостійної держави та входження її до складу рф на правах суб'єкта рф. Так, ОСОБА_4, діючи за попередньою змовою з особами так званої «виборчої комісії Херсонської області», головою ДВК № 210, матеріали щодо яких виділено в окреме кримінальне провадження, та іншими невстановленими особами (щодо яких триває досудове розслідування), діючи із прямим умислом, усвідомлюючи свою протиправну діяльність та передбачаючи суспільно небезпечні наслідки, в порушення Конституції України, Закону України «Про всеукраїнський референдум», Закону України «Про правовий режим воєнного стану», з корисливих мотивів, вчинила наступні дії, спрямовані на організацію та проведення незаконного референдуму на території смт Комишани Херсонського

району Херсонської області, а саме: організувала та контролювала роботу членів ДВК № 210; формувала так звані списки виборців та контролювала роботу з іншою виборчою документацією комісії; приймала та відповідала за зберігання бюлетенів; розміщувала агітаційні матеріали про необхідність проведення так званого «референдуму»; організувала розстановку кабінки для голосування та атрибутики з символіками рф у приміщенні Комишанської загальноосвітньої школи; здійснювала інші дії, спрямовані на організацію та проведення незаконного референдуму. У подальшому 27 вересня 2022 р. так звана «ЦВК Херсонської області» за результатами підрахунку всіх бюлетенів визнала незаконний референдум таким, що відбувся. Відповідно до його результатів було задекларовано 497051 громадян, що становить 87,05% від загальної кількості виборців, які взяли участь у голосуванні, виявили бажання за входження Херсонської області у склад рф. **Наслідком зазначених незаконних та неправомірних дій ОСОБА_4 та інших осіб, щодо яких здійснюється розслідування у цьому провадженні, стало визнання рф незаконного референдуму на тимчасово окупованій території України таким, що відбувся та незаконного приєднання Херсонської області до складу рф. Отже, своїми умисними діями ОСОБА_4 вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 28, ч. 5 ст. 111-1 КК України – колабораційну діяльність, тобто участь в організації та проведенні незаконного референдуму на тимчасово окупованій території, вчиненій за попередньою змовою групою осіб⁸³.**

Заклики до проведення незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території обов'язково повинні мати публічний характер, тобто проголошуватися відкрито, у присутності невизначеного кола осіб (ці заклики можуть бути на зборах, мітингу, демонстрації тощо) або в мережі Інтернет або за допомогою ЗМІ. Самі заклики визначеного змісту становлять закінчене кримінальне правопорушення незалежно від реагування на них присутніх громадян.

Поняття *тимчасово окупованої території* розкрито при характеристиці ч. 2 ст. 111-1 КК України.

Отже, встановивши кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність у виборчій сфері, законодавець передбачив її для осіб, які надають допомогу представникам держави-агресора у проведенні незаконних виборів або незаконного референдуму, проведення яких не передбачено Конституцією України або виборчим законодавством нашої держави, тобто за вчинення будь-яких дій, що суперечать встановленому в Україні порядку проведення виборів та референдуму, а також закликів щодо вчинення таких дій.

2.1.7. Колабораційна діяльність у правоохоронній та судовій сферах (ч. 7 ст. 111-1 КК України).

Під колабораційною діяльністю у правоохоронній та судовій сферах розуміють добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території.

Правоохоронні органи – державні органи, що на підставі відповідного законодавства здійснюють правоохоронну діяльність. Законодавство України не містить чіткого переліку державних органів, які є правоохоронними. Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» дає неповний перелік органів, які для цілей цього Закону вважаються правоохоронними. У Законах України «Про основи національної безпеки України» та «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» розкриваються тільки основні ознаки правоохоронних органів. Низка підзаконних нормативно-правових актів містять невичерпні переліки таких органів.

Правоохоронними органами в Україні можна вважати такі державні органи або їх підрозділи, що здійснюють правоохоронні функції: прокуратура; поліція; органи служби безпеки; антикорупційні органи (НАБУ, НАЗК); Військова служба правопорядку у ЗСУ; Служба зовнішньої розвідки України; митні органи; органи охорони державного кордону; органи Державної податкової служби (у тому числі підрозділи податкової міліції органів Державної податкової служби); органи і установи виконання покарань; слідчі ізолятори; органи рибоохорони; органи державної лісової охорони; Антимонопольний комітет України. Цей перелік не є вичерпним, він змінюється залежно від утворення, ліквідації, реорганізації тих чи інших органів.

Правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом.

Зазначені органи вважатимуться незаконними, якщо утворені всупереч законодавству України.

Розглядаючи справу № 633/195/17 (провадження № 13-39 кс 23), Велика Палата ВС зробила висновок щодо тлумачення терміна, який використовується у низці статей КК України, а саме «працівник правоохоронного органу», і зазначила, що при вирішенні питання про те, чи є особа працівником правоохоронного органу, необхідно виходити із системного аналізу: положень Конституції України, КК, КПК, КУпАП, нормативно-правових актів, які регулюють правовий статус того чи іншого органу державної влади, з яким особа перебуває у трудових чи службових відносинах; повноважень працівника згідно з його посадовою інструкцією, які передбачають реалізацію правоохоронної функції, зокрема вжиття визначених законом превентивних заходів і заходів примусу, а також передбачених кримінальним процесуальним законодавством і законодавством про адміністративні правопорушення заходів; законодавства про пенсійне забезпечення відповідної категорії працівника.

Проте в нормативній конструкції ч. 7 ст. 111-1 КК України цей термін («працівник правоохоронного органу») не використовується, а отже, посилання на зазначене рішення Великої Палати ВС тут є нерелевантним.

Кримінальна відповідальність за дії, передбачені ч. 7 ст. 111-1 КК України, настає у разі добровільного зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій

території, а також добровільної участі громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи наданні таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти ЗС України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України.

ВС дійшов висновку, що дії ОСОБА_6, який перебував на посаді водія незаконно створеного на окупованій території правоохоронного органу і забезпечував його функціонування, правильно кваліфіковані за ч. 7 ст. 111-1 КК України⁸⁴.

Посада в незаконних судових або правоохоронних органах – посада хоча б в одному із таких органів, що створений під час окупації.

Наприклад, ОСОБА_6, реалізуючи свій злочинний умисел, у травні 2022 р., але не пізніше 17 травня 2022 р., умисно, добровільно вступив до складу незаконного правоохоронного органу, створеного на тимчасово окупованій території Запорізької області («управление внутренних дел по городу Бердянску и Бердянскому району»), де його було призначено на посаду помічника оперуповноваженого відділу кримінальної поліції.

Після зайняття вказаної посади ОСОБА_6, у період з травня по червень 2022 р., відповідно до своїх функціональних обов'язків, спільно з представниками окупаційної влади рф, виконував злочинні завдання незаконного правоохоронного органу в м. Бердянську Запорізької області.

18 травня 2022 р. ОСОБА_6, реалізуючи свій злочинний умисел, з метою належного функціонування незаконного правоохоронного органу, провів огляд трупа в морзі тимчасово окупованого м. Бердянська Запорізької області.

Цього ж дня, продовжуючи виконувати свої службові обов'язки, ОСОБА_6 незаконно опитав двох громадян та склав про це відповідні протоколи.

23 травня 2022 р. ОСОБА_6, забезпечуючи функціонування незаконного правоохоронного органу, перебуваючи на території лікарні в тимчасово окупованому м. Бердянську, особисто здійснив незаконний пошук очевидців загибелі невстановленої особи, опитав їх, відібрав пояснення для подальшого використання вказаної інформації в службовій діяльності зазначеного незаконного правоохоронного органу.

Наступного дня, 24 травня 2022 р., ОСОБА_6 як службова особа незаконного правоохоронного органу, створеного на тимчасово окупованій території Запорізької області, особисто здійснив перевірку перебування фігурантів кримінальної справи на відповідних обліках у психіатричній лікарні.

Далі ОСОБА_6, усвідомлюючи свою злочинну діяльність, особисто, від імені незаконного правоохоронного органу, в ході розслідування кримінальної справи доставив у міську лікарню тимчасово окупованого м. Бердянська запит для подальшого отримання та використання інформації представниками т.зв. «управления внутренних дел по городу Бердянску и Бердянскому району».

03 червня 2022 р. ОСОБА_6, продовжуючи виконувати свої службові обов'язки для досягнення злочинної мети окупаційної адміністрації країни-

агресора, провів незаконний обшук за місцем проживання громадянина ОСОБА_7, у ході якого незаконно вилучив мисливську та травматичну зброю, патрони до неї. Окрім цього, за результатами проведення обшуку ОСОБА_6 також склав та зареєстрував рапорт у незаконному правоохоронному органі, створеному на тимчасово окупованій території Запорізької області («управление внутренних дел по городу Бердянску и Бердянскому району») щодо виявлення під час проведення оперативно-розшукових заходів нібито незаконного зберігання вогнепальної зброї громадянином ОСОБА_7.

06 червня 2022 р. ОСОБА_6, продовжуючи реалізацію свого умислу, спрямованого на діяльність незаконного правоохоронного органу, провів незаконний обшук за місцем проживання громадянина ОСОБА_8, під час якого незаконно вилучив гладкоствольну зброю та патрони до неї. Окрім цього, за результатами проведення обшуку ОСОБА_6 також склав та зареєстрував рапорт у незаконному правоохоронному органі, створеному на тимчасово окупованій території Запорізької області («управление внутренних дел по городу Бердянску и Бердянскому району») щодо виявлення під час проведення оперативно-розшукових заходів нібито незаконного зберігання зброї громадянином ОСОБА_8.

У червні 2022 р. ОСОБА_6, діючи з метою належного функціонування незаконного правоохоронного органу, як помічник оперуповноваженого брав участь у чергуванні відділу кримінальної поліції «управления внутренних дел по городу Бердянску и Бердянскому району».

Отже, громадянин України ОСОБА_6, діючи умисно, добровільно, з травня по червень 2022 р. займав посаду помічника оперуповноваженого відділу кримінальної поліції у незаконному правоохоронному органі, створеному на тимчасово окупованій території Запорізької області.

Суд кваліфікував дії ОСОБА_6 за ч. 7 ст. 111-1 КК України за ознаками добровільного зайняття громадянином України посади в незаконному правоохоронному органі, створеному на тимчасово окупованій території⁸⁵.

ВС звернув увагу, що суспільна небезпека кримінального правопорушення, передбаченого ч. 7 ст. 111-1 КК України, полягає в тому, що особа (колаборант), з використанням умов воєнного стану, співпрацює з окупаційною владою на шкоду власній державі, тим самим свідомо допомагає агресору створити вертикаль незаконних органів влади.

Оскільки окупація території Луганської області та встановлення на цій території окупаційних органів влади мала відкритий характер, а тому засуджений, будучи громадянином України та випускником ЗВО України, тобто носієм вищої юридичної освіти, а відповідно, і достатнього рівня спеціальних знань у галузі права, займаючи в незаконному правоохоронному органі посаду заступника прокурора, очевидно усвідомлював суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачав їх суспільно небезпечні наслідки і бажав їх настання, тобто діяв з прямим умислом, а не з хибним почуттям кар'єризму, як вказував захисник. Дії громадянина України, який, використовуючи факт незаконного створення на тимчасово окупованій території України правоохоронного органу з метою особистого кар'єрного розвитку, добровільно зайняв посаду заступника прокурора у псевдооргані – прокуратурі «лнр», свідчать про вчинення особою колабораційної

діяльності та утворюють склад злочину, передбаченого ч. 7 ст. 111-1 КК України, а наявність в особи спеціальних знань у галузі права, здобутих в українському закладі вищої освіти, лише підтверджує чітке усвідомлення останнім суспільно небезпечного характеру свого діяння⁸⁶.

Крім того, згідно з позицією ВС сам факт добровільного зайняття громадянином України посади в незаконно створеному органі, а не виконання конкретної діяльності, є підставою для кваліфікації дій винної особи як колабораційної діяльності (ч. 7 ст. 111-1 КК України).

ВС указав, що у ч. 7 ст. 111-1 КК України передбачено відповідальність за вчинення громадянином України колабораційної діяльності **в умовах окупації у вигляді співпраці з державою-агресором у її інтересах, зокрема, через незаконні правоохоронні органи**, які створені на тимчасово окупованій території, у формі добровільного, тобто з власної волі та за відсутності фізичного чи психічного примусу, крайньої необхідності, зайняття в них посади, з метою спричинити шкоду державі України. **Суспільна небезпечність таких дій полягає в тому, що особа допомагає агресору створити вертикаль незаконних органів влади, яка є основою функціонування державного механізму загалом.** Саме така форма колабораційної діяльності порівняно з іншими, передбаченими в ч. 2 та ч. 5 цієї статті, визнається законодавцем найбільш суспільно небезпечною. З огляду на формулювання диспозиції ч. 7 ст. 111-1 КК України сам факт добровільного зайняття громадянином України посади в незаконному правоохоронному органі є достатнім для кваліфікації відповідних дій за цією кримінально-правовою нормою.

Наявність владних повноважень органу та спрямованість його діяльності є визначальними ознаками під час ідентифікації місця роботи колаборанта як органу влади. Під посадою в незаконному правоохоронному органі необхідно розуміти посаду в такому органі, що створений під час окупації, яка передбачає діяльність як працівника правоохоронного органу (у розумінні ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»).

Відповідно до чинного законодавства України заняття посади державної служби необхідно розглядати як у контексті проведення підготовчих дій щодо призначення певної особи на посаду, так і в контексті виникнення такого юридичного факту, як призначення особи на певну посаду з офіційним оформленням трудових відносин.

Установлені судами попередніх інстанцій фактичні обставини цього кримінального провадження свідчать про те, що засуджений виконав усі дії, які вважав необхідними для доведення кримінального правопорушення до кінця, і це кримінальне правопорушення було **закінченим з моменту зайняття ним посади**, факт якого доведено як змістом досліджених судом документів, так і тим, що засуджений фактично взявся за виконання трудових обов'язків у цьому органі з метою забезпечення його функціонування, а зміст виконаної ним роботи в цьому конкретному випадку не впливає на кваліфікацію його дій. **Відомостей, які б свідчили про те, що ці дії засуджений виконав не добровільно, зокрема під психічним чи фізичним примусом або внаслідок крайньої необхідності, з матеріалів кримінального провадження не вбачається.** Отже, дії засудженого правильно кваліфіковано за ч. 7 ст. 111-1 КК України, тому за результатами

перегляду судових рішень у касаційному порядку не встановлено неправильного застосування закону України про кримінальну відповідальність⁸⁷.

Місцем вчинення цього злочину буде тимчасово окупована територія, про поняття якої йшлося вище. Закінченим це кримінальне правопорушення може вважатися з моменту прийняття розпорядчого документа, яким особу буде призначено на відповідну посаду.

Отже, законодавець у ч. 7 ст. 111-1 КК України встановив кримінальну відповідальність для осіб, які **в умовах окупації** співпрацюють з державою-агресором у її інтересах (зокрема через незаконні судові або правоохоронні органи, що створені всупереч Конституції України), добровільно обіймають посади в таких органах держави-агресора з метою спричинення шкоди Україні та допомагаючи агресору створити вертикаль незаконних органів влади, яка є основою функціонування державного механізму загалом.

2.1.8. Колабораційна діяльність у воєнній сфері (ч. 7 ст. 111-1 КК України).

Під колабораційною діяльністю у воєнній сфері розуміють добровільну участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти ЗС України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України.

Під воєнізованими слід розуміти формування, які мають організаційну структуру військового типу, а саме: єдиноначальність, підпорядкованість та дисципліну, і в яких проводиться військова або стройова чи фізична підготовка. Зазначене формування створене на тимчасово окупованій території або є воєнізованим формуванням держави-агресора. На відміну від збройного формування воєнізоване формування не має на озброєнні придатної для використання вогнепальної, вибухової чи іншої зброї – причиною цього може бути нестача такої зброї або відсутність необхідності в ній через те, що формування виконує не бойові, а іншого характеру завдання (пропагандистська чи інша інформаційна діяльність, діяльність у кіберсфері, пошук українських патріотів тощо)⁸⁸.

Під збройними формуваннями слід розуміти воєнізовані групи, які незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю.

Надання допомоги у веденні бойових дій – корегування вогню, риття окопів, будівництво укріплень, надання інформації щодо влучення в цілі тощо⁸⁹.

Незаконними є воєнізовані формування, створення яких заборонено Конституцією України, а також воєнізовані і збройні формування, не передбачені іншими законами України.

У цій частині законодавець встановлює ознаку добровільності щодо зайняття громадянином України посади або участі в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях чи надання їм допомоги.

На погляд окремих фахівців, під добровільною участю громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або окупованій території, та/або у збройних формуваннях держави-агресора, слід розуміти таке: ці дії є добровільними, тобто в нього є можливості вибрати декілька варіантів поведінки, з урахуванням сукупності обставин, які за приписами ст. 39, ст. 40 КК України можуть виключати кримінальну протиправність; громадянин України є членом збройного або воєнізованого формування, створеного всупереч законодавству України та таке формування створено на тимчасово окупованій території; громадянин України є членом збройного формування держави-агресора.

Закінченою ця форма злочинного прояву буде з моменту вступу до зазначеного формування, незалежно від тривалості перебування в ньому. Тривалість перебування впливатиме на вирішення питання про покарання, а не кваліфікацію⁹⁰.

Так, з 21 вересня 2023 р. по 27 лютого 2024 р. громадянин України ОСОБА_3, добровільно брав участь у збройному формуванні держави агресора – 123 окремих мотострілецькій бригаді, створеній на тимчасово окупованій території Луганської області з місцем дислокації – Ленінський район м. Луганськ, яка з 01 січня 2023 р. увійшла до складу зс рф. ОСОБА_3 був призначений на посаду старшого навідника у 2 мсб 123 окремої мотострілецької бригади зс рф. 20 вересня 2023 р., перебуваючи у військоматі, ОСОБА_3 підписав контракт про проходження військової служби в зс рф. Обвинуваченому присвоєно військове звання «рядовий». З початку жовтня 2023 р. він у складі 123 окремої мотострілецької бригади зс рф був переміщений на навчання. 10 жовтня 2023 р. обвинуваченого передислоковано в район, де він облаштував вогневу позицію, здійснював чергування та вчиняв обстріли позицій ЗС України.

Уночі 24 лютого 2024 р. обвинувачений прибув на бойові позиції до залізничної колії та, будучи громадянином України, діючи в умовах воєнного стану, перебуваючи у складі зс рф та беручи участь у бойових діях проти ЗС України на боці ворога, отримав від невстановлених у ході досудового розслідування осіб наказ на оборону бойових позицій зс рф, під час виконання якої 27 лютого 2024 р. його злочинна діяльність припинена військовослужбовцями ЗС України.

Дії обвинуваченого ОСОБА_3 кваліфіковані за ч. 7 ст. 111-1 КК України як добровільна участь громадянина України в збройних формуваннях держави-агресора⁹¹.

За цією частиною ст. 111-1 КК України має значення *місце* вчинення кримінального правопорушення – тимчасово окупована територія. Поняття *тимчасово окупованої території* розкрито при характеристиці ч. 2 ст. 111-1 КК України.

Щодо надання допомоги, то воно може бути в різноманітних формах, зокрема у виді інформування про пересування військової техніки (див. ст. 114-2 КК України «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення

Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану»).

Наприклад, ідеться про усунення перешкод у діяльності незаконних збройних чи воєнізованих формувань, надання їм потрібної інформації, транспорті послуги, ремонтні роботи, фінансування, участь у будівництві оборонних споруд тощо. Фахівці зауважують, що відмінність добровільної участі громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або у збройних формуваннях держави-агресора від добровільної допомоги полягає в тому, що під час участі суб'єкт попередньо вступає до цих формувань та діє у їх складі, а під час допомоги – діє поза складом таких формувань як приватна особа⁹².

Отже, встановлюючи кримінальну відповідальність у воєнній сфері, законодавець передбачає кримінальну відповідальність за добровільну участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти ЗС України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України.

2.2. Кваліфікація колабораційної діяльності за суб'єктом

Суб'єкт є одним з обов'язкових елементів складу будь-якого кримінального правопорушення, що зумовлене простою та зрозумілою обставиною – жодне правопорушення неможливе без особи, яка його вчинила. Відсутність суб'єкта означає відсутність складу кримінального правопорушення, що своєю чергою виключає можливість настання кримінальної відповідальності. З позиції вчення про склад кримінального правопорушення його суб'єктом є особа, здатна нести кримінальну відповідальність у разі вчинення нею суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом. З усіх властивостей правопорушника закон виділяє ознаки, які свідчать про здатність такої особи нести кримінальну відповідальність.

Суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, – спеціальний. Це означає, що такий суб'єкт характеризується як загальними ознаками, так і особливими.

До загальних відносяться: фізична (ч. 1 ст. 18 КК України), осудна особа (ч. 1 ст. 18, ст. 19 КК України), яка досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, а саме 16 років (ч. 1 ст. 18, ст. 22 КК України).

Установлення кримінальної відповідальності за вчинене правопорушення лише для *фізичних осіб* означає, що суб'єктом кримінального правопорушення не може бути юридична особа. Водночас колабораційна діяльність є кримінальним правопорушенням, вчинення якого відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 96-3 КК України утворює підставу для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, якщо відповідне правопорушення вчинене уповноваженою особою юридичної особи від її імені.

Поточна судова практика має приклади застосування таких заходів до юридичних осіб при постановленні вироків за ст. 111-1 КК України, кількість і значущість яких (прикладів) у перспективі може збільшуватися.

Зокрема, в одній зі справ було встановлено, що 05 березня 2022 р. та 25 січня 2023 р. між ТОВ «Noise-Car» в особі директора ОСОБА_4 та російською компанією ООО «ТД Национальные Технологии» укладено додаткові угоди № 8 та № 12 відповідно, до контракту № 1 від 20 травня 2015 р. на постачання віброізоляційних та шумоізоляційних матеріалів торгової марки «Vibrofiltr» російського виробництва ООО «ТД Национальные Технологии» на адресу польської компанії ТОВ «Noise-Car». 15 травня 2022 р. ОСОБА_4, будучи директором ТОВ «Noise-Car», уклав з українським підприємством ТОВ «Нойс-Кар» в особі ОСОБА_5 контракт № UA-PL 1/2022 про початок співпраці між сторонами у сфері продажу виробів, а саме віброізоляційних та шумоізоляційних матеріалів торгової марки «Vibrofiltr», на території України. У межах цієї співпраці були здійснені поставки зазначених матеріалів російського виробництва. Таким чином, ОСОБА_4 за попередньою змовою в групі з ОСОБА_5 та іншими нестановленими особами, у період з березня 2022 р. по жовтень 2023 р., діючи з корисливих мотивів та в інтересах очолюваних ними ТОВ «Нойс-Кар» та ТОВ «Noise-Car», вчинили дії, спрямовані на провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором (кваліфіковані за ч. 2 ст. 28, ч. 4 ст. 111-1 КК України). Між обвинуваченими та прокурором у цій справі була укладена угода про визнання винуватості, у межах якої сторони досягли згоди щодо застосування до юридичної особи ТОВ «Noise-Car» заходу кримінально-правового характеру у виді штрафу в розмірі 20000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що становить 340000 грн (на підставі положень п. 3 ч. 1 ст. 96-3, ч. 1 ст. 96-6, ч. 2 ст. 96-7 КК України). У підсумку суд вирішив, що узгоджені умовами угоди щодо застосування до юридичної особи ТОВ «Noise-Car» заходу кримінально-правового характеру у виді штрафу відповідають вимогам чинного законодавства та стягнув його із зазначеної юридичної особи⁹³.

Установлення суб'єкта конкретного кримінального правопорушення як фізичної особи зобов'язує до точного з'ясування його імені та відповідного виділення із загального соціуму як індивідуума. Не можна притягати до кримінальної відповідальності не індивідуалізовану особу, наприклад, висунути обвинувачення або засудити без зазначення анкетних даних особи (її прізвища, ім'я, по батькові тощо).

Загальним **віком**, з якого може наставати кримінальна відповідальність, є вік у 16 років. У ч. 2 ст. 22 КК України встановлено перелік правопорушень, за вчинення яких кримінальна відповідальність настає з 14 років. Оскільки ст. 111-1 КК України відсутня у цьому переліку, то відповідальність за колабораційну діяльність може наставати лише з шістнадцятирічного віку.

Водночас вартує уваги ситуація, за якої особа, яка досягла 14 років, але не досягла 16 років, вчиняє колабораційну діяльність, яка оцінюється за ознаками ч. 8 ст. 111-1 КК України, що містить кваліфікований склад відповідного кримінального правопорушення. Така особа не може нести відповідальність за поведінку, що є колабораційною, однак у разі наявності належних для того підстав

підлягатиме відповідальності за спричинення смерті потерпілим (наприклад, за умисне вбивство, передбачене ст. 115 КК України, відповідальність за вчинення якого настає з 14 років).

Установлення точного віку особи, яка вчинила колабораційну діяльність, має істотне значення для правильної кваліфікації цього діяння.

Вік особи визначається на момент вчинення інкримінованого діяння. Тому важливо у процесі кримінально-правової кваліфікації правильно встановити вік особи (число, місяць, рік народження). У кримінальному праві є усталеним підхід, за якого особа вважається такою, що досягла певного віку, починаючи з нуля годин доби, наступної за днем народження. Якщо вчинення колабораційної діяльності закінчене (наприклад, особа здійснила серію публічних закликів до проведення незаконних виборів на тимчасово окупованій території) у день народження до настання нуля годин, то така особа ще не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, і суб'єктом кримінального правопорушення визнаватися не повинна. Якщо ж діяння почалося до нуля годин (перша серія зазначених публічних закликів), але тривало й після настання відповідного часу, коли почалася вже нова доба (друга і подальша серії публічних закликів до проведення незаконних виборів), то особа має вважатися такою, що досягла відповідного віку, та визнається суб'єктом кримінального правопорушення.

Вік суб'єкта зазвичай встановлюється за документами (паспортом, свідоцтвом про народження тощо). Але трапляється, що документи з певних причин в особи відсутні. За умов відсутності документів, які б підтверджували вік особи, необхідним є проведення судово-медичної експертизи. Якщо експерт встановлює вік неповнолітньої особи, то при визначенні її року народження (наприклад, «особа народилась у 2009 році») днем народження вважатиметься останній день цього року – 31 грудня 2009 р. Якщо ж судово-медична експертиза визначила вік неповнолітнього лише мінімальною і максимальною кількістю років (наприклад, «неповнолітній має вік 14 – 15 років»), то вважається, що днем його народження також буде остання доба більш пізнього року народження.

Відповідно до ч. 1 ст. 19 КК України **осудною** визнається особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Отже, для осудності характерним є те, що особа під час вчинення кримінального правопорушення могла здійснювати свідомо-вольовий контроль за своїм діянням. Тобто тільки за наявності одночасно двох можливостей усвідомлювати свої діяння та керувати ними особу можна вважати осудною⁹⁴.

Сучасні теорія та практика кримінального права виходять з того, що кожна особа, яка вчинила злочинне діяння, є осудною, допоки не доведено зворотне. Зважаючи на це, у літературі обґрунтовано зазначається, що в кримінальному праві діє «презумпція осудності». Зокрема, як зазначає О. Баганець, осудність під час здійснення кримінального провадження спеціально не доводиться. Слідчий, прокурор та суд виходять із презумпції психічного здоров'я особи, яку встановлює Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 р. (ст. 3). Необхідність у доказуванні осудності підозрюваного виникає тільки при отриманні відомостей, що викликають сумнів у цьому. Для визначення психічного стану

особи слідчий або прокурор здійснюють проведення експертизи відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 242 КПК України⁹⁵.

Аналіз практики застосування ст. 111-1 КК України свідчить про те, що суди загалом дотримуються наведеної рекомендації – здебільшого питання осудності навіть не порушується у вироках про засудження осіб за колабораційну відповідальність. Хоча в окремих випадках попри все робиться наголос на тому, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 111-1 КК України, є осудною.

Зокрема, в одній зі справ суд наголошує на тому, що обвинувачений у вчиненні публічних закликів до підтримки рішень та дій держави-агресора, невизнання державного суверенітету України на тимчасово окупованій території України «за даними наявної документації на спеціальних обліках у лікаря-психіатра та під наркологічним диспансерно-динамічним наглядом не перебуває, що свідчить про його осудність»⁹⁶. Однак навряд чи виправдано безпосередньо пов'язувати висновок про осудність особи з даними, згідно з якими особа не перебуває на обліку в лікаря-психіатра та, що особливо, лікаря-нарколога. Навіть якщо особа не перебуває на таких обліках, однак вона може бути під час вчинення кримінального правопорушення у стані неосудності. Тож висновок про осудність має робитися не лише на основі відсутності подібних даних, але з огляду також на інші фактори, як-от: манера поведінки обвинуваченого, характер вчиненого діяння тощо.

В окремих випадках суд, щоб продемонструвати наявність ознаки осудності суб'єкта колабораційної діяльності, рухається від зворотного, намагаючись показати відсутність даних, які б переконливо свідчили про те, що особа є обмежено осудною або неосудною. Зокрема, в одному з вироків зазначається таке: «Відомостей про неосудність або обмежену осудність обвинуваченої в ході судового розгляду не встановлено»⁹⁷.

Особа, яка під час вчинення колабораційної діяльності через наявний у неї психічний розлад не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними, визнається обмежено осудною та підлягає кримінальній відповідальності. Відповідно до ч. 2 ст. 20 КК України визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру.

У контексті викладеного слід розглянути такий ілюстративний приклад, що на сьогодні може вважатися одиничним.

Як встановлено, особа, будучи громадянином України, незаконно вчинила публічні заклики до підтримки рішень та дій держави-агресора, збройних формувань та окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями (ч. 1 ст. 111-1 КК України). Засуджуючи за вчинення цього кримінального правопорушення, суд узяв до уваги висновок судово-психіатричного експерта, згідно з яким у момент вчинення інкримінованого діяння обвинувачений страждав на шизотиповий розлад (F 21 за МКХ 10) та не був здатний повною мірою усвідомлювати свої дії та керувати ними. Отже, разом із призначенням покарання суд застосував до нього примусові заходи медичного характеру у виді надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку за місцем проживання, пославшись на положення ст. 20 КК

України, за якими визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру⁹⁸.

Натомість особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК України, перебувала у стані неосудності, кримінальній відповідальності не підлягає (ч. 2 ст. 19 КК України). Питання про неосудність зазвичай виникає у випадках неадекватної (дивної) поведінки винного, наявності травм голови, психічних захворювань тощо. Зокрема, до таких приводів відносять заяви особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, про те, що вона не пам'ятає, як його вчиняла.

Зважаючи на це, пропонується дослідити такий приклад. ОСОБА_6 було повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 7 ст. 111-1 КК України. У процесі розслідування встановлено, що: 1) відповідно до витягу з протоколу № 70 засідання психолого-методико-педагогічної консультації ОСОБА_6 з дитинства страждає на психічне захворюванням за шифром «F70.1», що за Міжнародною класифікацією хвороб, яка діє на території України з 1998 р., означає розумову відсталість у ступені «дебільність»; 2) ОСОБА_6 має інвалідність з дитинства групи I «Б», через що потребує постійного нагляду в лікаря-психіатра; 3) ОСОБА_6 перебуває на обліку в лікаря-психіатра з дитинства з приводу хронічного психологічного розладу. Суд констатував, що наявні достатні підстави вважати вчинення обвинуваченим суспільно небезпечного діяння, передбаченого ч. 7 ст. 111-1 КК України, у стані неосудності⁹⁹.

Приводом для виникнення сумнівів у відсутності осудності колаборанта можуть вважатися окремі фактори воєнного характеру, які здатні одержувати руйнівний вплив на психіку людини¹⁰⁰. Зокрема, в одному з випадків призначення стаціонарної судово-психіатричної експертизи зумовлювалося тим, що обвинувачена тривалий час перебувала під окупацією. Вона знаходилась всередині власного будинку під час прямого влучання снаряду і зазначені події могли сприяти певним психічним розладам¹⁰¹.

Характеризуючи суб'єкта колабораційної діяльності, заслуговує на увагу і те, що це кримінальне правопорушення може бути вчинене спільними зусиллями двох або більше співвиконавців. Для визнання особи співвиконавцем, як відомо, достатньо, щоб вона хоча б частково виконала об'єктивну сторону складу конкретного правопорушення, передбаченого Особливою частиною КК України. У літературі зазначається, що співвиконавцем може визнаватися навіть той, хто хоч сам і не здійснював діянь, які описані в диспозиції норми Особливої частини КК України, але надавав допомогу іншим співвиконавцям злочину, дії яких безпосередньо її утворювали¹⁰². Отже, при здійсненні оцінки поведінки осіб як співвиконавства треба встановити, що об'єктивна сторона колабораційної діяльності (у нашому випадку) виконує не одна особа, а щонайменше дві, які сукупно здійснюють вчинення відповідного діяння. Дії співвиконавців вважаються юридично тотожними при тому, що фактично вони можуть розрізнятися; фактичний розподіл ролей між співвиконавцями, не впливаючи на кваліфікацію і

маючи технічний характер, може враховуватись при визначенні застосовуваного засобу кримінально-правового впливу.

У світлі зазначеного становить інтерес такий приклад із судової практики. ОСОБА_3, будучи обізнаною про проведення незаконного референдуму на тимчасово окупованій території Херсонської області, добровільно розпочала виконувати повноваження так званої голови дільничної виборчої комісії (далі – ДВК). Далі вона вчинила такі дії: 1) формування реєстру виборців на території закріпленої за нею ДВК; 2) підготовка для роботи приміщення ДВК; 3) залучення до роботи у ДВК за попередньою змовою групою осіб місцевих мешканок ОСОБА_7, ОСОБА_8, ОСОБА_9, ОСОБА_10 та інших не встановлених досудовим розслідуванням осіб, які здійснювали протягом 23-27 вересня 2022 р. подвірний обхід жителів сіл Новоолександрівка, Гаврилівка, Михайлівка, Золота Балка Бериславського району Херсонської області та агітували брати участь у незаконному референдумі, надавали місцевим жителям бюлетені для голосування і збирали їх для передачі через ОСОБА_3 до територіальної виборчої комісії.

Зазначені дії ОСОБА_3 кваліфіковані за ч. 2 ст. 28, ч. 5 ст. 111-1 КК України як колабораційна діяльність, а саме добровільна участь в організації та проведенні незаконного референдуму на тимчасово окупованій території, вчиненій за попередньою змовою групою осіб. Надану правову оцінку суд визнав правильною та засудив цю особу за вчинення колабораційної діяльності¹⁰³.

Продемонстрований підхід кримінально-правової кваліфікації дає змогу зробити деякі застереження. По-перше, вивчення фабули справи свідчить про вчинення дій з організації та проведення незаконного референдуму на тимчасово окупованій території у співучасті з іншими особами (зокрема, це ОСОБА_7, ОСОБА_8, ОСОБА_9, ОСОБА_10). Очевидно, цих осіб разом з ОСОБА_3 можна визнати співвиконавцями, оскільки вони спільно виконували об'єктивну сторону колабораційної діяльності у формі, передбаченій ч. 5 ст. 111-1 КК України. Кожна з цих осіб виконували якусь частину дій у межах загальної діяльності незаконної ДВК: організація референдуму (підготовка приміщення, агітація участі у виборах тощо), проведення референдуму (безпосереднє проведення виборчих процедур, як-то роздавання та збирання бюлетенів). По-друге, включення у цьому разі у формулу кваліфікації ч. 2 ст. 28 КК України (так само як і відбиття у формулюванні обвинуваченні того, що злочин вчинений за попередньою змовою групою осіб) *de lege lata* треба визнати помилковим, адже відповідно до ч. 1 ст. 29 КК України співвиконавець підлягає кримінальній відповідальності лише за статтею Особливої частини, яка передбачає вчинене ним кримінальне правопорушення. Разом з тим суд мав рацію, коли при призначенні покарання обставиною, що обтяжує покарання за колабораційну діяльність, визнав вчинення цього кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою: «Відповідно до ст. 67 КК України обставиною, що обтяжує покарання обвинуваченого ОСОБА_3, є вчинення правопорушення групою осіб за попередньою змовою (ч. 2 ст. 28 КК України)»¹⁰⁴. Вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою, справді, визнається обставиною, що обтяжує покарання (п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України), через що учасникам такого об'єднання має призначатись більш суворе покарання (за інших рівних умов). Водночас суд вправі визнати

вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою обтяжуючою покарання обставиною лише тоді, коли вона не передбачена в статті Особливої частини КК України як така, що кваліфікує кримінальне правопорушення. У розгляданій ситуації ст. 111-1 КК України не містить відповідної ознаки, що кваліфікує колабораційну діяльність. Тому зазначення її у формулюванні обвинувачення можна визнати не коректним, а ось врахування для призначення покарання – цілком виправданим.

До **особливих ознак**, які визначають суб'єкта колабораційної діяльності як спеціального, насамперед відноситься його належність до категорії осіб, що мають громадянство України. Стосовно деяких форм колабораційної діяльності не виключається наявність також інших особливих ознак, на чому окремо наголошуватиметься далі.

Набуття нового громадянства без виходу з українського громадянства не може виключати відповідальності за вчинення колабораційної діяльності (натомість це не стосується осіб без громадянства, які не можуть визнаватися колаборантами). Особа вважається громадянином України, доки вона у встановленому законом порядку не буде позбавлена цього громадянства (рішення про припинення громадянства ухвалює Президент України, про що видає відповідний указ).

Звертаємо увагу, що ч. 6 ст. 111-1 КК України (як і ч. 4 цієї статті) не містить безпосереднього зазначення того, що суб'єктом вчинення відповідних дій є громадянин України. Це може зумовлювати висновок про те, що таким суб'єктом є будь-яка особа, незалежно від наявності українського громадянства, як і роблять деякі автори¹⁰⁵. Наприклад, Н. Антонюк з цього приводу зауважує, що оскільки в деяких частинах ст. 111-1 КК України законодавець не згадує суб'єкта взагалі, то йдеться про загального суб'єкта кримінального правопорушення. Коли суб'єктом колабораційної діяльності є громадянин України, то про це безпосередньо зазначено в конкретній частині ст. 111-1 КК України¹⁰⁶.

Водночас інші правники з цього приводу звертають увагу на таке. Зважаючи на те, що суб'єктом кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України, є переважно громадянин України та в двох частинах (ч. 4 та ч. 6) ст. 111-1 КК України законодавець не вказує на коло суб'єктів кримінального правопорушення – це означає, що діяння, описані у цих нормах, могли би вчинити будь-яка особа. Однак оскільки у ст. 111-1 КК України йдеться про колабораційну діяльність, то її суб'єктом не може бути іноземець та особа без громадянства. Тому суб'єкт колабораційної діяльності – громадянин України¹⁰⁷.

Отже, якщо виходити з поширеної позиції, що норма про кримінальне правопорушення, передбачене ст. 111-1 КК України, є спеціальною щодо державної зради, а саме такий підхід узгоджується з історичною, соціальною та правовою природою розгляданого діяння, то **суб'єктом** колабораційної діяльності варто вважати громадянина держави, територія якої перебуває під окупацією. Тому суб'єкт колабораційної діяльності, відповідно до ст. 111-1 КК, це завжди **громадянин України**, незважаючи на відсутність відповідного положення у ч. 4 та ч. 6 ст. 111-1 КК України, що можна вважати проявом неухважності законодавця.

Цілком доречним слід визнати міркування дослідників, які зазначають, що сама суть колабораційної діяльності як взаємодія громадян певної держави з

країною-агресором свідчить про нелогічність притягнення до кримінальної відповідальності за неї громадян іншої держави. Зокрема, видається абсолютно абсурдним притягнення до кримінальної відповідальності всіх суб'єктів господарювання рф за провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором¹⁰⁸.

Думки інших фахівців з порушеного питання характеризуються своєю контроверсійністю. Зокрема, М. Дякур та А. Шевчук спершу зазначають, що ст. 111-1 КК України передбачає відповідальність за колабораціонізм як особливу форму державної зради, але далі, у контексті ч. 4 ст. 111-1 КК України, резюмують таке: особою, яка може бути притягнута до відповідальності за вчинення цього злочину, може бути не тільки громадянин України, а й будь-яка особа, яка на законних підставах володіє певними матеріальними ресурсами¹⁰⁹.

О. Кравчук та М. Бондаренко висловлюють міркування про те, що суб'єкт усіх правопорушень, які становлять колабораційну діяльність (цього прямо не передбачено в законі, однак впливає з самого поняття колабораційної діяльності), як правило, повинен відповідати такій характеристиці, як належність до місцевого населення або наявність інших сталих зв'язків із відповідною окупованою територією (місце проживання, місце реєстрації, місце ведення господарської або іншої діяльності). Проте далі вчені зауважують, що в деяких складах колабораційної діяльності важливе значення має громадянство – належність до громадянства України¹¹⁰. З одного боку, визнається, що громадянство України для суб'єктів колабораційної діяльності має значення не в усіх випадках, з іншого – резонно констатується зв'язок колаборантів з територією проживання, яка перебуває під окупацією. Належність до місцевого населення насамперед пов'язується із громадянством держави, чийм національним інтересам відповідні особи зашкоджують своєю поведінкою і з огляду на яку вони несуть відповідальність за спеціальною підставою. Тому колаборантом може вважатися особа, яка посягає на національні інтереси своєї держави, тобто тієї, з якою вона має постійний правовий зв'язок, чим зумовлюється лояльність до неї¹¹¹.

Як небезпідставно наголошує І. Медицький, буквально тлумачення ч. 4, ч. 6 ст. 111-1 КК України, за відсутності ремарки про вчинення протиправних дій саме громадянином України, свідчить про те, що кримінальній відповідальності підлягає будь-яка особа, незалежно від наявності/відсутності громадянства. Одночасно позиції фахівців, які вважають, що суб'єктом колабораційної діяльності може бути лише громадянин України, він пропонує віддати перевагу як такій, що відповідає справжній волі (духові) та цілям прийняття Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, а також потребам правозастосовної практики¹¹². Справді, саме застосування телеологічного способу тлумачення¹¹³ ст. 111-1 КК України в цьому разі є доречним і може призвести до відповідного висновку.

Дані судової статистики за період 2022 – 2023 рр. фактично показують, що з-поміж усієї сукупності засуджених осіб жодна з них не належала до категорії громадян інших держав або осіб без громадянства. Такий стан правозастосування є промовистим, з огляду на суто формальну можливість настання кримінальної

відповідальності за вчинення окремих видів колабораційної діяльності щодо таких осіб¹¹⁴.

Окремі форми колабораційної діяльності мають свою специфіку, що безпосередньо стосується суб'єкта кримінального правопорушення. Зокрема, йдеться про колабораційну діяльність, передбачену ч. 3 і ч. 4 ст. 111-1 КК України.

Зокрема, суб'єктом впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти є той громадянин України, який уповноважений окупаційною адміністрацією держави-агресора на впровадження стандартів освіти (насамперед ідеться про керівника закладів освіти, заступників керівника закладу освіти, керівників структурних підрозділів закладу освіти, до компетенції яких належить впровадження стандартів освіти, членів методичних, педагогічних та вчених рад). У цьому контексті слід погодитися з думкою Н. Нетеси з приводу того, що, незважаючи на відсутність у чинній редакції ч. 3 ст. 111-1 КК України конкретизації суб'єкта кримінального правопорушення у формі впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти, цим суб'єктом слід вважати службову особу, яка виконує організаційно-розпорядчі функції. Такий підхід до тлумачення змісту цієї норми, на її погляд, найбільше відповідає засадам доктрини кримінального права, сприяє уникненню невинуватої соціальної стигматизації, що будь-який педагогічний працівник на окупованій території є колаборантом, й отже, не призводить до надмірності кримінально-правової репресії, забезпечуючи необхідний баланс між приватними та публічними інтересами¹¹⁵.

Щодо здійснення пропаганди в закладах освіти, то, як резонно зауважує Н. Антонюк, її можуть здійснювати не лише вчителі чи інші особи, що працюють у таких закладах освіти (працівники освіти), а й будь-які особи, які використовуватимуть освітній заклад з пропагандистською метою. Окрім цього, йдеться не лише про вплив на учнів, студентів чи інших вихованців, а й про вплив на викладацький склад відповідного закладу¹¹⁶.

У контексті викладеного доречним видається приклад із судової практики, відповідно до якого вчителя української мови загальноосвітнього закладу освіти визнано винуватою в публічному виправдовуванні дій зс рф, що було здійснене під час засідання методичного об'єднання вчителів, та засуджено за ч. 1 ст. 111-1 КК України до покарання у виді позбавлення права обіймати посади, пов'язані з виконанням функцій держави та місцевого самоврядування, строком на десять років. Суд апеляційної інстанції належним чином проаналізував характер дій засудженої, а саме те, що вона, будучи вчителем, усупереч положенням ч. 2 ст. 54 Закону України «Про освіту» порушила свої обов'язки, зокрема: дотримуватися педагогічної етики; настановленням і особистим прикладом утверджувати повагу до суспільної моралі та суспільних цінностей, зокрема правди, справедливості, патріотизму, гуманізму, толерантності, працелюбства; та вчинила дії, які виразились у публічному запереченні здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України та публічних закликів до підтримки рішень та дій держави агресора та збройних формувань. Крім того, згідно з інформацією, наданою стороною обвинувачення, засуджена звільнена із займаної нею посади на підставі п. 3 ч. 3 ст. 41 КЗпП України

(вчинення працівником, що виконує виховні функції, аморального проступку, не сумісного з продовженням такої роботи)¹¹⁷.

Висловлюючись про суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України, О. Кравчук та М. Бондаренко звертають увагу на те, що при встановленні фактів здійснення зазначеної (господарської) діяльності потрібно визначати, хто діяв і приймав рішення від імені суб'єкта господарювання. Насамперед це буде керівник, особа, яка виконує його обов'язки, або інша особа, яка діяла від імені суб'єкта господарювання (під час переговорів, укладення й підписання договору, поставки товарів, робіт, послуг). Особи, які виконували технічні функції (продавці, комірники), залежно від їхнього умислу, можуть бути пособниками в такому злочині або їхнє діяння може не відповідати ознакам об'єктивної сторони злочину (здійснення господарської діяльності)¹¹⁸.

Аналогічну позицію має О. Марін, стверджуючи, що відповідальності підлягатиме не будь яка особа, яка бере участь у господарській діяльності, а тільки та, яка її реально провадить: фізична особа-підприємець, або, якщо йдеться про юридичну особу (підприємство, установу чи організацію) – керівник такої юридичної особи, або інша службова особа, яка уповноважена приймати рішення про провадження господарської діяльності від імені юридичної особи або управляти такою діяльністю за свої дії та рішення. Рядові працівники таких юридичних осіб, які не уповноважені вирішувати питання провадження господарювання від імені підприємства, установи чи організації (продавці, водії, працівники цехів, швачки, кухари, вантажники, охоронці тощо), відповідальності за ч. 4 ст. 111-1 КК України нести не будуть¹¹⁹.

З приводу пособництва у провадженні господарської діяльності ВС вказав, що така діяльність у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, зокрема окупаційною адміністрацією держави-агресора, характеризується як суспільно-психологічне явище добровільної, ідейно-вмотивованої співпраці з ворогом, за результатами якої підривається національна безпека України, створюється загроза державному суверенітету, територіальній цілісності, конституційному ладу та іншим національним інтересам держави¹²⁰.

Суб'єкта колабораційної діяльності, що відображає відповідний елемент складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, треба відрізняти від **особи винного або особи правопорушника** (особа колабораціоніста). Якщо встановлення ознак суб'єкта зазначеного кримінального правопорушення має безпосереднє значення для кримінально-правової оцінки вчиненого, а відсутність хоча б однієї обов'язкової ознаки такого суб'єкта означатиме відсутність складу кримінального правопорушення загалом, то характеристика особи винного є важливою з позиції розв'язання інших кримінально-правових питань, зокрема щодо застосування адекватних засобів кримінально-правового впливу.

Наприклад, деякі характеристики особи винного можуть впливати на розв'язання питання про наявність вини, її форми та виду при вчиненні колабораційної діяльності. Розглянемо ситуацію, в якій з посиленням на окремі соціальні властивості особи спростовується твердження сторони захисту щодо

відсутності в обвинуваченого прямого умислу на вчинення колабораційної діяльності, передбаченої ч. 7 ст. 111-1 КК України. Суд установив, що особа у 2012 р. закінчив Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» і отримав повну вищу освіту за спеціальністю «Правознавство» та здобув кваліфікацію. Зважаючи на це, доводи захисника про ймовірну відсутність прямого умислу в обвинуваченого на вчинення інкримінованого йому злочину, зокрема на добровільне зайняття посади так званого заступника прокурора Марківського району Генеральної прокуратури «ЛНР», не заслуговують на увагу, оскільки він, на думку суду, будучи громадянином України, маючи достатній рівень спеціальних знань у галузі права, здобутих у закладі вищої освіти, усвідомлював суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачав його суспільно небезпечні наслідки і бажав їх настання¹²¹.

2.3. Кваліфікація колабораційної діяльності за суб'єктивною стороною

Доктрина кримінального права ґрунтується на тому, що суб'єктивна сторона є обов'язковим елементом складу кримінального правопорушення, яка характеризує психічну діяльність особи (свідомість та емоційно-вольову сферу) і виявляється у вчиненому нею правопорушенні. Це внутрішня (щодо об'єктивної сторони кримінального правопорушення) характеристика діяння¹²².

Отже, суб'єктивна сторона – це внутрішня сторона кримінального правопорушення, яка відображає психічні процеси, що відбуваються у свідомості суб'єкта з приводу вчиненого ним діяння, та яка складається з певних ознак. Одним з найбільш дискусійних питань, пов'язаних із суб'єктивною стороною складу кримінального правопорушення, є питання про її зміст.

Переважає більшість дослідників вважають, що зміст суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення утворюють вина, мотив, мета та емоційний стан людини. Водночас висловлюється позиція, що зміст суб'єктивної сторони вичерпується трьома ознаками – виною, мотивом та метою. Деякі ж автори відстоюють думку, згідно з якою «вина» та «суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення» є тотожними поняттями, а тому мотив, мета та емоційний стан є лише характеристиками (ознаками) вини.

Не занурюючись у хід цієї дискусії, зазначимо, що надалі дотримуватимемось найбільш поширеного підходу, за якого зміст суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення характеризується виною, мотивом, метою та емоційним станом (емоції). Зважаючи, що до обов'язкових ознак належить лише вина, яка згідно зі ст. 23 КК України може бути виражена у формі умислу або необережності, а до факультативних – мотив, мета та емоції. Мотив і мета дають змогу відповісти на питання, чому і для чого вчинено кримінальне правопорушення. Вони набувають значення обов'язкових ознак і впливають на кваліфікацію лише в тому разі, коли зазначені в диспозиції кримінально-правової норми як ознаки основного або кваліфікованого складів кримінального правопорушення. Те саме стосується емоційного стану особи.

Точне встановлення форми та виду вини, з якою може вчинитися те чи інше кримінальне правопорушення, має важливе значення для правильної кваліфікації

вчиненого, для призначення справедливого покарання, для застосування окремих норм про звільнення від кримінальної відповідальності, для притягнення особи до кримінальної відповідальності за готування до злочину чи замах на нього тощо¹²³. Із цього випливає, що у процесі розслідування обов'язково слід досліджувати не лише форму вини, а й її вид.

Якщо в КК України немає будь-якої (навіть непрямой) вказівки на форму вини, то вона може бути визначена з урахуванням характеру діяння, оцінюваного в сукупності всіх його складників. Колабораційна діяльність є одним з таких кримінальних правопорушень, адже ст. 111-1 КК України текстуально не визначає форму вини, з якою може вчинятися відповідне діяння. Водночас вважається неможливим здійснити таку діяльність (у будь-якій з її форм) з необережності, бо сам характер відповідних дій виключає варіант учинення їх інакше, як умисно (з умислом тісно переплітається визначена в окремих частинах ст. 111-1 КК України ознака добровільності, що розглядатиметься окремо в цьому підрозділі).

Аналіз судової практики підтверджує, що умисел є саме тією формою вини, з якою вчиняється кримінальне правопорушення, передбачене ст. 111-1 КК України. Зазвичай суди, описуючи факти, чітко наголошують на тому, що особа діяла, маючи умисел на вчинення того чи іншого виду колабораційної діяльності.

Типовим прикладом може бути вирок суду, згідно з яким особа засуджена за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України. Як установив суд, ця особа, *реалізуючи свій злочинний умисел* (курсив – авт.), спрямований на публічне заперечення здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України, в соціальній мережі «Однокласники» розмістив публікацію, яка містить заперечення здійснення збройної агресії Росії проти України та заперечення тимчасової окупації частини території України, *усвідомлюючи* (курсив – авт.), що до соціальної мережі матиме доступ необмежене коло осіб-користувачів¹²⁴. Звернемо увагу, по-перше, на те, що суд чітко визначає форму вини, з якою вчиняється інкриміноване діяння, і така форма називається умисною. При цьому видається зайвим уточнення того, що умисел є злочинним. Адже кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 111-1 КК України, не належить до категорії злочинів, а є кримінальним проступком. Загалом подібне застереження (досить поширене) не має якогось смислового навантаження, оскільки за КК України умисел може бути прямим або непрямим, а не злочинним і незлочинним (або ще якимось). Тому коректніше було б зазначати не про злочинний умисел, а про прямий (чи непрямий) умисел, з яким особа вчиняла колабораційну діяльність. По-друге. Наголошення на усвідомленні особою того, що її допис у соціальній мережі має відкритий характер, а отже, з ним мають можливість ознайомитися необмежена кількість осіб, робиться правильно. Це з усією очевидністю показує, що обвинувачений розумів суть такої ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України, як публічність вчинення відповідного діяння. Кримінально-правова доктрина слушно ґрунтується на тому, що при вчиненні певного правопорушення зміст вини має утворювати не умисел як такий, а умисел, що наповнений конкретним змістом, зумовленим об'єктивними властивостями діяння¹²⁵. Водночас, зважаючи на положення ст. 24 КК України, за

такого підходу варто встановлювати, відображаючи у вироку, усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру діяння загалом.

На жаль, але є вироки, в яких чітко не відображена форма вини, з якою діяла особа, вчиняючи кримінальне правопорушення, передбачене ст. 111-1 КК України. Розглянемо один з прикладів. Дії ОСОБА_3 орган досудового розслідування кваліфікував, а суд підтвердив правильність наданої кваліфікації, за ч. 1 ст. 111-1 КК України, тобто публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України та публічних закликів громадянина України до підтримки рішень та дій держави-агресора. Установлено, що ОСОБА_3, *усвідомлюючи протиправний характер своїх дій та бажаючи настання негативних суспільно небезпечних наслідків* (курсив – авт.), з політичних та ідеологічних мотивів, з метою донесення інформації антиукраїнської спрямованості до невизначеного кола осіб, у спосіб проставлення так званих «лайків-здивувань» здійснював поширення матеріалів, які містять: публічні заперечення здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України, публічні заклики до підтримки рішень та дій держави агресора, збройних формувань та окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та окупаційною адміністрацією держави-агресора¹²⁶.

Хоч у цьому вироку суду і не зазначається форма вини, з якою діяла особа, водночас можна припустити, що йдеться про прямий умисел. Про це свідчить твердження щодо «усвідомлення особою протиправного характеру своїх дій та бажання настання негативних суспільно небезпечних наслідків», яке неточно, але розкриває зміст прямого умислу відповідно до положень ч. 2 ст. 24 КК України. Неточність полягає в тому, що ч. 2 ст. 24 КК України вимагає встановлення не усвідомлення протиправності діяння, а усвідомлення його суспільно небезпечного характеру. Саме таке усвідомлення і утворює один із складників інтелектуального моменту умислу. Відповідно до ст. 24 КК України для прямого і непрямого умислу спільною є така інтелектуальна ознака, як усвідомлення винною особою суспільної небезпеки свого діяння. Передбачається, що належний суб'єкт хоча б у загальних рисах повинен розуміти, зокрема, те, що вчинюване ним діяння має антисоціальний характер, здатне за своїми фактичними властивостями спричинити шкоду правоохоронюваним цінностям. При цьому зміст умислу не охоплює усвідомлення протиправності діяння.

Згідно з ч. 1 ст. 24 КК України умисел поділяється на прямий і непрямий, головна відмінність між якими полягає у вольовому критерії. За прямого умислу особа бажає настання суспільно небезпечних наслідків, за непрямого – не бажає, але свідомо припускає їх настання.

Вина як обов'язкова ознака складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України, визначається наявністю як прямого, так і непрямого умислу. Щонайменше, винний повинен у загальних рисах розуміти те, що вчинюване ним діяння має колабораційний характер та за своїми фактичними властивостями здатне спричинити шкоду національним інтересам України, які охороняє кримінальний закон (за винятком здійснення пропаганди в закладах освіти з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України,

встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України).

Зокрема, О. Марін доречно зауважує, що колабораційна діяльність характеризується таким умислом, за якого особа розуміє характер і значення своєї поведінки, передбачає суспільно небезпечні її наслідки та бажає чи свідомо допускає їх настання. Іншими словами, особа, вчиняючи колабораційну діяльність, повинна розуміти, що вона робить це на шкоду інтересам України, співпрацює саме із державою-агресором або її представниками, бажає так вчиняти або, усвідомлюючи це, ставиться до цього факту байдуже¹²⁷.

Щоправда, з приводу відповідної позиції є і супротивники. Ось деякі з підходів, висловлених як у контексті колабораційної діяльності загалом, так і щодо окремих її форм: 1) у випадку вчинення колабораційної діяльності належить констатувати наявність у діяч особисті вини виключно у формі прямого умислу¹²⁸; 2) суб'єктивна сторона колабораційної діяльності полягає (лише) у прямому умислі, тобто особа розуміє, що дії, які вона вчиняє, несуть шкоду внутрішній та зовнішній безпеці України, її інтересам; правопорушник-колаборант усвідомлює й передбачає тяжкі суспільно небезпечні наслідки свого діяння й бажає їх настання¹²⁹; 3) психічне ставлення, тобто вина, суб'єкта кримінального правопорушення за ч. 1 ст. 111-1 КК України характеризується прямим умислом¹³⁰; 4) будь-яка з форм колабораційної діяльності може бути вчинена лише умисно, при цьому умисел може бути тільки прямий...¹³¹.

Вивчення матеріалів правозастосовної практики дає змогу встановити, що суди здебільшого не конкретизують вид форми вини, визначаючи лише, що колаборант діяв умисно. Такий підхід є неоднозначним, адже вид форми вини може мати певне кримінально-правове значення, тому його встановлення і зазначення у вирокі суду, а так само окремих процесуальних документах досудового розслідування, є обов'язковим. Дослідження та врахування видів умислу має забезпечувати належний підхід до вкрай необхідної (щонайменше з позиції практичного втілення принципу справедливості) індивідуалізації відповідальності.

Зокрема, слід звернути увагу на те, що вчинення колабораційної діяльності з прямим умислом зазвичай є характерним для тих громадян України, які у співпраці з ворогом (окупантом) мають політико-ідеологічну мотивацію. Водночас вчинення таких дій з непрямим умислом більш властиве для іншої категорії осіб, які діють із корисливих мотивів та інших меркантильних або низьких переконань (наприклад, деяких осіб приваблювала досить легка можливість побудувати кар'єру, що з'явилась з урахуванням переміщення з окупованої території найбільш професійно успішної частини населення)¹³².

Абсолютна більшість випадків, де така конкретизація здійснюється, стосується вчинення колабораційної діяльності з прямим умислом. Зокрема, в одному з вироків, постановленому за ч. 1 ст. 111-1 КК України, чітко зауважується, що особа поширила пост та залишила реакцію у вигляді вподобання у соціальній мережі «Однокласники» з написом антиукраїнського змісту, діючи з *прямим умислом* (курсив – авт.)¹³³.

Однак є й такі вирoki, в яких робиться акцент на тому, що вчинення акту

колабораційної поведінки є можливим як з прямим умислом, так і з непрямим. Як приклад, в одному з рішень, за яким суд засудив особу за вчинення колабораційної діяльності, згідно з ознаками ч. 5 ст. 111-1 КК України, окремо наголошується на тому, що суб'єктивна сторона зазначеного кримінального правопорушення характеризується прямим або непрямим умислом¹³⁴. Таке ж застереження зроблено у вирокі суду, відповідно до якого особа була засуджена за вчинення аналогічного виду колабораційної діяльності (зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території)¹³⁵.

Мета і мотив колабораційної діяльності для більшості видів колабораційної діяльності не є обов'язковими ознаками, що визначають наявність цього складу правопорушення, проте вони неодмінно потребують установлення, оскільки здобувають чимале значення для вирішення інших кримінально-правових питань (зокрема, пов'язаних із призначенням покарання). Важливість їх дослідження зумовлена також положенням кримінального процесуального законодавства про те, що доказуванню в кримінальному провадженні підлягають винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, *мотив і мета* (курсив – авт.) вчинення кримінального правопорушення (п. 2 ч. 1 ст. 91 КПК України). Відповідно до п. 2 ч. 3 ст. 374 КПК України форма вини і мотиви кримінального правопорушення мають зазначатися у мотивувальній частині вироку в разі визнання особи винуватою у вчиненні кримінального правопорушення.

Прикро, але аналіз правозастосовної практики за ст. 111-1 КК України показав, що встановлення в судових рішеннях мети та мотиву колабораційної діяльності фактично ігнорується. Переважна більшість вироків, у порушення вимог кримінального процесуального законодавства, не містять інформацію ні про мотив, ні про мету цього кримінального правопорушення¹³⁶.

Вивчення матеріалів поточної практики застосування ст. 111-1 КК України дало змогу встановити, що в тих випадках, коли мотив відображається у вирокі суду, йдеться здебільшого про т.зв. ідеологічні причини вчинення колабораційної діяльності або корисливу мотивацію, пов'язану з можливістю збагатитися за рахунок окупанта.

Зокрема, в одній зі справ за ч. 1 ст. 111-1 КК України було з'ясовано, що обвинувачений діяв «з політичних та ідеологічних мотивів». З метою донесення інформації, що має антиукраїнську спрямованість, до невизначеного кола осіб, він здійснював поширення матеріалів, які містять публічні заперечення здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України, публічні заклики до підтримки рішень та дій держави агресора, збройних формувань та окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та окупаційною адміністрацією держави-агресора¹³⁷.

В іншому випадку громадянка України була засуджена за кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 111-1 КК України, вчинивши його за таких обставин. Вона, перебуваючи на тимчасово окупованій території в м. Лиман Донецької області, діючи умисно, реалізуючи свій протиправний умисел, з

корисливих мотивів (курсив – авт.), з метою співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та окупаційною адміністрацією, надала згоду і добровільно обійняла некерівну посаду «бухгалтер отдела образования» т.зв. «администрации города Красный Лиман Донецкой Народной Республики», створеного на тимчасово окупованій території окупаційною адміністрацією рф, яку обіймала до початку активної фази деокупації м. Лиман Донецької області¹³⁸.

Деякі кейси демонструють, що особа, яка обвинувачується у вчиненні колабораційної діяльності, може поєднувати у своїй поведінці ідеологічні та корисливі мотиви. Наприклад, в одному з випадків суд установив, що особа, будучи громадянином України, водночас сповідуючи ідеї військово-політичного керівництва рф щодо політичної, ідеологічної, національної нетерпимості та ненависті до української нації і державності, підтримуючи антиукраїнські рухи, спрямовані на відокремлення від України частини її території та населення, та агресивну ідеологічну мотивацію, включаючи роздмухування такої мотивації в інших, а також з корисливих мотивів та хибного почуття кар'єризму, у травні 2022 р. вирішив використати факт установлення окупаційної влади на території Марківської територіальної громади у своїх особистих інтересах, обійнявши посаду в незаконно створеному органі, наділеному функціями незаконного правоохоронного органу так званій прокуратурі¹³⁹.

Отже, встановлення таких ознак суб'єктивної сторони, як мета та мотив вчинення колабораційної діяльності, попри те, що ці ознаки здебільшого не впливають на кваліфікацію відповідного кримінального правопорушення, є конче потрібним для здійснення ефективного кримінально-правового реагування щодо колаборантів. Мотивація вчиненого має належним чином досліджуватися у процесі розслідування з тим, щоб суд мав можливість застосувати максимально індивідуалізовані заходи впливу.

Суб'єктивна сторона кожного з видів колабораційної діяльності може мати свої особливості, які викладатимуться далі з огляду на зміст умислу (його інтелектуальний та вольовий моменти). **Суб'єктивна сторона** колабораційної діяльності **в інформаційній сфері** характеризується умислом (прямим або непрямим)¹⁴⁰. За такого умислу особа: 1) усвідомлює суспільно небезпечний характер відповідного діяння, тобто здатність через здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором спричинити шкоду взятим під охорону кримінального права цінностям, а саме національним інтересам держави у відповідній сфері; 2) передбачає неминучість або можливість спричинення такої шкоди; 3) бажає або свідомо припускає, що в результаті вчинення такого діяння може бути заподіяна шкода відповідному об'єктові посягання.

Суб'єктивна сторона здійснення пропаганди у сфері освіти характеризується прямим умислом. За такого умислу особа: 1) усвідомлює суспільно небезпечний характер відповідного діяння, тобто здатність через участь в освітній діяльності закладу освіти, що функціонує на окупованій території, спричинити шкоду взятим під охорону кримінального права цінностям, а саме національним інтересам держави в зазначеній сфері; 2) передбачає неминучість спричинення такої шкоди; 3) бажає в результаті вчинення такого діяння спричинити шкоду відповідному об'єктові посягання. Водночас не слід виключати

вчинення впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти як із прямим, так і непрямим умислом.

Мета є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони здійснення пропаганди у сфері освіти, а саме йдеться про сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України.

Для установлення наявності мети здійснення пропаганди у сфері освіти є достатнім зафіксувати хоча б один з трьох варіантів (складників) мети, визначених у ч. 3 ст. 111-1 КК України: сприяння здійсненню збройної агресії проти України або встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України або уникнення відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України.

За змістом ч. 3 ст. 111-1 КК України, мета не є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони дій з упровадження стандартів освіти держави-агресора. Має рацію Є. Тищенко, який наголошує, що визначення цієї форми колабораційної діяльності в тексті ч. 3 ст. 111-1 КК України починається після описання першої форми колабораціонізму – пропаганди в закладах освіти – і після коми і зі слів «а також». І з погляду граматики це відділяє діяння у другій формі від варіантів мети, сформульованих щодо першої форми колабораційної діяльності. Тому для впровадження стандартів освіти держави-агресора мета діяння саме в цій формі диспозицією ч. 3 ст. 111-1 КК України не визначена, для кваліфікації злочину значення не має і доказуванню не підлягає¹⁴¹.

Суб'єктивна сторона колабораційної діяльності в політичній сфері характеризується умислом, як прямим, так і непрямим. За такого умислу особа: 1) усвідомлює суспільно небезпечний характер відповідного діяння, тобто здатність через ту чи іншу участь у заходах політичного характеру спричинити шкоду взятим під охорону кримінального права цінностям, а саме національним інтересам держави у відповідній сфері; 2) передбачає неминучість або можливість спричинення такої шкоди; 3) бажає або свідомо припускає, що в результаті вчинення такого діяння може бути заподіяна шкода відповідному об'єктові посягання.

Суб'єктивна сторона колабораційної діяльності в господарській (економічній) сфері характеризується умислом, як прямим, так і непрямим. За такого умислу особа: 1) усвідомлює суспільно небезпечний характер відповідного діяння, тобто здатність через здійснення економічної діяльності у співпраці з державою-агресором спричинити шкоду взятим під охорону кримінального права цінностям, а саме національним інтересам держави у відповідній сфері; 2) передбачає неминучість або можливість спричинення такої шкоди; 3) бажає або свідомо припускає, що в результаті вчинення такого діяння може бути заподіяна шкода відповідному об'єктові посягання.

Суб'єктивна сторона колабораційної діяльності в адміністративній сфері характеризується умислом, як прямим, так і непрямим. За такого умислу особа: 1) усвідомлює суспільно небезпечний характер відповідного діяння, тобто здатність через здійснення діяльності за посадою в незаконних органах влади спричинити

шкоду взятим під охорону кримінального права цінностям, а саме національним інтересам держави у відповідній сфері; 2) передбачає неминучість або можливість спричинення такої шкоди; 3) бажає або свідомо припускає, що в результаті вчинення такого діяння може бути заподіяна шкода відповідному об'єктові посягання.

Суб'єктивна сторона колабораційної діяльності у виборчій сфері характеризується умислом, як прямим, так і непрямим. За такого умислу особа: 1) усвідомлює суспільно небезпечний характер відповідного діяння, тобто здатність через участь у здійсненні виборчої діяльності спричинити шкоду взятим під охорону кримінального права цінностям, а саме національним інтересам держави у відповідній сфері; 2) передбачає неминучість або можливість спричинення такої шкоди; 3) бажає або свідомо припускає, що в результаті вчинення такого діяння може бути заподіяна шкода відповідному об'єктові посягання.

Суб'єктивна сторона колабораційної діяльності у правоохоронній та судовій сферах характеризується умислом, як прямим, так і непрямим. За такого умислу особа: 1) усвідомлює суспільно небезпечний характер відповідного діяння, тобто здатність через участь у здійсненні правоохоронної або судової діяльності спричинити шкоду взятим під охорону кримінального права цінностям, а саме національним інтересам держави у відповідній сфері; 2) передбачає неминучість або можливість спричинення такої шкоди; 3) бажає або свідомо припускає, що в результаті вчинення такого діяння може бути заподіяна шкода відповідному об'єктові посягання.

Суб'єктивна сторона колабораційної діяльності у воєнній сфері характеризується умислом, як прямим, так і непрямим. За такого умислу особа: 1) усвідомлює суспільно небезпечний характер відповідного діяння, тобто здатність через участь у незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, а так само надання їм допомоги, спричинити шкоду взятим під охорону кримінального права цінностям, а саме національним інтересам держави у відповідній сфері; 2) передбачає неминучість або можливість спричинення такої шкоди; 3) бажає або свідомо припускає, що в результаті вчинення такого діяння може бути заподіяна шкода відповідному об'єктові посягання.

Отже, встановлено, що колабораційна діяльність повинна мати **свідомо-вольовий характер**, тобто її вчинення завжди залежить від волі і свідомості особи, знаходиться під контролем її волі і свідомості, здійснюється свідомо і добровільно. Відсутність вільної волі є юридичною умовою, за якої колабораційна поведінка правопорушенням не визнається.

Викладене зумовлює потребу розгляду наступного питання – питання **добровільності** як специфічної ознаки колабораційної діяльності. Ця ознака може вважатися наскрізною і заслуговує на окрему увагу.

На противагу ч.ч. 2, 5 та 7, у всіх інших частинах ст. 111-1 КК України зазначення добровільності колабораційної діяльності відсутнє, через що постає питання: чи визнаються передбачені в цих нормах (ч.ч. 1, 3, 4, 6) дії кримінально протиправними незалежно від добровільності їх вчинення? Відповідь на це питання має бути заперечною. Незважаючи на відсутність прямої нормативної фіксації

добровільності, жодні вчинені під впливом примусу («недобровільні») дії, зокрема й передбачені ст. 111-1 КК України, не можуть визнаватися кримінально протиправними. Тож неможливо визнати правильним підхід, відповідно до якого окремі колаборанти нібито несуть відповідальність лише за добровільну співпрацю, а інші – за будь-яку. Зокрема, як помилкове варто розглядати твердження про те, що для вчителів норма про колабораційну діяльність є дещо іншою: добровільно чи ні, а будь-який освітянин, який викладає в школі за російськими стандартами, вважається колаборантом¹⁴².

Ознака добровільності відповідної поведінки має виключатися, якщо вона є результатом примусу, тобто нездоланих у конкретній ситуації перешкод. Про таку ситуацію загалом ідеться, якщо рішення про участь у колабораційній діяльності ухвалювалося під впливом фізичного або психічного примусу з боку представників держави-агресора. Водночас добровільною участь буде тоді, коли особа вчинила відповідне діяння, перебуваючи під впливом своїх родичів та близьких, знайомих і друзів, які її умовили погодитися на співпрацю з державою-агресором.

О. Марін у цьому контексті слушно зауважує таке: якщо будь-яка поведінка колабораційної спрямованості вчинена під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками, то така поведінка не буде кримінальним правопорушенням і не потягне кримінальної відповідальності. Щодо фізичного примусу, під час якого особа зберігала можливість керувати своїми вчинками (не надто інтенсивне фізичне насильство, яке лишало вибір варіантів поведінки) або при психічному примусі (застосуванні різного роду погроз або шантажу), до уваги беруться правила «крайньої необхідності»¹⁴³.

У контексті викладеного привертає увагу практика ВС. Зокрема, в одній зі справ суд виснував, що у кримінальному праві добровільним вважається діяння, яке вчинено при можливості вибрати декілька варіантів поведінки, з урахуванням сукупності обставин, які за приписами ст. 39, ст. 40 КК України можуть виключати кримінальну протиправність. У касаційній скарзі захисник звернув увагу на відсутність у діянні засудженого таких обов'язкових ознак складу кримінального правопорушення, як добровільність зайняття посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій. Стверджував, що займана засудженим посада була номінальною, і що він обійняв її під психічним і фізичним тиском окупантів. Водночас суди нижчих інстанцій установили, що засуджений працював з 2016 р. на посаді інженера з охорони праці на підприємстві «Благоустрій міста», опинившись в окупації внаслідок захоплення насильницьким незаконним способом території м. Куп'янська представниками держави-агресора РФ, не бажаючи втрачати роботу, зайняв посаду в.о. керівника комунального підприємства «Благоустрій міста» самопроголошеної «військово-цивільної адміністрації Куп'янського району Харківської області». Засуджений особисто зареєстрував у «податковій службі» новостворене «Комунальне підприємство «Благоустрій міста», брав участь у нарадах в «управлінні житлово-комунального господарства військової-цивільної адміністрації Куп'янського району Харківської області», отримував заробітну плату в рублях та мав у своєму підпорядкуванні 105 осіб. Отже, він добровільно виконував організаційно-

розпорядчі та адміністративно-господарські функції без фізичного чи психічного примусу з боку осіб, які представляли РФ¹⁴⁴.

В іншому випадку ВС дійшов висновку, що дії засудженого за ч. 5 ст. 27, ч. 4 ст. 111-1 КК України свідчать про його добровільну співпрацю з ворогом та не є способом виживання в умовах окупації. Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 111-1 КК України, є громадянин України, який добровільно, усвідомлено співпрацює із окупаційною цивільною чи військовою владою на шкоду власній державі. Будучи пенсіонером за віком, засуджений з ідеологічних спонукань почав співпрацювати з окупантами та добровільно обійняв керівну посаду «исполняющего обязанности начальника ДЭММ ГУП ДНР «Донецкая железная дорога»¹⁴⁵.

Окремі правники пропонують щодо колабораційної діяльності розширити межі перешкод, які можуть вважатися нездоланими в ситуації, пов'язаною з окупацією. Як видається, це питання є вкрай неоднозначним, оскільки визначення таких меж, інакше ніж це встановлено на сьогодні, згідно з КК України, може негативно вплинути на практику протидії колабораційній діяльності, призвести до невинуватого звуження меж кримінальної відповідальності, зловживань тощо.

Не викликають сумнівів міркування М. Рубашенка, який запевняє, що умови окупації – це обстановка постійного реального та потенційного насильства. Населення окупованої території перебуває під повним контролем чисельної кількості озброєних злочинців. Сама ж зброя представлена важким озброєнням, складною військовою технікою тощо. Показово придушуються будь-які протести, здійснюються розправи з тими, хто не лише чинить найменші перешкоди чи відмовляється співпрацювати, але й з тими, хто ніякого стосунку до перешкод чи відмов не має. Законна влада позбавлена якого-небудь доступу та можливості допомогти. Масштаб діяльності та цілі окупанта підштовхують населення до усвідомлення того, що нові порядки і влада окупанта на цій території можуть тривати довго. Кожен, хто перебуває в умовах окупації, вчиняючи будь-яке діяння, свідомо чи несвідомо узгоджує його з установленим окупантом порядком. Тому навіть «добровільні» вчинки населення за таких умов (передача ресурсів, організація референдумів, здійснення функцій службової особи тощо) за суттю перестають бути добровільними. Хіба є виявом доброї волі вчинки за описаних вище умов? Очевидно, ні. Водночас, наголошує вчений, норми кримінального законодавства про крайню необхідність, фізичний та психічний примус не розраховані на такі потенційні ризики й такий усеохоплюючий масштаб. Небезпека, яка загрожує правоохоронюваному інтересу, або застосовуване насильство мають бути конкретними. Звичайно, ст. 39 і ст. 40 КК України підлягають застосуванню й щодо діянь, учинених на окупованих територіях, однак їх потенціал, обмежений рамками конкретного акту насильства, не здатен урахувати загальний насильницький фон окупаційних умов¹⁴⁶.

Поза всяким сумнівом проблема адекватних меж добровільності колабораційної діяльності, а отже, визначення ступеня її вимушеності, справді на сьогодні існує і є досить серйозною. Для подальшого її правильного розв'язання у процесі кримінально-правової кваліфікації треба продовжити відповідні фахові дослідження, щоб визначити найбільш оптимальний варіант змін до КК України та/або його застосування. З позиції чинного законодавства можна висловити

рекомендацію при розслідуванні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, звертати більше уваги на фактори, які зумовили колабораційну поведінку, зокрема щодо встановлення наявних в особи потреб у колаборації, мети і мотиву відповідної поведінки та в результаті визначення наявності (відсутності) такого характеру дій, що суперечить переконанням особи та навіть її волі (певною мірою).

2.4. Кваліфікація колабораційної діяльності за ознаками, що кваліфікують кримінальне правопорушення (ч. 8 ст. 111-1 КК України)

Більшість кримінальних правопорушень, передбачених вітчизняним кримінальним законом, крім основних, утворюють також кваліфіковані склади. Кваліфікованим складом кримінального правопорушення називають такий, що містить ознаки, які його кваліфікують (тобто посилюють відповідальність порівняно з основним складом кримінального правопорушення). В юридичній літературі такі ознаки частіше називають кваліфікуючими, однак такий підхід слід визнати помилковим. Саме термін «ознаки, що кваліфікують кримінальне правопорушення» є лінгвістично правильним і має використовуватися замість традиційно вживаного «кваліфікуючі ознаки», який суперечить нормам української граматики¹⁴⁷.

Колабораційна діяльність має низку основних складів кримінального правопорушення, які містять ч. 1 – ч. 7 ст. 111-1 КК України (передбачають різні форми колабораційної діяльності), а також кваліфікований склад (ч. 8 ст. 111-1 КК України).

З огляду на це треба визнати помилковою позицію Р. Ємельянова та Ю. Єлаєва, які стверджують, що основний склад колабораційної діяльності передбачений у ч. 1 ст. 111-1 КК України. Діяння, які визначені в ч.ч. 2, 3, 4, 5, 6, 7 ст. 111-1 КК України, утворюють кваліфіковані склади колабораційної діяльності. Натомість колабораційна діяльність, передбачена ч. 8 ст. 111-1 КК України, містить особливо кваліфікований склад колабораційної діяльності¹⁴⁸. З тих же причин складно погодитися з думкою, що основний склад колабораційної діяльності ніби визначений у ч. 1 ст. 111-1 КК України, а в інших частинах цієї статті передбачено ряд альтернативних форм об'єктивної сторони цього правопорушення, які «по суті є кваліфікуючими ознаками»¹⁴⁹.

Помилковість викладеної позиції з-поміж іншого обґрунтовується тим, що ознаки, які кваліфікують кримінальне правопорушення, нерозривно пов'язані з ознаками його основного складу. Лише у своїй сукупності вони утворюють кваліфікований склад. Кваліфікація вчиненого за відповідною частиною статті, що передбачає ознаки, які кваліфікують кримінальне правопорушення, неможлива без встановлення ознак його основного складу¹⁵⁰. Отже, ознаками, що кваліфікують колабораційну діяльність, можуть бути визнані лише ті, які передбачені ч. 8 ст. 111-1 КК України. У процесі кваліфікації вони встановлюються системно, разом з ознаками, які містять ч. 5 – ч. 7 ст. 111-1 КК України, утворюючи своєрідний додаток до ознак основного складу кримінального правопорушення.

Ознаки, що кваліфікують кримінальне правопорушення, використовують у КК України з метою диференціювати відповідальність за вчинення певного виду діяння, тим самим забезпечивши індивідуальний і більш справедливий підхід до кожного правопорушника. З огляду на це передбачено в ч. 8 ст. 111-1 КК України поведінку законодавець номінально вважає більш суспільно небезпечною за ту, що визначена у ч. 5 – ч. 7 ст. 111-1 КК України.

Кваліфікований склад колабораційної діяльності (ч. 8 ст. 111-1 КК України) утворюють такі ознаки, які визначають суспільно небезпечні наслідки та перетворюють колабораційну діяльність з формального складу на матеріальний¹⁵¹:

а) загибель людей як наслідок поведінки осіб, що визначена у ч. 5, ч. 6 та ч. 7 ст. 111-1 КК України;

б) настання інших тяжких наслідків як наслідок цієї ж поведінки.

Отже, якщо для основних складів кримінального правопорушення (ч. 1 – ч. 7 ст. 111-1 КК України) суспільно небезпечні наслідки вважаються не обов'язковими ознаками об'єктивної сторони і на кваліфікацію колабораційної діяльності не впливають, то для кваліфікованого складу цього кримінального правопорушення вони утворюють обов'язкові ознаки, що підлягають неодмінному встановленню. З цього також випливає, що колабораційна діяльність, передбачена ч. 8 ст. 111-1 КК України, є закінченим злочином з моменту настання суспільно небезпечних наслідків, до яких відносяться тяжкі наслідки.

Буквальне тлумачення ч. 8 ст. 111-1 КК України дає змогу констатувати, що під *загибеллю людей* як ознакою цього складу кримінального правопорушення треба розуміти спричинення смерті щонайменше двом особам. Щоправда, більш поширеним є підхід, згідно з яким загибель людей означає заподіяння смерті хоча б одній людині, що сталася внаслідок вчинення діянь, передбачених ч. 5 – ч. 7 ст. 111-1 КК України (поширювальне тлумачення). Цей підхід свого часу був відображений у судовій практиці при її узагальненні. Зокрема, п. 21 постанови Пленуму ВС України від 12 червня 2009 р. № 7 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» визначає, що «загибель людей» – це випадки смерті однієї або кількох осіб. Аргументи на користь позиції про те, що для загибелі людей достатньо встановити настання смерті хоча б однієї людини, можна знайти в літературі¹⁵². Оскільки загибель людей у ч. 8 ст. 111-1 КК України може розглядатися як один із проявів тяжких наслідків, то рекомендується кваліфікувати за ознакою загибелі людей у тих випадках, коли настала смерть щонайменше двох осіб.

Щодо *інших тяжких наслідків*, то вони передбачають заподіяння такої шкоди, що згідно з приміткою 4 ст. 111-1 КК України в одну тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Водночас, зважаючи на те, що тяжкі наслідки прив'язуються за змістом до загибелі людей, під іншими тяжкими наслідками треба так само розуміти й іншу шкоду, включаючи заподіяння фізичної шкоди здоров'ю людини. Крім заподіяння майнової шкоди, йдеться про настання смерті однієї людини або про таку шкоду, яка рівнозначна ознакам тяжкого тілесного ушкодження щодо однієї чи кількох осіб. Як слушно наголошують О. Дудоров і Р. Мовчан, конструювання норми про кваліфікований склад кримінального правопорушення, за якого законодавець

альтернативно визначає загибель людей та інші тяжкі наслідки, може означати, що іншими тяжкими наслідками охоплюються будь-які наслідки, які перебувають у площині охоронюваного об'єкта¹⁵³. За ступенем суспільної небезпеки вони мають бути приблизно однаковими з іншими наслідками, зазначеними у диспозиції кримінально-правової норми. З огляду на викладене, у ситуаціях, коли інші тяжкі наслідки є альтернативною наслідкам у виді загибелі людей, фахівці пропонують поняття інших тяжких наслідків визначати як певний різновид фізичної шкоди людині¹⁵⁴. Зазначену позицію у контексті ч. 8 ст. 111-1 КК України підтримала Ю. Василенко, яка переконує в тому, що до інших тяжких наслідків доцільно було б віднести також випадки заподіяння іншої (окрім смерті) фізичної шкоди особі¹⁵⁵.

Цей підхід до тлумачення ознаки «інші тяжкі наслідки» може викликати заперечення через категоричність положень ч. 4 примітки ст. 111-1 КК України й за умов застосування буквального тлумачення ст. 111-1 КК України з усіма її більш ніж очевидними недоліками. До таких фахівці слушно відносять виділення у ч. 8 ст. 111-1 КК України тільки одного виду фізичної шкоди – смерті людини, натомість заподіяння тяжкого тілесного ушкодження одній особі або середньої тяжкості тілесних ушкоджень багатьом особам, а так само – заподіяння шкоди по лінії основного безпосереднього об'єкта (наприклад, фактична окупація частини території ворогом) не згадуються¹⁵⁶.

Водночас ці заперечення нівелюються можливістю свавільного звуження сфери застосування ч. 8 ст. 111-1 КК України (через втілення явної законодавчої помилки в життя), що зумовлює несправедливість кримінально-правового впливу. Тож було б правильним спиратися на показану вище позицію та застосовувати поширювальне тлумачення, розуміючи під іншими тяжкими наслідками не лише шкоду, яку можна виміряти в майновому еквіваленті, але й фізичну шкоду людині. У цьому аспекті має рацію Н. Антонюк, яка зауважує: відповідно до п. 4 примітки ст. 111-1 КК України тяжкими наслідками у ч. 8 цієї статті вважається шкода, що в одну тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Виникає запитання: невже загибель двох людей є більш суспільно небезпечною, ніж спричинення тяжких тілесних ушкоджень одній, двом чи десяти потерпілим? Адже внаслідок агресивних дій РФ без рук і ніг залишалися десятки й сотні людей. Видається, що такі наслідки аж ніяк не є менш суспільно небезпечними порівняно із наслідком у вигляді смерті¹⁵⁷.

Якщо ж застосовувати буквальне тлумачення ч. 8 ст. 111-1 КК України й ч. 4 її примітки, то виникатиме потреба додаткової кваліфікації колабораційної діяльності за статтями КК України, які передбачають відповідальність за заподіяння смерті однієї людини або тяжких тілесних ушкоджень.

Як було показано вище, **причинний зв'язок** між діянням і суспільно небезпечними наслідками – обов'язкова ознака об'єктивної сторони у правопорушеннях з матеріальним складом (саме до такої категорії кримінальних правопорушень належить колабораційна діяльність, передбачена ч. 8 ст. 111-1 КК України). Якщо відсутній такий зв'язок, кримінальна відповідальність за настання суспільно небезпечних наслідків виключається.

За загальним правилом, дослідження причинного зв'язку рекомендується здійснювати в такій послідовності: 1) перша ланка причинності – конкретна

суспільно небезпечна протиправна дія чи бездіяльність суб'єкта злочину; 2) за часом таке діяння має передувати настанню суспільно небезпечного наслідку; 3) діяння повинно відігравати в ланцюгу детермінації роль необхідної передумови настання суспільно небезпечного наслідку (подумки виключивши із зазначеного ланцюга певне діяння, треба переконатись у тому, що без нього наслідок не настав би); 4) діяння має бути визнане причиною настання суспільно небезпечного наслідку в конкретній ситуації; 5) спочатку потрібно встановлювати причинний зв'язок, який носить об'єктивний характер, а далі – можливість його передбачення суб'єктом злочину¹⁵⁸.

Вартує уваги, що тяжкі наслідки, про які йдеться у ч. 8 ст. 111-1 КК України, мають перебувати у прямому причиновому зв'язку з відповідними злочинними діяннями (ч. 5 – ч. 7 ст. 111-1 КК України), що виключає їх зумовленість іншими факторами. Причинний зв'язок у такому випадку констатуватиметься тоді, коли зазначені діяння закономірно, з необхідністю викликають тяжкі наслідки, зокрема загибель людей.

При визначенні формули кваліфікації треба робити посилання на ту структурну одиницю кримінального закону, яка містить ознаку, що кваліфікує колабораційну діяльність. При формулюванні підозри (обвинувачення) відповідні ознаки мають відображатися у належному порядку та відповідно до положень КК України. Тобто правова оцінка вчиненого змінюється з ч. 5 – ч. 7 ст. 111-1 КК України на ч. 2 ст. 111-1 КК України з визначенням однієї або відразу двох ознак (у разі їх поєднання), що кваліфікують колабораційну діяльність. Наприклад, обвинувачення і формула кваліфікації можуть бути сформульовані таким чином: добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових органах, створених на тимчасово окупованій території, що призвело до настання тяжких наслідків, за ознаками складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 8 ст. 111-1 КК України.

На окрему увагу заслуговує законодавча недбалість, через яку були викладені некоректно ознаки, що кваліфікують колабораційну діяльність. Відповідно до ч. 8 ст. 111-1 КК України карається «вчинення особами, зазначеними у частинах п'ятій – сьомій цієї статті, дій або прийняття рішень, що призвели до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків». Натомість, використовуючи обмежувальний спосіб тлумачення, суть цієї кваліфікуючої ознаки слід розуміти так, що йдеться не про осіб, які зазначені у ч. 5 – ч. 7 ст. 111-1 КК України, а про осіб, які вчиняють відповідні дії, описані у ч. 5 – ч. 7 ст. 111-1 КК України, внаслідок чого настали тяжкі наслідки.

У літературі з приводу відповідної помилки законодавця, яка до сьогодні залишається невиправленою, висловлюються різні оцінки та пропозиції, включаючи більш категоричні. Розглянемо основні з них.

Зокрема, Н. Орловська називає специфічним те, що в ч. 8 ознаки відсилочної диспозиції текстуально стосуються суб'єктів, зазначених у ч.ч. 5 – 7 цієї статті, та контекстуально – діянь, визначених у цих же нормах. Адже йдеться про вчинення суб'єктами будь-яких дій (!) або прийняття ними будь-яких рішень (!), що призводять до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків. Тому не виключається висновок, що ст. 111-1 КК України передбачає вісім самостійних

кримінальних правопорушень. Однак у разі, коли дії, зазначені у ч.ч. 5 – 7 і вчинені зазначеними в цих нормах суб'єктами, призвели до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків (ч. 8), можна говорити про кваліфікований склад кримінального правопорушення¹⁵⁹.

Характеризуючи перспективи застосування кримінально-правової норми, що містить кваліфікований склад колабораційної діяльності, Н. Симоненко зауважує, що ч. 8 ст. 111-1 КК України, мовляв, не можна застосовувати через помилку, адже в ній не зазначено, які саме діяння повинні спричинити зазначені наслідки¹⁶⁰. Попередньо схожу позицію висловлював М. Хавронюк: «Неможливо застосувати частину 8 ст. 111-1 КК, оскільки законодавець забув вказати, які саме діяння повинні спричинити перелічені у ній наслідки»¹⁶¹. Якщо категорично та безапеляційно слідувати принципу про те, що всі сумніви, зокрема зумовлені помилками законодавця, мають тлумачитися на користь особи, дії якої кваліфікують, то висловлена позиція не викликає заперечень. Але в умовах низької якості нормативних актів, що має тотальний характер, навряд чи цей принцип може бути доречним. За умов відсутності реальних спроб виправити ситуацію у правотворчій площині потрібно шукати вихід із ситуації через використання належного арсеналу правоінтерпретаційних засобів.

О. Кравчук і М. Бондаренко стверджують, що намагатися виправити зроблену законодавцем помилку у ч. 8 ст. 111-1 КК України лише через тлумачення об'єкта злочину, очевидно, не дасть результату. До виправлення технічної помилки вчинені злочини належатиме кваліфікувати за відповідними ч.ч. 5 – 7 ст. 111-1 КК України, без огляду на кваліфікуючу ознаку. Водночас при цьому законодавець намагався охопити в ч. 8 додаткові об'єкти злочинів – життя і здоров'я людей та право власності. Якщо в результаті колабораційної діяльності настали загибель людей або інші тяжкі наслідки, за умови неможливості охопити це кваліфікацією за ч. 8 ст. 111-1, може постати питання про сукупність злочинів і необхідність додаткової кваліфікації за іншими статтями КК України¹⁶².

Р. Мовчан, розмірковуючи з формальної позиції, робить таке застереження: попри «прив'язку» інших тяжких наслідків до загибелі людей, згідно з ч. 8 ст. 111-1 КК України за цієї ознакою не можуть кваліфікуватися діяння, які призвели не лише до наслідків політичного, адміністративного (організаційного), екологічного характеру (масові беспорядки, тяжка екологічна шкода, припинення діяльності законно обраної (призначеної) української влади, створення псевдореспублік тощо), а й до завдання шкоди фізичного характеру (шкоди здоров'ю людей) – смерті однієї особи, тяжких тілесних ушкоджень одній або кільком особам, не кажучи вже про завдання «лише» середньої тяжкості двом або більше особам, або ж, наприклад, заподіяння внаслідок розгону мирного мітингу патріотів легких тілесних ушкоджень десяткам осіб¹⁶³. Однак, на слушний погляд дослідника, що заслуговує на підтримку, відповідна законодавча помилка не повинна ставати на заваді реалізації очевидних намірів парламентаріїв щодо кваліфікації дій, які спричинили зазначені наслідки, саме за ч. 8 ст. 111-1 КК України. У цьому випадку необхідно спиратися на принцип верховенства права і застосовувати не буквальный, а телеологічний спосіб тлумачення кримінального закону¹⁶⁴.

Аналіз практики застосування ст. 111-1 КК України наочно підтверджує, що правозастосовці вочевидь не впевнені в тому, яким чином слід застосовувати ч. 8 ст. 111-1 КК України, і чи можна взагалі це робити з огляду на продемонстровану помилку законодавця. Показово, що норма, передбачена ч. 8 ст. 111-1 КК України, тобто колабораційна діяльність за наявності ознак, що кваліфікують цей злочин, протягом 2022 – 2023 рр. стабільно не застосовувалася (за цей період зафіксовано 0 % вироків).

РОЗДІЛ 3. РОЗМЕЖУВАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА СУМІЖНИХ СКЛАДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ І ПОВЕДІНКИ, ЩО НЕ ТЯГНЕ КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

3.1. Відмежування колабораційної діяльності від правомірної поведінки

Загалом правомірною є поведінка громадян, що відповідає добре відомому принципу: «дозволено все, що не заборонено законом». Натомість протиправна поведінка характеризується іншим змістом, ніж правомірна поведінка, зокрема, вона шкодить інтересам особи, суспільства, держави, а також викликає негативні юридичні наслідки, породжуючи правоохоронні правовідносини¹⁶⁵.

Дослідники зазначають, що за галузевою приналежністю правомірна поведінка поділяється на конституційно-правомірну, адміністративно-правомірну, кримінально-правомірну, фінансово-правомірну, правомірну трудову поведінку тощо. Своєю чергою зміст кримінально-правової правомірної поведінки полягає в дотриманні особою норм кримінального законодавства, які визначають злочинний характер відповідних людських діянь. Кримінально-правова правомірна поведінка таким чином реалізується у формі дотримання заборон (пасивний обов'язок) на вчинення особливих, суспільно небезпечних діянь, за які передбачено конкретну міру кримінальної відповідальності¹⁶⁶.

Отже, розмірковуючи з приводу того, чи є потенційно або реально вчинений акт поведінки правомірним у кримінально-правовому значенні, кожна особа повинна керуватися нормативними підставами, що формально визначають коло кримінально протиправних діянь. Такі підстави вичерпно містить КК України і жоден інший нормативно-правовий акт в Україні не виконує аналогічної функції. Іншими словами, чи може вважатися те чи інше діяння правомірним або воно містить ознаки якогось кримінального правопорушення, можна встановити, звернувшись до КК України як до основного джерела кримінального права. Як слушно зауважує М. Панов, на норми КК України мають *орієнтуватися* громадяни в ситуації обрання того чи іншого варіанту своєї особистої поведінки (діяння) як правомірної чи кримінально протиправної і караної. Цими ж нормами повинні *керуватися* слідчий, прокурор, суддя і на підставі саме цих норм вирішувати питання про визнання того чи іншого (конкретного) вчиненого діяння *кримінально протиправним і караним* – кримінальним правопорушенням, що тягне кримінальну відповідальність¹⁶⁷.

Щодо колабораційної діяльності, то її вчинення утворює підставу кримінальної відповідальності згідно зі ст. 111-1 КК України, до якої насамперед потрібно звертатися з тим, щоб визначити межі правомірності поведінки в обстановці окупації. Для більшості ситуацій навіть загального ознайомлення зі змістом цієї норми буде достатньо для розуміння того, чи може вважатися та чи інша поведінка проявом колабораційної діяльності.

Наприклад, вивчення ч. 7 ст. 111-1 КК України з усією однозначністю дасть змогу зрозуміти будь-якій осудній дорослій людині, що заборонено обіймати посаду судді в органах, створених на тимчасово окупованій території, і таке собі

призначення на цю посаду тягне кримінальну відповідальність. Наведені фактичні ознаки максимально чітко узгоджуються з юридичними ознаками складу кримінального правопорушення, визначеного в ч. 7 ст. 111-1 КК України.

До того ж вони викладені в казуїстичний спосіб на противагу, наприклад, положенням ч. 4 ст. 111-1 КК України, згідно з якими передбачена відповідальність за провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території. Ця норма має більш загальний вигляд, але навіть таке її формулювання уможливорює встановлення відносно чітких меж колабораціонізму у сфері господарської (економічної) діяльності. Щоправда, практика знає випадки, коли суб'єкти кримінально-правової кваліфікації не могли впоратися з цим завданням.

Розглянемо для ілюстрації обставини однієї зі справ, у межах якої особа звинувачувалася у вчиненні колабораційної діяльності. Громадянин України був засуджений за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 27, ч. 4 ст. 111-1 КК України, за ознаками пособництва провадженню господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, що виразилось у сприянні порадами, вказівками, усуненням перешкод та наданням засобів вчиненню кримінального правопорушення. За умови безпосереднього сприяння засудженого в період лютого – липня 2022 р. службова особа ТОВ «НВФ «Корунд»» організувала виготовлення та продаж продукції («циліндричні ролики»), забезпечила керівництво міжнародною поставкою цієї продукції на адресу російської компанії «ООО «Ривелт»» через запропоновану засудженим фірму посередника «United Stream OU» (м. Таллінн, Естонська Республіка). Будучи керівником ТОВ «Вікторія» і перебуваючи в цей же період у м. Києві, при тому послуговуючись набутими стійкими комерційними зв'язками з керівництвом естонського підприємства «United Stream OU», з метою вчинення пособництва у провадженні господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, порадив та переконав службову особу ТОВ «НВФ «Корунд»» використати «United Stream OU» під час поставки ТОВ «НВФ «Корунд»» циліндричних роликів на адресу «ООО «Ривелт»». При всьому засуджений здійснив сприяння службовій особі ТОВ «НВФ «Корунд»» в узгодженні асортименту продукції, її реалізації та постачанні кінцевому одержувачу через фірму-посередника, що перебуває під юрисдикцією Європейського Союзу, а також з метою усунення можливих перешкод у поставці товару до рф проконтролював поставку цього товару. Діючи в такий спосіб, він посприяв службовій особі ТОВ «НВФ «Корунд»» у провадженні господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором через продаж товару (циліндричні ролики) «ООО «Ривелт»» загальною вартістю 25 895,05 доларів США¹⁶⁸.

Як правильно звертають увагу декі фахівці, у контексті ч. 4 ст. 111-1 КК України вираз «у взаємодії з державою-агресором» не може підмінятися «у взаємодії з суб'єктом господарювання держави-агресора», оскільки, на противагу органам влади, суб'єкти господарювання не є виконавцями функцій та офіційними представниками держави-агресора. Тому в кожному випадку визначення взаємодії суб'єкта господарювання з державою-агресором необхідно підходити виважено та об'єктивно оцінювати всі істотні обставини справи¹⁶⁹. У розгляданій ситуації дії винного можна було б розглядати як прояв правомірної

поведінки, що водночас не виключає наявності порушення інших соціальних норм. У разі встановлення ознак надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України, описаний акт поведінки міг би кваліфікуватися як державна зрада.

З викладеного випливає, що не будь-яка діяльність, яка здійснюється у межах взаємодії або навіть співпраці з державою агресором (її представниками на окупованій території), має вважатися колабораційною, а отже, кримінально протиправною. Зокрема, не будь-яка господарська діяльність має охоплюватися поняттям колабораціонізму і тягти відповідні кримінально-правові наслідки. Красномовним прикладом є так звана справа лиманського електрика, яка свого часу докладно висвітлювалася у медіа¹⁷⁰. Вивчення судових рішень у межах якої дає змогу поставити питання про помилковість визнання вчиненого діяння кримінально протиправним. Окремі фактичні дані переконливо сигналізують про те, що в цій ситуації мали місце або правомірна поведінка (щоправда, за певних обставин не виключаються також визнання малозначним вчиненого діяння або застосування щодо нього норми про крайню необхідність)¹⁷¹.

Зважаючи як на об'єктивні причини (наприклад, наявність оцінних ознак), так і на суб'єктивні (недоліки законодавчої техніки тощо), у деяких випадках при вирішенні питання про те, чи є певний тип поведінки правомірним, треба йти далі за кримінальний закон і звертатися до інших джерел кримінального права. Адже не завжди з належною очевидністю можна констатувати наявність кримінально протиправної поведінки відповідно до ст. 111-1 КК України, спираючись при цьому лише на положення цієї статті. Зокрема, у контексті розв'язання розгляданого питання чимале значення одержує звернення до норм міжнародного (гуманітарного) права.

Тут треба враховувати, що кримінальне право України, будучи заснованим на загальноновизнаних нормах і принципах міжнародного права, має своїм джерелом чинні міжнародно-правові договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Відповідно до ст. 9 Конституції України такі договори складають частину національного законодавства України. Водночас міжнародно-правові акти, навіть встановлюючи конкретні заборони, санкцій не передбачають, що унеможлиблює їх безпосереднє застосування¹⁷². Отже, норми міжнародного гуманітарного права, якщо їх досліджувати крізь призму кримінально-правової заборони колабораційної діяльності, треба розглядати у зв'язці з положеннями ст. 111-1 КК України. З огляду на те, що законодавець стосовно деяких форм колабораційної діяльності визначив досить широкі та не завжди чітко зрозумілі межі відповідальності, то ці норми здатні звужувати сферу дії ст. 111-1 КК України, розширюючи меж дозвільної поведінки громадян України, які перебувають в обстановці окупації.

Тут є доречним згадати, що правомірність певної поведінки людини має оцінюватися не лише на основі формальних критеріїв, але враховувати також сутнісні критерії, або, як називає їх Г. Свириденко, змістовні (внутрішні) критерії. Вони знаходяться, так би мовити, «всередині» суб'єкта та визначені його конкретним якісним соціально-духовним станом. Це сфера прав людини, її свідомості, правової відповідальності, переконаності. Ці критерії пов'язані з

«духом» права, тобто вони становлять вираз глибинних правових підстав життя людей, природи правового буття, правових «якостей» людини¹⁷³.

Ключовими актами у сфері міжнародного гуманітарного права, які визначають правове становище населення на окупованих територіях, є: Женевські конвенції та Додаткові протоколи до них; Гаазькі конвенції та додатки до них; звичаєве право.

Насамперед вартують уваги такі положення Женевської конвенції (IV) про захист цивільного населення під час війни (Женевська конвенція IV): ст. 50, за якою окупаційна держава повинна у співробітництві з державними та місцевими органами влади сприяти належному функціонуванню закладів, відповідальних за піклування про дітей та їхню освіту, та ст. 56, згідно з якою слід забезпечувати та підтримувати діяльність медичних та лікарняних установ, служб охорони здоров'я, органів громадського здоров'я та санітарних служб, з особливою увагою до вживання та проведення заходів, необхідних для запобігання поширенню інфекційних захворювань та епідемій. Відповідно до ст. 43 Положень про закони і звичаї війни на суходолі, доданих до Гаазької конвенції IV (Гаазьких положень), окупаційна держава зобов'язана відновити й забезпечити громадський порядок і життя на окупованій території.

З положень норм міжнародного гуманітарного права може випливати висновок, що здійснення діяльності, спрямованої на забезпечення гуманітарної сфери та прав громадян на окупованій території, не повинно тягти кримінальної відповідальності. Вочевидь за винятком тих випадків, коли така діяльність одночасно спричиняє істотну шкоду національним інтересам держави, що опинилася під окупацією.

Як приклад, можна показати співпрацю з окупантом, що полягає в сприянні забезпечення виконання державою-агресором своїх обов'язків, установлених міжнародним гуманітарним правом. У світлі його норм рекомендується враховувати, що особи, котрі під час окупації працюють у сферах суспільного життя, які можуть об'єктивно вважатися необхідними для нормального життя населення окупованої території та (або) корисними для місцевого населення, зокрема в закладах освіти та догляду за дітьми і медичних установах, не повинні підлягати кримінальному переслідуванню за національним законодавством окупованої країни¹⁷⁴.

Робота служб з надзвичайних ситуацій, особливо під час проведення бойових дій, може бути спрямована на допомогу не лише окупанту, а також цивільним особам, оскільки вона рятує життя, здоров'я, майно цивільних, інфраструктуру населених пунктів. До подібних прикладів також слід віднести діяльність підприємств житлово-комунального та транспортного господарств, що забезпечують потреби населення на окупованій території; наявність продуктових та побутових магазинів (ринків), що необхідні для життєдіяльності людей¹⁷⁵.

Далі спробуємо екстраполювати зазначені підходи на конкретні положення ст. 111-1 КК України та виявити проблеми її застосування. Як приклад, можна продемонструвати ситуацію, що є досить типовою для окупованих територій і стосується виконання медичними працівниками професійних обов'язків, безпосередньо пов'язаних з наданням медичної допомоги (проведення діагностики, лікування, профілактики захворювань, здійснення реабілітаційних процедур тощо).

Чи може така діяльність бути визнана колабораційною або її треба вважати правомірною у кримінально-правовому значенні? Викладене вище дає змогу зробити висновок, що незважаючи на буквальне прочитання ч. 2, ч. 4, ч. 5 ст. 111-1 КК України, за якими потенційно може оцінюватися описаний тип поведінки, звернення до релевантних джерел кримінального права свідчить про виключення у такому разі кримінальної протиправності.

За результатами проведеного дослідження І. Вишневська слушно констатує: 1) медична практика є видом діяльності, який має провадитись на окупованих територіях постійно відповідно до положень Женевських конвенцій та додаткових протоколів до них; 2) медичний працівник за надання медичної допомоги на тимчасово окупованих територіях не підлягає кримінальній відповідальності з огляду на правомірність надання такої допомоги відповідно до положень Конвенції про захист цивільного населення в умовах війни від 12 серпня 1949 р., Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів та від 08 червня 1977 р.¹⁷⁶.

Ще один цікавий приклад містить поточна практика застосування ст. 111-1 КК України. Зокрема, особа була засуджена за вчинення колабораційної діяльності, тобто добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, за ознаками складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 111-1 КК України. Суд установив, що громадянка України в період часу з 01 червня 2022 р. по 10 вересня 2022 р., фактично виконувала обов'язки старости с. Кіндрашівка Куп'янського району Харківської області. У подальшому перебувала на посаді виконуючої обов'язки помічника начальника відділу Кіндрашівського територіального відділу тимчасової військово-цивільної адміністрації Куп'янського району Харківської області у структурі окупаційної адміністрації держави-агресора, що створена представниками держави-агресора на тимчасово окупованій території с. Кіндрашівка Куп'янського району Харківської області. На цій посаді вона організувала життєдіяльність мешканців села, а саме ремонтні роботи з відновлення водопостачання та прибирання території, видачу гуманітарної допомоги від представників окупаційної влади рф у вигляді продуктів харчування та грошових коштів (російських рублів) мешканцям Кіндрашівської громади¹⁷⁷.

Справді, з позиції суто формального підходу можна стверджувати, що зазначена поведінка утворює склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 111-1 КК України, оскільки особа зайняла посаду, пов'язану з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади. Однак якщо тлумачити цю норму сутнісно та разом із зверненням до відповідних норм міжнародного гуманітарно права, то уможлиблюється інша правова позиція, згідно з якою не може вважатися злочином обіймання такої посади, якщо вона передбачає виконання організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій задля забезпечення нормального життя цивільного населення окупованої території (обмежувальне тлумачення ч. 5 ст. 111-1 КК України). Відомо, що однією з базових ознак правомірної поведінки є її соціальна корисність, унаслідок якої забезпечуються та

захищаються права, свободи і законні інтереси суб'єктів суспільних відносин. Хоча, навіть поза цим, викладені фактичні обставини, відбиті у вирокі суду, демонструють можливість кваліфікації вчиненого або як малозначного діяння, або як крайньої необхідності, про які докладніше йтиметься в наступному підрозділі.

Про серйозність та злободенність порушеної проблеми свідчить також такий приклад. За обставинами справи громадянка України добровільно обійняла посаду соціального працівника Територіального центру соціального обслуговування, створеного окупаційною адміністрацією держави-агресора рф на території смт Шевченкове Куп'янського району Харківської області, тобто таку, що не пов'язана з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій у незаконному органі влади, створеному на тимчасово окупованій території. Перебуваючи на зазначеній посаді, вона виконувала такі функціональні обов'язки: відвідування пенсіонерів та людей з інвалідністю з метою надання допомоги по господарству, забезпечення їх за необхідністю ліками, роздавання гуманітарної допомоги від рф, забезпечення отримання пенсіонерами грошової допомоги від рф у розмірі 10 000 рублів у спосіб передання паспортних даних до місцевого центру соціального обслуговування. Вчинене діяння було оцінене за ч. 2 ст. 111-1 КК України як колабораційна діяльність у виді добровільного зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території¹⁷⁸.

У цьому випадку маємо ситуацію, що аналогічним чином характеризується відсутністю суспільної небезпечності, яка притаманна будь-якому кримінальному правопорушенню, а отже, діяння могло кваліфікуватися згідно з ч. 2 ст. 11 КК України.

Загалом показово, що суди України майже не звертають увагу на ті ж Женевські конвенції, належним чином не використовують їх положення, розглядаючи справи про колабораційну діяльність (хіба що за винятком посилань для них з метою обґрунтування незаконності вторгнення російських військ в Україну та встановлення на захоплених територіях окупаційного режиму). Про це свідчить проведений контент-аналіз вироків, ухвалених за ст. 111-1 КК України, та відсутність в них даних стосовно того, що ці міжнародно-правові документи якимось вплинули на рішення про наявність (відсутність) правомірної поведінки в діях фігурантів справ (або на вирішення якихось інших кримінально-правових питань).

Одним із прикладів є вирок суду, в якому згадується Женевська конвенція саме в контексті вирішення питання правомірності поведінки. За обставинами справи в період часу з червня 2022 р. по вересень 2022 р. особа, перебуваючи на території тимчасово окупованого м. Куп'янськ Харківської області, проводила діяльність, спрямовану на впровадження стандартів освіти держави-агресора в Куп'янському ліцеї. Обвинувачена показала, що її дії зі сприяння отримання учнями, які закінчили навчальний заклад та здобули освіту, відповідних документів були спрямовані на захист прав дітей, що відповідає нормам міжнародного гуманітарного права. Однак суд не погодився з такими доводами, зазначивши, що положення Женевської конвенції, на яку посилається обвинувачена, спрямована саме на забезпечення утримання та освіти дітей, які перебувають на окупованій

території, і не виправдовує співробітництво з окупаційною владою з метою впровадження стандартів освіти держави-агресора¹⁷⁹.

Вивчення фактичних обставин цієї справи дає змогу встановити, що обвинувачена, справді не коректно посилається на зазначені норми міжнародного гуманітарного права, намагаючись виправдати свою кримінально протиправну діяльність. Адже вона обійняла посаду керівника відповідного закладу освіти й організувала перехід навчання на нові стандарти, включаючи викладання російською мовою. Саме у цьому полягає суть висунутого проти неї обвинувачення. Інша ситуація могла би бути при констатації звичайного піклування про дітей, що проявляється у продовженні функціонування ліцею за українськими стандартами освіти.

Як висновок треба зазначити, що в тій частині, в якій ст. 111-1 КК України викладена в максимально конкретний і найменш абстрактний спосіб, установлення меж правомірності поведінки здебільшого не повинно викликати складнощів. Натомість ті положення кримінально-правової норми, що сформульовані більш абстрактно та створюють підґрунтя для широкого їх тлумачення, негативно впливають на визначення меж правомірної поведінки. У таких ситуаціях як громадянам України, так і фахівцям-юристам може бути досить складно розібратися з тим, як коректно встановити ці межі. Виникає потреба обов'язкового звернення до інших джерел кримінального права, насамперед норм міжнародного гуманітарного права, а також доктрини кримінального права, використання здобутків якої дасть змогу оперувати всім доступним на сьогодні арсеналом інструментів з інтерпретації КК України, включаючи застосування різних способів його тлумачення, а не лише буквального.

Загальним орієнтиром для правозастосовувачів має стати дотримання підходу, за яким не може вважатися колабораційною діяльністю, а отже, тягти кримінальну відповідальність, будь-які види взаємодії з державою-агресором, включаючи співпрацю з ним. Потрібно пам'ятати, що колабораціонізм слушно пов'язують з державною зрадою, розглядаючи його окремим проявом зрадницької поведінки громадян України щодо своєї держави. Тому, якщо виникають сумніви з приводу того, чи є певне діяння колабораційним, або його слід віднести до категорії правомірних, рекомендується поставити питання: чи справді певна особа діяла на шкоду національній безпеці України, зокрема суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України.

3.2. Установлення малозначності діяння та обставин, що виключають кримінальну протиправність, при вчиненні колабораційної діяльності

У кримінальному праві можуть виникати такі ситуації, коли особа вчиняє певне діяння, що є формально забороненим, тобто належить до категорії кримінально протиправних, але водночас не становить суспільної небезпечності або взагалі може характеризуватися соціальною корисністю¹⁸⁰. КК України знає такі винятки із загального правила, згідно з яким кримінальним правопорушенням визнається діяння, яке одночасно є і суспільно небезпечним, і кримінально

протиправним. Зокрема, йдеться про малозначність діяння (ч. 2 ст. 11 КК України) та обставини, що виключають протиправність діяння (розділ VIII Загальної частини КК України). Відповідні кримінально-правові норми здебільшого мають універсальний характер і за загальним правилом можуть поширюватися на всі кримінальні правопорушення, включаючи колабораційну діяльність. Далі спробуємо розібратися, чи може визнаватися колабораційна діяльність малозначною та вчинятися за наявності обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння. Якщо так, то за яких умов.

Почнемо з **малозначності**. Згідно з ч. 2 ст. 11 КК України не визнається кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі.

Крім того, що це положення конкретизує зміст суспільної небезпеки як загальної ознаки кримінального правопорушення, зауважує М. Хавронюк, метою його запровадження є намагання законодавця показати, що правосуддя в Україні має здійснюватися на засадах принципів справедливості та індивідуалізації кримінальної відповідальності, за яких формальний момент – кримінальна протиправність типового діяння – не може превалювати над фактичним – відсутністю суспільної небезпеки конкретного діяння¹⁸¹.

Нормативне відбиття поняття малозначності діяння дає змогу визначити його обов'язкові ознаки, повне встановлення яких уможливорює висновок про виключення кримінальної відповідальності згідно з ч. 2 ст. 11 КК України.

По-перше, певний акт поведінки формально повинен містити всі ознаки складу правопорушення, передбаченого КК України. Таким чином, у вчиненому діянні насамперед визначається протиправність, яка є формальною ознакою кримінального правопорушення, визначеною у законі. Як слушно зазначає В. Навроцький, діяння не може бути визнане малозначним безвідносно до конкретної кримінально-правової норми, через що передумовою застосування ч. 2 ст. 11 КК є кваліфікація посягання за формальними ознаками за певною статтею (частиною статті) Особливої частини КК України¹⁸². Тому діяння, яке не містить хоча б однієї ознаки складу кримінального правопорушення, не може визнаватися малозначним. Акцент саме на таку категорію діянь робився у попередньому підрозділі при висвітленні особливостей правомірної поведінки, яка характеризує міру дозволеного та взагалі не може вважатися шкідливою.

По-друге, малозначне діяння не становить суспільної небезпеки, що означає мізерність або взагалі відсутність шкоди, яка завдається або може бути завдана в результаті вчинення такого діяння. Виходячи з термінології ч. 2 ст. 11 КК України, це означає, що малозначними можуть визнаватися лише такі діяння, які заподіюють неістотну шкоду основному безпосередньому об'єкту кримінального правопорушення або створюють загрозу заподіяння саме такої шкоди. При цьому йдеться не лише про шкоду як обов'язкову ознаку складу кримінального правопорушення, але й про шкоду, що притаманна всім без винятку кримінальним правопорушенням (компонент суспільної небезпеки, у межах якого шкода відображає соціальну суть правопорушення). Така шкода може бути цілком

реальною або потенційно загрожувати об'єкту посягання у результаті вчинення певного діяння.

Потрібно пам'ятати, що відсутність суспільної небезпеки як ознака малозначного діяння є виключно оцінною категорією, і встановлюється лише в межах правоохоронної та судової дискреції. Тобто правозастосовувач, ухвалюючи рішення про малозначність діяння, робить це на свій огляд, однак спирається на цілі та принципи права, загальні засади доктрини кримінального права, конкретні обставини справи, уявлення про справедливість, рівень правової культури тощо. М. Панов відносить до основних факторів, які повинні братися до уваги при відмежуванні істотної шкоди (притаманної кримінальним правопорушенням) від шкоди, що не є такою (властивою малозначним і тому не кримінально караним діянням), такі: характер суспільних відносин, яким дією чи бездіяльністю заподіюється шкода або створюється загроза її заподіяння; характер дії чи бездіяльності, їх інтенсивність, спосіб, засоби, знаряддя, обстановка, час, місце вчинення діяння. Особливе значення має характер і розмір (тяжкість) реально заподіяної шкоди чи створення загрози її заподіяння, що має визначальне значення для вирішення питання про віднесення її до істотної шкоди чи до шкоди що не є такою¹⁸³.

Відповідний підхід має втілюватися у життя, зокрема, через надання належного обґрунтування обраного рішення в процесуальному документі.

По-третє, малозначність має бути як об'єктивною, так і суб'єктивною, тобто особа мала намір вчинити саме малозначне діяння. Якщо ж існує невідповідність між фактично вчиненим малозначним діянням і умислом, спрямованим на заподіяння істотної шкоди, кримінальна відповідальність має наставати за замах на те кримінальне правопорушення, яке особа бажала вчинити.

Зі змісту положення ч. 2 ст. 11 України випливає, що на встановлення малозначності діяння жодні інші фактори, крім зазначених обов'язкових ознак, не впливають. Отже, посткримінальна поведінка порушника кримінально-правової заборони, характеристика його особи, ступінь реалізації умислу, інші обставини, що відповідно до закону є правовими підставами для пом'якшення покарання або навіть звільнення від кримінальної відповідальності, значення в контексті встановлення наявності або відсутності малозначності діяння за ч. 2 ст. 11 КК України не мають¹⁸⁴.

Основне питання, що постає в контексті визнання колабораційної діяльності малозначною, стосується того, чи загалом існують для цього передумови з огляду на те, що відповідне кримінальне правопорушення містить Розділ I Особливої частини, в якому сконцентровані найбільш небезпечні делікти, що посягають на національні інтереси держави? Оціночний характер малозначності діяння як кримінально-правової категорії не виключає негативної відповіді на це питання. Мовляв, якщо правопорушення передбачає посягання на найбільш важливі об'єкти кримінально-правової охорони, то визнання його малозначним повинно автоматично виключатися. Однак з приводу такої позиції виникають сумніви, оскільки в окремих випадках навіть кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки можуть спричиняти неістотну шкоду правоохоронюваним цінностям. Деякі кримінально-правові норми цієї категорії встановлюють досить

широкі межі протиправності діянь і конструюються з формальним складом. Норма про колабораційну діяльність становить один з прикладів такого підходу. Потрібно розуміти, що об'єкт кримінального правопорушення не може розглядатися як самостійний і тим більше як єдиний критерій (фактор) віднесення діянь до малозначних. Тож у разі вчинення колабораційної діяльності застосування кримінально-правової норми про малозначність не виключається.

Свого часу ВС України сформулював правову позицію щодо визнання кримінально протиправних діянь малозначними, на яку можна і потрібно спиратися при розв'язанні зазначеного питання. Ключовим складником цієї позиції є таке: закріплене в ч. 2 ст. 11 КК України положення передбачає встановлення малозначності лише в тому разі, коли законодавець вирішення питання про межі заподіяної шкоди залишає на розсуд правозастосувача (суду)¹⁸⁵. Саме такий стан законодавчої регламентації простежуємо у ст. 111-1 КК України, у якій ч. 1 – ч. 7 не передбачають настання суспільно небезпечних наслідків, а отже, рівень шкідливості того чи іншого колабораційного вчинку пропонується замірятися через звернення до об'єкта цього кримінального правопорушення зі встановленням того, чи він постраждав бодай як, чи майже ні. Звісно ж розсуд правозастосувача, який використовується при розв'язанні питання малозначності колабораційної діяльності, має ґрунтуватися на тих чи інших фактах, що це підтверджують, а відповідне рішення повинно добре аргументуватися. Суспільна небезпека вчиненого має визначатися на підставі комплексного аналізу заподіяної або потенційної шкоди всім без винятку охоронюваним ст. 111-1 КК України цінностям.

Зважаючи на викладене, можна констатувати, що *малозначність колабораційної діяльності* може мати місце в тих випадках, коли поведінка особи формально містить усі ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, але її дії спричиняють лише неістотну шкоду національним інтересам України, її безпеці (основному безпосередньому об'єкту) та не завдають і не можуть заподіяти істотну шкоду іншим цінностям, що охороняються у такий спосіб (додатковим об'єктам).

Наприклад, громадяни України, які в незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, виконують суто професійні (лікар, статистик, соціальний працівник тощо), або частіше – це виробничі (як-от: водій, сантехнік або прибиральник) чи технічні (друкарка, секретар, охоронник та ін.) функції *de jure* можуть визнаватися особами, які обіймають посади, не пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, тобто їхнє добровільне зайняття відповідних посад формально утворює склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 111-1 КК України. Однак оскільки ці особи реалізують другорядні (допоміжні) функції, то за загальним правилом вони не здатні спричинити істотної шкоди національним інтересам держави, а так само іншим охоронюваним зазначеної кримінально-правовою нормою цінностям. Виходячи з цього, відповідні дії можуть оцінюватися як малозначні, згідно з ч. 2 ст. 11 КК України.

Аналіз правозастосовної практики, яка на сьогодні сформована за ст. 111-1 КК України, демонструє неординарну тенденцію, згідно з якою поки відсутні судові

рішення, у яких би були встановлені ознаки малозначності діяння відповідно до ч. 2 ст. 11 КК України. Вочевидь різні фактори (або їх комплекс) можуть впливати на такий стан правозастосування, однак вивчення окремих обвинувальних вироків показує, що практика визнання окремих актів колабораційної діяльності малозначними вже мала утворитися. Адже фактичні обставини, які визначені в таких вирках, сигналізують про помилковість зафіксованих у них результатів кримінально-правової кваліфікації та відмову від застосування ч. 2 ст. 11 КК України, що є невиправданою.

Водночас на тлі викладеного привертає увагу позиція, зафіксована в постанові колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі ВС від 20 червня 2024 р. у справі № 953/7182/23, відповідно до якої здійснення громадянином України на тимчасово окупованій території діяльності не в органі влади (на підприємстві, в установі, організації; зайняття індивідуальним підприємництвом тощо) або виконання роботи, що не пов'язана із зайняттям посади (лікар, фармацевт, працівник житлово-комунальної сфери, пожежник, працівник рятувальної служби чи кладовища, адвокат тощо), не утворює складів кримінальних правопорушень, передбачених ч.ч. 2, 5 та 7 ст. 111-1 КК України.

Окремо розглянемо такий приклад. У період з 24 лютого по 02 квітня 2022 р. зс рф окупували територію м. Буринь Конотопського району Сумської області. Окупанти на в'їздах-виїздах до міста встановили блокпости та ввели спеціальний режим переміщення місцевого населення окупованою територією. У кінці березня 2022 р. громадянин України, з метою безперешкодного переміщення через російський блокпост, добровільно вступив у контакт з представниками держави-агресора. Під час спілкування з ними повідомив окупантам, що він працює кочегаром у котельні Буринської центральної районної лікарні та кожного дня їздить на роботу. З метою уникнення перевірки документів і спрощеного перетину блокпосту він домовився передавати їм матеріальні ресурси. Далі при перетині блокпосту він неодноразово добровільно передавав матеріальні ресурси, а саме воду та цигарки, яких потребували формування держави-агресора. Крім цього, громадянин України за власні кошти придбав для одного з представників держави-агресора сім-картку мобільного оператора «Водафон Україна» та добровільно передав її. Суд констатував, що таким чином він вчинив колабораційну діяльність у виді передачі матеріальних ресурсів збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора за ознаками складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України¹⁸⁶.

Обставини цієї справи, викладені у вирокі суду, можуть свідчити про помилкове незастосування до громадянина України кримінально-правової норми про малозначність діяння (ч. 2 ст. 11 КК України), оскільки, хоч формально вчинене й містить ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України, але така поведінка (передавання окупантам цигарок, води, сім-карти) не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди національним інтересам держави у сфері економічної діяльності. Резонно зауважує А. Яковлев у цьому контексті: «У вирокі, де людину покарано за передачу цигарок, важливо брати до уваги, що законодавець передбачив кримінальну відповідальність за передачу матеріальних ресурсів

незаконним збройним чи воєнізованим формуванням у плані такої допомоги, яка призводить до підривної діяльності¹⁸⁷».

Звернемо увагу ще й на такий приклад. Громадянка України, перебуваючи на тимчасово окупованій території, добровільно обійняла т.зв. некерівну посаду квартальної Невоселівської селищної ради Краснолиманського району адміністрації м. Єнакієво ДНР, створеної рф. На ввірених їй вулицях у смт Новоселівка вона, обіймаючи зазначену посаду, за вказівками керівництва окупаційної адміністрації, виконувала такі функції: сповіщала місцеве населення про збори, які проводили представники держави-агресора; складала списки місцевих мешканців, які залишились у населеному пункті; допомагала обмежено дієздатним особам у складанні заяв на отримання палива, будівельних матеріалів тощо; прибирала адміністративні будівлі та їх прилеглі території; складала списки зруйнованих та покинутих будівель; складала списки загиблих мешканців селища; допомагала секретарю селищної ради у формуванні та видачі талонів про отримання вугілля для побутових потреб. Оскільки ці функції не належать до організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських, то вчинене діяння кваліфіковане, згідно з ч. 2 ст. 111-1 КК України, як добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території¹⁸⁸. Функції, які виконувала засуджена громадянка України, з огляду на вирок суду, є вичерпними і здебільшого зводяться до сприяння в забезпеченні життєдіяльності місцевих мешканців. Тож у наведеному прикладі викликає сумнів здатність відповідної поведінки спричинити істотний вплив на встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України.

Схожі ситуації розглядалися у контексті правомірності поведінки, однак у відповідних судових рішеннях ішлося суто про виконання функцій, які можна вважати гуманітарними. Цим і зумовлювався пропонований підхід до кримінально-правової кваліфікації. Натомість у показаному випадку особа виконувала різні функції, з-поміж яких були й такі, що пов'язані з виживанням населення в умовах окупації. З огляду на це пропонується надавати комплексну оцінку, яка разом з тим свідчить про відсутність належного рівня суспільної небезпечності інкримінованого діяння.

Далі розглянемо можливість визнання колабораційної діяльності як такої, що вчинена за **обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння**. Зазначені обставини регулює розділ VIII Загальної частини КК України. Їх правова природа проявляється в тому, що йдеться про вчинки, які зовні схожі з кримінальними правопорушеннями. Проте вчинення того чи іншого діяння за наявності цих обставин означає, що воно хоч і здатне спричинити істотну шкоду правоохоронюваним цінностям, разом з тим не є суспільно небезпечним, а його кримінальна протиправність виключається. З огляду на це подібну поведінку можна розглядати у площині правомірності, маючи на увазі, що в окремих випадках навіть правомірним діям можуть бути притаманні властивості суспільної небезпеки. Кримінально-правовим наслідком кваліфікації діяння, вчиненого за

наявності обставин, які виключають кримінальну протиправність, є безумовне усунення настання кримінальної відповідальності.

Ознайомлення з розділом VIII Загальної частини КК України показує, що здебільшого в контексті колабораційної діяльності викликають інтерес такі розглядані обставини, як крайня необхідність (ст. 39) та фізичний або психічний примус (ст. 40). Ці обставини охоплюють типовий прояв поведінки окремої категорії громадян України, які перебуваючи в обстановці окупації, ухвалюють рішення вчинити акт колабораційної поведінки, що становить для них небажаний, але щонайліпший варіант з небагатьох можливих у такій обстановці, або вони мають діють відповідним чином, перебуваючи під безпосереднім впливом фізичного примусу. В обох випадках унеможливується настання кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність у разі констатації усіх належних ознак крайньої необхідності або примусу, визначених у ст. 39 і ст. 40 КК України.

Схематичним прикладом подібної ситуації може бути такий. До вимушеної співпраці з ворогом вдаються ті місцеві мешканці окупованої території, які за об'єктивних причин (застосування заходів фізичного насильства щодо них, відсутність засобів для існування або/та можливості для евакуації, й інші, спричинені воєнними діями, вагомими фактори), змушені проти своїх переконань та волі співпрацювати з окупантом, спричиняючи при цьому шкоду національній безпеці України¹⁸⁹. Щоправда, наявність зазначених чи подібних причин зовсім не означає, що особа діяла за обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння. У кожному конкретному випадку вони потребують ретельної перевірки (наскільки це можливо) та підтвердження. За будь-яких умов суб'єкти кримінально-правової кваліфікації не можуть їх лишати поза увагою або взагалі ігнорувати. Якщо підозрюваний (обвинувачений) заявляє, що діяв за обставин, які можуть виключати кримінальну протиправність діяння, потрібно максимально деталізувати його твердження, спробувати зібрати докази, які б підтверджували або спростовували б такі показання. Лише після цього є можливим зробити висновок про те, чи діяла особа, як приклад, у стані крайньої необхідності або під примусом.

Разом з тим поточна практика показує, що за умов обмеженості можливостей з отримання належної доказової інформації через обстановку окупації не завжди є можливим отримати потрібні об'єктивні дані, які б свідчили, що певна особа вчинила колабораційну діяльність за наявності досліджуваних обставин. Особливо це стосується фактів застосування фізичного примусу або погроз їх застосувати, що може відбуватися в умовах неочевидності та за впливом тривалого часу не лишати слідів.

Опрацюємо в цьому аспекті один з прикладів. Особа була засуджена за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 111-1 КК України, за ознаками добровільного зайняття посади в незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території. Ця особа була звинувачена в тому, що вона спочатку обійняла посаду старости, а згодом помічника начальника відділу Кіндрашівського територіального відділу тимчасової військово-цивільної адміністрації Куп'янського району Харківської області у структурі окупаційної адміністрації держави-агресора. Під час допиту вона показала, що цю посаду її примусив зайняти сільський голова, а трудовий договір примусили укласти

російські військові, погрожуючи їй та її сім'ї. Звернувши увагу на ці показання, суд установив, що про факт погроз на адресу обвинуваченої з метою змусити її працювати на посаді в органі влади, створеному на окупованій території, у своїх показаннях зазначали свідки ОСОБА_24, ОСОБА_32 та ОСОБА_73. Однак, зважаючи на те, що свідок ОСОБА_24 працювала разом з обвинуваченою в незаконно створеному органі влади на тимчасово окупованій території, а свідок ОСОБА_32 є рідною сестрою обвинуваченої, то суд відноситься критично до цих показань та не бере їх до уваги. Щодо свідка ОСОБА_43, то вона не була безпосереднім очевидцем погроз російських військових обвинуваченої з метою змусити її обійняти посаду в незаконно створеному органі влади на тимчасово окупованій території, а тому суд також поставився критично до цих показань та не врахував їх. Як висновок, суд констатував: показання обвинуваченої з приводу примусового зайняття нею посади в органі окупаційної влади не підтверджені доказами, а тому не можуть вважатися достовірними¹⁹⁰.

Як видається, розглядана ситуація сигналізує про наявність досить серйозних викликів, з якими вже зіткнулися суб'єкти кримінально-правової кваліфікації і масштаб яких може збільшитися з часом. З одного боку, цілком зрозуміло, що за умов вчинення певного акту поведінки в умовах окупації, які, природно, ускладнюють отримання важливої доказової інформації, твердження підозрюваного (обвинуваченого) про наявність примусу щодо нього тощо може бути елементом стратегії захисту і використовуватися для виправдовування себе. З іншого боку, треба розуміти, що застосування заходів примусу на окупованій території з боку представників держави-агресора є цілком поширеним явищем, яке водночас досить складно підтвердити у спосіб збирання належного комплексу доказів. Показана справа демонструє проблемність цього процесу. Адже попри показання обвинуваченої та трьох свідків суд не сприйняв їх сукупно через високий ризик недостовірності. Але чи можливо знайти на порядок більш достовірні дані, коли йдеться про окуповану територію й загарбників, які її покинули в результаті деокупації?

На жаль, але на сьогодні у практиці застосування ст. 111-1 КК України не вдалося знайти прикладів, коли б суд (на основі відповідних доказів) ухвалив рішення про вчинення колабораційної діяльності за наявності обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння. Натомість трапляються кейси, в яких суд спирається на відсутність об'єктивних даних, які б підтверджували наявність певної обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння (здебільшого увага на це звертається через відповідні клопотання сторони захисту).

Зважаючи на викладене, розглянемо ілюстративні приклади.

За результатами апеляційного розгляду суд установив, що доказів, які б справді свідчили про вчинення щодо обвинуваченої дій, передбачених ст. 39 – ст. 40 КК України, надано не було ані під час розгляду справи в суді першої інстанції, ані під час апеляційного розгляду¹⁹¹. Таке положення містить рішення суду касаційної інстанції, ухвалене за скаргою захисника у справі про колабораційну діяльність як кримінальне правопорушення, передбачене ч. 5 ст. 111-1 КК України. Відсутність наданих доказів, а, ймовірно, навіть можливості їх отримання, можна вважати типовим наслідком вирішення у судовому порядку питання про

можливість вчинення колабораційної діяльності за наявності обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння.

Інший приклад. У порядку *in absentia* (спеціальне судове провадження за відсутності обвинуваченого) була засуджена громадянка України за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 111-1 КК України, за ознаками здійснення пропаганди в закладах освіти з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також дій, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти. Суд поза розумним сумнівом достовірно встановив винуватість зазначеної особи, на чому наголошується у вирокі.

Захисник у процесі судового розгляду справи зазначив, що обвинувачену необхідно виправдати, оскільки судове провадження за її відсутності унеможливує розв'язання ключового для випадків колабораційної діяльності питання про вплив на поведінку підзахисної фізичного або психічного примусу, застосованого щодо неї або членів її сім'ї.

Суд зневажив позицією сторони захисту, констатував відсутність правової підстави вважати про наявність обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, висловивши водночас такі аргументи. Суду не надано доказів, що громадянка України вчинила дії, які ставляться їй у провину, під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого вона не могла керувати своїми вчинками, чи психічного примусу, за умови, що такі дії були необхідними для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожувала їй чи охоронюваним законом її правам або правам інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в конкретній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено більш значної шкоди, ніж відвернена шкода (або, хоча шкода була і більш значною, але внаслідок сильного душевного хвилювання, викликаного небезпекою, особа не могла оцінити відповідність заподіяної шкоди цій небезпеці). Натомість, послідовні показання допитаної в судовому засіданні свідка об'єктивно вказують на добровільність дій обвинуваченої, оскільки свідок зауважила, що та після виїзду з тимчасово окупованої території на підконтрольну українській владі територію повідомила їй про свої наміри повернутися до тимчасово окупованого міста. Не надано жодних об'єктивних даних, які б свідчили про те, що до обвинуваченої застосовувався фізичний та/або психічний примус, унаслідок застосування яких/якого вона вчинила інкриміновані їй дії.

Зокрема, одним з доказів, досліджених безпосередньо у кримінальному провадженні, визнано «інформацію начальника Головного відділу захисту національної державності УСБУ у Волинській області», згідно з якою не встановлено психологічного чи фізичного примусу зі сторони незаконних збройних формувань т. зв. «днр», зс рф, представників незаконних органів т.зв. «днр» стосовно обвинуваченої, щоб змусити її обійняти посаду т.зв. заступника директора з виховної роботи у Волоноваській школі та вчинення дій, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти¹⁹².

У подальшому сторона захисту оскаржила досліджений вирок, подавши апеляційну, а потім і касаційну скаргу, кожна яких лишилася без реагування по суті питання, яке розглядається. Зокрема, ВС погодився з висновками судів попередніх інстанцій та додатково зауважив, що твердження захисника в касаційній скарзі про можливе вчинення громадянкою України діяння за обставин, що виключають кримінальну протиправність її діяння, «є лише гіпотетичним». Касатор не зазначає, серед іншого, відомостей, необхідних для перевірки наявності обставин, які виключають протиправність діяння, зокрема: у чому полягала небезпека, яка підлягала усуненню засудженою, та кому/чому вона загрожувала; у чому саме полягав фізичний примус та не вказує про будь-яких осіб, які здійснювали на засуджену тиск і за яких обставин; яку шкоду його підзахисна намагалася відвернути, вчиняючи протиправні діяння¹⁹³.

Як видається, навіть, якщо б касатор надав відповідні відомості (наприклад, обвинувачена могла пояснити, що пішла на співпрацю з ворогом, оскільки до неї застосовували фізичне насильство або погрожували таким тощо), то підтвердження таких відомостей у спосіб збирання достовірних доказів було істотно ускладненим. Водночас саме сторона обвинувачення відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 91 КПК України у кримінальних провадженнях про колабораційну діяльність має обов'язок самостійно вивчити це питання, щоб унеможливити помилкову кваліфікацію, маючи на увазі – засудити особу за відсутності кримінальної протиправності діяння. Зрозуміло, що завдання це майже не виконуване, і зважати лише на інформацію від СБУ про відсутність даних (вочевидь оперативних), які підтверджували б примус до обвинуваченої чи щось подібне, явно не достатньо для загального переконливого висновку про те, що громадянка України справді діяла за умов відсутності розглянутих обставин.

Отже, зроблений висновок у цій справі про те, що громадянка України вчинила колабораційну діяльність поза обставинами, які виключають кримінальну протиправність її поведінки, становить припущення, яке не підтверджено належною доказовою базою і навряд чи може бути підтвержене в обстановці перебування обвинуваченої на окупованій території. Маємо розуміти, що обстановка окупації, наповнена страхом, обманом та брехнею, сама по собі може утворювати добре підґрунтя для поведінки, що нею зумовлюється та є її наслідком. Але, звісно, це стосується лише окремої категорії осіб.

Не слід забувати, що відповідно до ч. 1 ст. 40 КК України діяння, яке заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, не є кримінально караним лише в тому разі, коли воно було вчинене під безпосереднім впливом непереборного фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками. Питання про кримінальну відповідальність особи за заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам під впливом переборного фізичного примусу, внаслідок якого вона зберігала можливість керувати своїми діями, а також психічного примусу, вирішується відповідно до положень КК України про крайню необхідність. У тих випадках, коли стану крайньої необхідності не було, діяння, вчинюване під впливом переборного фізичного примусу або психічного примусу, є кримінально караним, а наявність такого примусу розглядається як обставина, що пом'якшує покарання¹⁹⁴.

Як приклад, в одній зі справ за ч. 7 ст. 111-1 КК України було встановлено, що громадянин України в період з 15 березня 2022 р. по 30 березня 2022 р. перебував на тимчасово окупованій ворожими військами рф території Іванківської територіальної громади Вишгородського району Київської області, де співпрацював із зс рф, а саме надавав останнім допомогу в підшукуванні місць для розташування їх ворожої військової техніки, розвантажував боєприпаси та продукти харчування, надавав зс рф алкогольні напої, а також допомагав їм споруджувати укріплення. Обвинувачений визнав вину, але пояснив, що вчиняв інкриміновані йому дії під тиском з боку ворожих військ зс рф, які погрожували застосуванням щодо нього вогнепальної зброї, а відмовитись від вчинення злочину не міг, оскільки він сам по собі є слабкий за характером, при цьому сильно злякався та не хотів, щоб його життя та здоров'ю було спричинено шкоду. До військових зс рф обвинувачений прибував самостійно близько десяти разів, де у подальшому під погрозами застосування з їхнього боку фізичного примусу вчиняв кримінальне правопорушення.

У підсумку суд урахував, що обвинувачений вчинив кримінальне правопорушення під безпосереднім впливом фізичного примусу, який полягав у погрозах військових зс рф застосування щодо обвинуваченого вогнепальної зброї (виходячи з вироку суду, таке врахування ґрунтується лише на показаннях обвинуваченого, що теж викликає сумніви – авт.). Установлено, що громадянин України самостійно прибував до розташування зс рф близько десяти разів, де в подальшому щодо нього і застосовувались погрози та фізичний примус. При цьому обвинувачений не утримувався в полоні, його рідним та близьким війська зс рф не погрожували спричиненням шкоди життю чи здоров'ю у разі неприбуття обвинуваченого до розташування ворожих військ, відповідно обвинувачений зберігав можливість керувати своїми діями, зокрема усвідомлював, що він міг не прибувати до військовослужбовців зс рф та не вчиняти кримінальне правопорушення під впливом погроз та примусу. Зазначене виключає застосування до обвинуваченого положень ч. 1 ст. 40 КК України, однак розцінюється судом як обставина, яка пом'якшує його покарання. Отже, обставинами, які згідно зі ст. 66 КК України пом'якшують покарання обвинуваченого, суд визнав його щире каяття, активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення та *вчинення кримінального правопорушення під впливом погрози та примусу* (курсив – авт.)¹⁹⁵.

Окремо слід зупинитися на крайній необхідності як самостійній обставині, що виключає кримінальну протиправність, та можливості застосування ст. 39 КК України щодо колаборантів. Видається, що така можливість (попри потребу дещо осучаснити положення зазначеної норми) існує. Зокрема, треба враховувати, що крайня необхідність полягає в зіткненні охоронюваних законом інтересів фізичних чи юридичних осіб, суспільних інтересів чи інтересів держави, коли захистити один із них можна тільки у спосіб заподіяння шкоди іншому. У разі виконання передбачених кримінальним законом умов таке заподіяння шкоди не вважатиметься протиправним. Можна змоделювати такий приклад діянь, які містять ознаки колабораційної діяльності та водночас становлять крайню необхідність: виконання функцій, властивих органам публічної влади, якщо вони пов'язані з управлінням та прийняттям рішень, що спричинили чи здатні

спричинити суспільно небезпечні наслідки, особою, яка має на утриманні близького родича старечого віку з інвалідністю, що позбавляло її свободи вибору, та унеможливило переміщення тощо. Цей приклад досить гіпотетичний (не виключено, що дискусійний, і точно складно встановлюваний засобами доказування), оскільки станом на сьогодні випадків застосування кримінально-правової норми про крайню необхідність до осіб, які вчинили колабораційну діяльність, не встановлено.

Але чи справді такий стан правозастосування слушно відбиває ті реалії, в яких опинилися громадяни України на окупованих територіях, особливо, якщо йдеться про період після повномасштабного вторгнення та посилення агресії, терору і нетерпимості? Розглядаючи проблематику крайньої необхідності в контексті поведінки громадян України на окупованих територіях, потрібно враховувати складні обставини, які призвели їх до залишення на цих територіях. Про це слушно наголошується в літературі. Такі чинники, як обмежена мобільність через бойові дії, наявність інвалідів серед громадян, а також відсутність альтернативних можливостей для виїзду можуть ускладнити ситуацію та обмежити свободу вибору. Важливо розуміти, що умови воєнного стану можуть значно вплинути на розуміння крайньої необхідності та відповідальності осіб за їхні дії, а судова практика має зважати на специфіку воєнного конфлікту та можливість виникнення ситуацій, коли вчинені дії визнаються необхідними для захисту життя та безпеки людей¹⁹⁶.

3.3. Особливості відмежування колабораційної діяльності від суміжних складів кримінальних правопорушень

Аналіз слідчої та судової практики дав змогу експертам продемонструвати, що основні труднощі застосування ст. 111-1 КК України, які полягають у площині кримінально-правової кваліфікації, стосуються відсутності належних критеріїв розмежування колабораційної діяльності та діянь, передбачених ст. ст. 111, 111-2 та 436-2 КК України, що зумовлює проблеми подвійної кваліфікації¹⁹⁷. Водночас безпосередній аналіз ст. ст. 111, 111-1, 111-2, 436-2 КК України призводить до висновку про наявність значної кількості недоліків тактичного (техніко-юридичного і правозастосовного) характеру, які візуалізуються у численних та не виправданих практичною необхідністю ситуаціях¹⁹⁸. З огляду на це далі основна увагу концентруватиметься на питаннях: співвідношення державної зради та колабораційної діяльності; розмежування пособництва державі-агресору та колабораційної діяльності; відмежування виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії РФ проти України, глорифікації її учасників від колабораційної діяльності, а також додатково розглядатимуться супутні проблеми відмежування такої діяльності від інших складів кримінальних правопорушень та між собою.

Відмежування колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України) від державної зради (ст. 111 КК України). З позиції як історичної, так і правової науки колабораціонізм прийнято сприймати у виді специфічного соціального явища, що в загальних рисах характеризується наданням населенням окупованої

території допомоги ворогові (окупанту) в суспільно значущих сферах життєдіяльності¹⁹⁹. Таким чином, це явище природно пов'язується з усталеною для багатьох держав формою кримінально караної поведінки, що називається зрадою (державною зрадою). Попри певну невизначеність, яку містить з цього приводу пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність», саме ця позиція може вважатися відправною при застосуванні ст. 111-1 КК України. Ця норма цілком слушно розглядається як спеціальна щодо загальної норми, передбаченої в ст. 111 КК України.

Аналогічну позицію із зазначеного питання висловлюють також інші фахівці. Зокрема, Д. Балобанова в загальних рисах зауважує, що норма про відповідальність за колабораційну діяльність фактично встановлює спеціальний склад злочину щодо складу державної зради²⁰⁰. Деякі правники уточнюють, що колабораційна діяльність становить спеціальний вид державної зради, а саме умисну добровільну допомоги в підривній діяльності проти України та/або перехід на бік ворога в період збройного конфлікту²⁰¹. Найперше акцент робиться на такій формі державної зради, як надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, яка, за слушним твердженням дослідників, полягає в будь-якій допомозі у проведенні діяльності, спрямованої на завдання будь-якої шкоди інтересам України²⁰². На цьому тлі видається помилковим твердження про те, що ст. 111-1 КК України, визначаючи об'єктивну сторону злочину, не містить посилання на умову вчинення колабораційних дій з метою допомоги в підривній діяльності проти України. Колабораційні дії, визначені у ст. 111-1 КК України, не пов'язуються з відповідною підривною діяльністю²⁰³.

І. Газдайка-Василишин доводить, що колабораційна діяльність (спеціальна норма) охоплює доволі широкий перелік суспільно небезпечних діянь, які своєю чергою можуть бути «способами» надання допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Вона уточнює, що більшість діянь, перерахованих у ст. 111-1 КК України, до прийняття цієї норми можна (і слід) було кваліфікувати як державну зраду (у формі надання допомоги в проведенні підривної діяльності проти України чи у формі переходу на бік ворога). На сьогодні кримінально-правові норми ст. 111 та ст. 111-1 конкурують між собою як загальна та спеціальна²⁰⁴.

У цьому контексті слушними є міркування С. Подкопаєва, який зазначає, що колабораційна діяльність як спеціальний вид державної зради – це інші форми умисної добровільної допомоги в підривній діяльності проти України, про яку йдеться в ч.1 ст. 111 КК України. Тобто кримінально-правові заборони, передбачені ст.111 та ст. 111-1 КК України, слід розглядати як загальну та спеціальну (привілейовану) норми. За загальним правилом правової доктрини, кваліфікація кримінального правопорушення за наявності конкуренції кримінально-правових норм, одна з яких передбачає склад кримінального правопорушення з привілейованими ознаками, здійснюється за привілейованою нормою, тобто тією, яка містить менш тяжке кримінальне правопорушення. Лише ті випадки переходу на бік ворога та надання допомоги у проведенні підривної

діяльності проти України, які не відповідають ознакам колабораційної діяльності, мають бути кваліфіковані за ст. 111 КК України як державна зрада²⁰⁵.

Системний аналіз КК України та змісту правової норми, передбаченої ст. 111-1, також свідчить про те, що колабораціонізм не становить криміналізованої поведінки. Відповідна діяльність зберігала свою караність, але водночас відбулась її трансформація. Колабораційна діяльність (спеціальна норма) утворила самостійний прояв державної зради у формі надання іноземній державі (її представникам) допомоги у проведенні підривної діяльності проти України або в окремих випадках переході на бік ворога (загальна норма).

Отже, пропонується підхід насамперед обґрунтовується усталеним розумінням колабораціонізму як умисного співробітництва з ворогом у його інтересах на шкоду своїй державі, що в загальних рисах відповідає правовій природі державної зради²⁰⁶. Тому пропонується вважати, що до появи у кримінальному законодавстві норми про колабораційну діяльність вона потенційно могла одержувати правову оцінку за ст. 111 КК України про державну зраду. Відбулась очікувана диференціація кримінальної відповідальності за державну зраду, за якої більшість діянь, що розглядаються як колабораційні (ч.ч. 1 – 6 ст. 111-1 КК України), утворили привілейовані склади державної зради (ст. 111 КК України), а колабораційна діяльність у формі, передбаченій ч. 7 ст. 111-1 КК України, – кваліфікований склад державної зради. При тому варто зважати на те, що колабораційну діяльність як окремий різновид державної зради становить діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України, яке насамперед полягає в наданні іноземній державі або їх представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України (норма про колабораційну діяльність характеризується тими ж ознаками, що й норма про державну зраду).

З огляду на те, що колабораційна поведінка громадян України, вчинювана у формах, визначених у ст. 111-1 КК України, вважається окремим проявом державної зради, то встановлення сукупності кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111 та ст. 111-1 КК України, є неприпустимим і становить порушення принципу *non bis in idem*, адже йдеться про можливість настання подвійної кримінальної відповідальності за вчинення одного й того самого діяння. Тож участь у складі незаконних збройних чи воєнізованих формувань, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора не може водночас оцінюватися як перехід на бік ворога, оскільки вона становить окремий прояв такого переходу.

Не точним, з огляду на викладене, можна визнати твердження, згідно з яким дії громадянина України, з переходу на бік ворога та подальшої колабораційної діяльності у виді участі в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або у збройних формуваннях держави-агресора, утворюють реальну сукупність та за умов воєнного стану мають бути кваліфіковані за ч. 2 ст. 111 та ч. 7 ст. 111-1 КК України²⁰⁷. Якщо особа перейшла на бік ворога і це виявляється в її участі в складі збройного/воєнізованого формування держави-агресора проти України, то правова оцінка вчиненого має

здійснюватися лише за ч. 7 ст. 111-1 КК України, оскільки має місце один і той самий прояв зрадницької поведінки, що за правилами кримінально-правової кваліфікації оцінюється за спеціальною нормою про колабораційну діяльність.

У цьому аспекті привертає увагу судова практика, що почала формуватися в Україні, та демонструє можливість застосування одночасної кваліфікації участі особи у складі незаконного збройного формування за ч. 2 ст. 111 і ч. 7 ст. 111-1 КК України. Розглянемо такий приклад. Громадянин України, виконуючи функції стрілка у складі військ рф, протягом часу з червня по липень 2022 р. вчиняв такі дії, як-от: здійснення окупації та охорони захоплених територій України; виконання вказівок та наказів командирів з числа військовослужбовців зс рф; облаштування та укріплення блокпостів, здійснення інженерно-технічного облаштування позицій; візуальне спостереження за повітряним та наземним простором з метою виявлення та знешкодження сил і засобів ЗС України тощо. Протягом 24-26 червня 2023 р. він, діючи на боці ворога – держави-агресора, у складі збройного формування держави-агресора, на окупованих територіях у районі населеного пункту Кліщіївка Бахмутського району Донецької області, вчиняв аналогічні дії та потрапив у засідку військовослужбовців ЗС України, припинивши збройний опір. Крім того, як зазначається у вироку суду, громадянин України в період із 7 червня по 31 грудня 2022 р., перебуваючи на території Луганської та Донецької областей, брав добровільну участь у незаконному збройному формуванні, створеному на тимчасово окупованій території, а в період з 1 січня по 26 червня 2023 р., перебуваючи на території Луганської області та Донецької областей брав добровільну участь у збройному формуванні держави-агресора²⁰⁸.

Відмежування колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України) від пособництва державі-агресору (ст. 111-2 КК України). У ст. 111-2 КК України альтернативно передбачено дві форми суспільно небезпечних діянь, що характеризують пособництво державі-агресору, а саме: 1) реалізація чи підтримка рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора; 2) добровільний збір, підготовка та/або передача матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора.

З огляду на ці положення постає проблема належного розмежування відповідних складів кримінальних правопорушень, адже їх ознаки здебільшого збігаються між собою.

Розв'язуючи цю проблему, насамперед пропонуємо зважати на те, що внесення змін до КК України про відповідальність за пособництво державі-агресору є помилковим²⁰⁹. Аналіз змісту ст. 111-2 КК України показує, що описана в ній поведінка могла отримувати загалом належну кримінально-правову оцінку в межах тих кримінально-правових норм, які існували до набрання чинності Законом України від 14 квітня 2022 р. № 2198-ІХ «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки», яким КК України доповнено ст. 111-2. Тож єдино правильним варіантом у цій ситуації було б визнання законодавцем своєї помилки та виключення ст. 111-

2 з КК України²¹⁰, наявність якої лише плутає правозастосовувачів і призводить до формування суперечливої практики, уможливорює несправедливість кримінально-правового впливу, свідчить про необґрунтовану диференціацію кримінальної відповідальності за вчинення зради своєї Батьківщини тощо.

Водночас на сьогодні, поки очікуваної реакції уповноважених суб'єктів держави не сталося, є потреба відшукати орієнтири, які б давали змогу максимально ефективно застосовувати КК України в умовах наявності розглядової заборони та в межах тих системних зв'язків, які утворилися.

Перший варіант. Здійснювати кримінально-правову оцінку поведінки, що одночасно може тягти відповідальність за ст. 111-1 та ст. 111-2 КК України можна, з огляду на те, що ст. 111-1 КК України є відбиттям спеціальної норми щодо ст. 111-2 КК України, яка розглядається в цій ситуації як загальна, адже пособництво державі-агресору, тобто умисні дії, спрямовані на допомогу державі-агресору, збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора, утворюють більш широкий спектр поведінки, елементом якої є колабораційна діяльність. Іншими словами, колабораційна діяльність (вид) – це окремий прояв діяльності з пособництва державі-агресору (рід). Натомість пособництво державі-агресору (вид) є окремим проявом державної зради (рід). Такий підхід є більш сприятливим для особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, та загалом не підриває справедливість кримінально-правового реагування.

У літературі схожу думку висловлює О. Радутний, який у контексті розгляданого питання зазначає, що заперечення збройної агресії проти України та заперечення тимчасової окупації частини території України (ст. 111-1, ст. 436-2 КК України) можуть бути різновидом умисних дій, спрямованих на допомогу державі-агресору (пособництво), збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора з метою завдання шкоди Україні шляхом реалізації чи підтримки рішень та/або дій держави-агресора, відповідальність за які передбачена ст. 111-2 «Пособництво державі-агресору» КК України. Оскільки заперечення збройної агресії проти України і заперечення тимчасової окупації частини території України (ст. 111-1, ст. 436-2 КК України) є спеціальним видом екстра усіченого складу умисних дій, спрямованих на допомогу державі-агресору (ст. 111-2 КК України), які своєю чергою можуть бути охоплені більш загальним поняттям «переходу на бік ворога» або «надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України» (ст. 111 КК України)²¹¹, то за правилами конкуренції загальної, спеціальної та екстра спеціальної норм застосуванню підлягають ст. 111-1, ст. 436-2 КК України для відповідних випадків (залежно від суб'єкта, країни-агресора тощо)²¹².

Другий варіант. Як зауважує А. Музика, завдяки надмірній активності законодавця про колабораційну діяльність (у широкому розумінні) на сьогодні йдеться в багатьох статтях КК України (ст. ст. 110-2, 111, 111-1, 114-2, 436-2). Спеціалісти фіксують створення безлічі кримінально-правових норм, які нібито «претендують» на статус спеціальних, але фактично вони не є такими. Де загальна, а де спеціальна норма – уже незрозуміло. Поява зазначених норм свідчить не про конкуренцію правових норм, а про колізію нормативно-правових актів (лат. *collisio*

– зіткнення). У нашому випадку – про багаторазове породження зазначених юридичних колізій²¹³.

Ю. Пономаренко пропонує розв'язувати розглядану проблему в схожий спосіб, використовуючи для подолання колізій між ст. 111-1 та 111-2 КК України правила *in dubio pro reo* і *non bis in idem*: в усіх випадках, коли вчинене особою діяння може бути водночас кваліфіковане за обома цими статтями, він вважає прийнятним оцінювати його лише за тією, яка передбачає більш м'яку санкцію за скоєне. За такого підходу колізія ч.ч. 4, 5 чи 6 ст. 111-1 КК України зі ст. 111-2 КК України вирішується на користь перших, позаяк вони мають більш м'які санкції²¹⁴.

Своєю чергою С. Подкопаєв, який так само визнає, що між нормами про кримінальні правопорушення, передбачені ч. 4 ст. 111-1 та ст. 111-2 КК України, утворилася колізія, висловлює позицію при її розв'язанні спиратися лише на правила подолання темпоральних колізій, відповідно до яких застосуванню підлягає більш новий закон. Саме тому, на його погляд, відповідні дії мають кваліфікуватися за ст. 111-2 КК України²¹⁵.

Показово, що ухвалений 24 серпня 2023 р. Закон України «Про правотворчу діяльність» (вводиться в дію через один рік з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні) передбачає аналогічне правило, згідно з яким у разі виявлення колізії між нормативно-правовими актами рівної юридичної сили пріоритет у застосуванні мають норми, що містяться в нормативно-правових актах, що вступили в дію пізніше (п. 2 ч. 3 ст. 66). Водночас, відповідно до ч. 3 ст. 11 цього закону, якщо суб'єкт права законодавчої ініціативи подає до Верховної Ради України проект закону, що регулює суспільні відносини інакше, ніж кодекс, він зобов'язаний одночасно подати проект закону про внесення змін до кодексу (тобто було б правильним у свій час разом із запровадженням відповідальності за пособництво державі-агресору, одночасно внести зміни до ст. 111-1 КК України, щоб виключити колізію зі ст. 111-2 КК України).

Щодо передбаченої КК України у двох різних статтях відповідальності за передачу матеріальних ресурсів збройним формуванням держави-агресора, то не викликає сумнівів наявність у продемонстрованій ситуації колізійності кримінально-правових норм. Проте пропонований підхід до подолання колізії видається не зовсім однозначним, адже він, попри певну обґрунтованість, може привести до порушення загальноцивілізаційних цінностей справедливості, раціональності (розумності) та доцільності. Так само, як і у випадку з ч. 1 ст. 111-1 КК та ч. 3 ст. 436-2 КК України, розв'язувати зазначену ситуацію видається правильним, спираючись на принцип верховенства права. Отже, за умов колізії між нормами про відповідальність за передачу матеріальних ресурсів збройним формуванням держави-агресора, застосуванню підлягає ч. 4 ст. 111-1 КК України. Пріоритет повинен надаватися тій кримінально-правовій нормі, яка є найбільш прийнятною з позиції забезпечення балансу конституційних прав і свобод особи та публічних інтересів. Очевидно, мінімальне покарання на рівні десяти років позбавлення волі за вчинення зазначеної передачі матеріальних ресурсів не свідчить про забезпечення такого балансу та є несправедливим стосовно інших осіб, які вчинили набагато більш суспільно небезпечні діяння, але покарання за їх вчинення є м'якішим або тотожним. Скажімо, таке саме мінімальне за розміром і

видом покарання може бути призначено за передбачене ст. 112 КК України посягання на життя Президента України.

О. Марін, акцентуючи увагу на наявності між ст. 111-1 та ст. 111-2 КК України саме колізії, компромісно рекомендує застосовувати правила її подолання у два етапи: спочатку надати перевагу закону, який був ухвалений пізніше, і такому, що містить спеціальну норму, і кваліфікувати вчинену державну зраду за ст. 111-2 «Пособництво державі-агресору», а не за ст. 111 «Державна зрада» (*lex posterior derogat priori*). Потім другий етап: використовуючи правила про тлумачення сумнівів на користь особи, діяння якої кваліфікуються, та про пріоритет спеціальної норми, застосувати норму, визначену у ст. 111-1 «Колабораційна діяльність» КК України (*lex specialis derogat generali & in dubio pro reo*)²¹⁶. Саме таким підходом рекомендується керуватися при здійсненні кримінально-правової кваліфікації до моменту очікуваного вдосконалення відповідних кримінально-правових норм.

У літературі лунають й інші думки з приводу співвідношення кримінально-правових норм про відповідальність за колабораційну діяльність та пособництво державі-агресору, наявність яких насамперед показує глибину законодавчої помилки, за наявності якої утворюється ціла низка суперечливих думок навіть у середовищі вузьких фахівців, які намагаються в умовах колізійності розглянутих норм знайти такі критерії, які б уможливили їх розмежування²¹⁷.

Вище було висвітлено проблему, що уможливорює одночасну правову оцінку за ст. 111-1 КК України і ст. 111-2 КК України, коли ознаки відповідних складів кримінальних правопорушень повністю або майже повністю збігаються. Водночас це не виключає випадків, у яких здійснити належне відмежування можна, якщо намагатися буквально визначати та деталізувати зміст зазначених норм. Зокрема, для пособництва державі-агресору має обов'язково встановлена ознака суб'єктивної сторони у виді мети завдання шкоди Україні. Колабораційна діяльність формально такої ознаки не передбачає, але співвідношення цього складу кримінального правопорушення з державною зрадою дає змогу поставити питання, чи може така діяльність характеризуватися іншими прагненнями, якщо йдеться про діяння, яке спричиняє шкоду інтересам держави?

Відмежування колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України) від виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії РФ проти України, глорифікація її учасників (ст. 436-2 КК України). Почнемо з колабораційної діяльності **в інформаційній сфері** (ч. 1 ст. 111-1 КК України).

Кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 111-1 КК України, треба відмежовувати від кримінального правопорушення, склад якого містить ст. 436-2 КК України. Ці кримінальні правопорушення мають кілька спільних об'єктивних ознак, що зумовлює виникнення проблем їх правильної кваліфікації. Зокрема, ч. 1 ст. 111-1 КК України встановлює відповідальність за *публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України*, а згідно з ч. 1 ст. 436-2 КК України кримінально караним вважається *заперечення збройної агресії РФ проти України, розпочатої у 2014 р.*

Насамперед відмежування здійснюється за ознакою *суб'єкта*, яким є громадянин України (спеціальний суб'єкт) у разі вчинення колабораційної діяльності. Натомість суб'єкт виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України, глорифікації її учасників – загальний, тобто це може бути як громадянин України, так і громадянин іноземної держави, особа без громадянства.

Друга ознака, за якою можна здійснити відмежування, – це *обстановка*. Якщо для кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436-2 КК України, зазначена ознака не є обов'язковою для об'єктивної сторони (заперечення збройної агресії рф проти України може здійснюватися навіть в індивідуальній бесіді), то для кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України, має бути встановлена публічність вчинення відповідних актів поведінки. Водночас передбачена ч. 3 ст. 436-2 КК України ознака, що кваліфікує кримінальне правопорушення, у виді використання ЗМІ так само може означати публічність вчинення відповідних дій, що в такому випадку додатково ускладнює відмежування розглянутих складів кримінального правопорушення.

Отже, як же потрібно кваліфікувати дії *громадянина України*, який з використанням ЗМІ (тобто *публічно*) заперечує збройну агресію рф проти України, розпочату у 2014 р.? Тобто йдеться про ситуацію, коли одночасно збігаються юридичні ознаки двох складів кримінальних правопорушень. Вчинене за таких умов рекомендується кваліфікувати за ч. 3 ст. 436-2 КК України. Викладена позиція ґрунтується на тому, що у відповідній частині між ч. 1 ст. 111-1 КК України та ч. 3 ст. 436-2 КК України утворилась колізія²¹⁸, долати яку можна, спираючись на принцип верховенства права. Кваліфікація зазначених дій за ч. 1 ст. 111-1 КК України, з огляду на видимо припущені законодавчі помилки, свідчила б про порушення справедливості, інших загальнолюдських принципів і цінностей. За інших однакових умов вчинення з використанням ЗМІ однорідної поведінки у виді виправдовування або визнання правомірною збройної агресії рф проти України оцінюватиметься лише за ч. 3 ст. 436-2 КК України (з можливістю застосування значно більш суворого покарання), а ці діяння є однорівневими із запереченням такої агресії, що має виключати їх різну правову оцінку²¹⁹.

Через те слід підтримати позицію, згідно з якою кваліфікація вчинення громадянином України з використанням ЗМІ заперечення збройної агресії рф проти України, розпочатої у 2014 р., має здійснюватися за ст. 436-2 КК України²²⁰. Щоправда аргументація такого підходу викликає сумніви, адже він пояснюється наявністю конкуренції між відповідними кримінально-правовими нормами, одна з яких визнається загальною (ст. 111-1 КК України), а інша – спеціальною (ст. 436-2 КК України).

Системний аналіз показує, що законодавець не мав на меті сконструювати норми, які б конкурували між собою, а виявлена суперечність – це законодавчий дефект з притаманною йому неузгодженістю розглянутих кримінально-правових норм, що не ґрунтується на припущенні розумності законодавства. Як правильно зауважують В. Кузнецов та А. Савченко, внаслідок недоліків побудови системи кримінального законодавства виникає саме колізія кримінально-правових норм. Натомість конкуренція є наслідком розвитку кримінального законодавства,

створення нових кримінально-правових норм, виокремлення конкретизованих норм із загальних²²¹.

Додатково треба враховувати, що суть колабораціонізму, яка є усталеною у правовій та історичній доктрині, завжди віддзеркалює відповідну поведінку як елемент взаємодії (співпраці) громадянина певної держави з її ворогом (окупантом). Поза такими відносинами, що завжди виникають за умов окупації, колабораціонізм існувати не може. Про це свідчить й позиція законодавця щодо обґрунтування змін до кримінального законодавства про відповідальність за колабораційну діяльність. Парламентарі-розробники цих змін наголошували на необхідності передбачити у ст. 111-1 КК України відповідальність саме за *співпрацю* (курсив – авт.) з державою-агресором, її окупаційною адміністрацією та/або її збройними чи воєнізованими формуваннями у військовій, політичній, інформаційній, адміністративній, господарській та трудовій сферах²²². Саме тому обов'язковою ознакою колабораційної діяльності в будь-якій її формі треба вважати обстановку у виді умов окупації та взаємодії з окупантом, яка з цього випливає²²³.

Буквальне тлумачення ч. 1 ст. 111-1 КК України показує, що передбачена в ній поведінка не обов'язково становить надання іноземній державі (іноземній організації) або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Натомість інші види колабораційної діяльності (чч. 2 – 7 ст. 111-1 КК України) так чи інакше передбачають взаємодію з ворогом та можуть вважатися конкретним різновидом такої допомоги в умовах окупації²²⁴.

За підсумками проведеного дослідження кримінальних проваджень за ст. 436-2 КК України І. Гловюк констатувала наявність похідної проблеми, що постає в аспекті кримінально-процесуальної діяльності та свідчить про проблеми, які виникають у процесі доказування об'єктивної сторони. Зокрема, до таких проблем відноситься відмежування ст. 436-2 КК України від ч. 1 ст. 111-1 КК України. Фахівчиня робить слушний висновок, що для доказування у кримінальних провадженнях за ст. 436-2 КК України важливим є на нормативному рівні розмежування об'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 111-1 КК України та ст. 436-2 КК України, зважаючи на наявні проблеми кваліфікації та різні санкції²²⁵.

З огляду на викладене, а так само встановлену колізію зі ст. 436-2 КК України, є резонною пропозиція виключити ч. 1 зі ст. 111-1 КК України²²⁶. До внесення відповідних змін треба тлумачити ч. 1 ст. 111-1 КК України таким чином, що зазначені в ній заперечення та заклики не є колабораційною діяльністю, якщо вони вчинені поза співпрацею з державою-агресором (поза умов окупації) та не становлять надання допомоги в підривній діяльності проти України. Наприклад, не можуть кваліфікуватися за ч. 1 ст. 111-1 КК України публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, які вчинені з власної ініціативи такого громадянина та відбивають його внутрішні переконання безвідносно до співпраці з державою-агресором. Відсутність відповідної співпраці може розглядатися як ключова ознака, за якою рекомендується відмежовувати кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1

ст. 111-1 КК України, від заперечення збройної агресії РФ проти України (ст. 436-2 КК України).

На жаль, але поточні судові справи, у межах яких були ухвалені за вчинення публічного заперечення здійснення збройної агресії проти України, демонструють, що відповідне діяння встановлюють у випадках відсутності співпраці з державою-агресором або без фіксації такої співпраці.

Наприклад, за обставинами однієї зі справ громадянин України, діючи спільно з громадянкою України, відзняли відео з публічними закликами до підтримки рішень та дій РФ та окупованої адміністрації держави-агресора, яке вони виклали в інтернет-мережу ТікТок на сторінку акаунту громадянина України та яке перебувало в публічному доступі протягом березня – квітня 2022 р. Такі дії отримали правову оцінку за ч. 1 ст. 111-1 КК України як публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України²²⁷.

Ще одним прикладом неоднозначного підходу до застосування ч. 1 ст. 111-1 КК України можна вважати справу, в межах якої встановлено, що Особа-1, перебуваючи в публічному місці, доступом до якого користується невизначена кількість людей, а саме у приміщенні методичного кабінету Житомирського дошкільного навчального закладу, будучи громадянином України, у присутності невизначеного кола осіб, зокрема Особа-2, Особа-3, Особа-4 та інших, публічно заперечував здійснення збройної агресії РФ проти України, що виразилися, окрім іншого, у різного роду висловлюваннях, а саме: «...путін хоче врятувати нас від бандерівців та допомогти нашій країні у боротьбі з націоналістами. ...Участь зс РФ насамперед спрямована на налагодження миру в Україні та боротьбу проти націоналістичних рухів...», а також, не припиняючи своїх неприпустимих дій, висловився на підтримку дій збройних формувань держави-агресора, які виразилися у вкрай низькому, ганебному висловлюванні: «... Українська армія не здатна нас захистити та російські війська наведуть лад у нашій країні ...», зауваживши, «... що російські війська візьмуть під контроль частину території України ...». Отже, Особа-1, будучи громадянином України, вчинив дії, які виразилися у словесних висловлюваннях, що спрямовані на публічне заперечення здійснення збройної агресії проти України, підтримку дій збройних формувань держави-агресора, тобто кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 111-1 КК України²²⁸. Як і в попередньому випадку, можна простежити ситуацію, за якої особа заперечує збройну агресію проти України, здійснюючи це поза межами співпраці з державою-агресором (принаймні така співпраця відповідно до вироку суду не встановлена).

Наступне питання, що постає в контексті відмежування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436-2 КК України, від колабораційної діяльності, стосується *освітньої сфери* (ч. 3 ст. 111-1 КК України). Ідеться про здійснення громадянином України пропаганди в закладах освіти, яке треба розмежовувати з виправдовуванням, визнанням правомірною, запереченням збройної агресії РФ проти України, глорифікацією її учасників, з огляду на те, що така поведінка може становити один з елементів зазначеної пропаганди.

Відмежування цих складів кримінального правопорушення в такому разі здійснюється за ознакою суб'єкта, беручи до уваги, що суб'єктом колабораційної

діяльності є лише громадянин України. Якщо виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України, глорифікацію її учасників здійснює громадянин України в межах пропаганди в закладах освіти (як складник цієї пропаганди), то кваліфікація вчиненого має відбуватися за ч. 3 ст. 111-1 КК України, згідно з правилами кваліфікації кримінальних правопорушень, у разі конкуренції частини та цілого, відповідно до яких перевага надається кримінальному правопорушенню в цілому. Водночас, ураховуючи, що норма про «частину» в певних випадках становить більш небезпечне діяння, то вчинене потребує кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 111-1 КК України та ч. 2 / ч. 3 ст. 436-2 КК України²²⁹.

У контексті викладеного розглянемо такий приклад. Особа була засуджена за вчинення колабораційної діяльності у виді здійснення громадянином України пропаганди в закладах освіти з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утворенню тимчасової окупації частини території України, тобто кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 111-1 КК України. За обставинами справи громадянка України добровільно погодилась на співпрацю з окупаційною владою рф та обійняла посаду заступника директора з навчально-виховної роботи, викладаючи при цьому російську мову та літературу так званої «Державної бюджетної освітньої установи м. Горлівки «Школи № 77». Упродовж 2023 р. вона, обіймаючи цю посаду, у спосіб здійснення дописів у соціальній мережі «Вконтакті», у заздалегідь створеній спільноті «8 клас», до якої включені учні цього освітнього закладу, здійснювала пропаганду в закладі освіти. Зокрема, вона висловила заперечення факту збройної агресії рф проти України, зазначивши, що відбувається «спеціальна воєнна операція» («СВО»), тим самим вона здійснювала пропаганду в закладі освіти з метою сприяння збройній агресії проти України. Продовжуючи здійснення пропаганди, на інтернет-сторінці «Муніципальної бюджетної загальноосвітньої установи м. Горлівки «Школа № 77» громадянка України опублікувала такий пост: «...день воссоединения Крыма с Россией Добрый день, ребята. Сегодня наш разговор посвящен важному историческому событию – воссоединению Крыма с Россией. Ребята, кто помнит, когда оно происходила? 18 марта 2014 г. был подписан договор о вхождении в состав России двух новых субъектов Российской Федерации – Республики Крым и города федерального значения Севастополь. Россия и Крым 9 лет вместе, точнее, даже будет сказать – снова вместе, поскольку Крым с глубины веков связан с историей России...». Вона також розмістила графічні зображення з текстом під назвою «Правила и условия участия в конкурсе рассказов в сборник «за родину», посвященный участникам специальной военной операции (СВО)²³⁰.

Далі ця громадянка повторно вчиняла дії з виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України, розпочатої у 2014 р. Це зумовлювало потребу надання кваліфікації вчиненому за ч. 3 ст. 436-2 КК України.

Водночас, керуючись тими ж правилами, якщо громадянин України, здійснюючи пропаганду в закладі освіти, публічно заперечує здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утворення тимчасової окупації частини території України або публічно закликає до підтримки рішень та/або дій держави-

агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України, то вчинене сукупності кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 і ч. 3 ст. 111-1 КК України, не утворює. Треба також ураховувати, що здійснення громадянином України пропаганди в закладах освіти, з огляду на зміст відповідної норми, обов'язково передбачає посягання на національні інтереси держави у сфері інформаційної безпеки. Тож спричинення шкоди цьому об'єктові відбито в змісті кримінально-правової норми, яку містить ч. 3 ст. 111-1 КК України²³¹.

Відмежування колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України) від інших складів кримінальних правопорушень. Участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або у збройних формуваннях держави-агресора (ч. 7 ст. 111-1 КК України), слід відмежовувати від *участі в діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань* (ст. 260 КК України) за такими ознаками:

1) *суб'єкт* кримінального правопорушення (у випадку із колабораційною діяльністю таким суб'єктом може бути лише громадянин України);

2) *місце* створення відповідних формувань або належність їх до держави-агресора (для кваліфікації вчиненого за ст. 260 КК України не має значення, де і як були створені воєнізовані або збройні формування, а так само їх належність до певної держави, тобто ст. 260 КК України охоплює участь у всіх подібних формуваннях).

Кримінально-правова норма про колабораційну діяльність, передбачена ч. 7 ст. 111-1 КК України, є спеціальною щодо загальної норми, яку містять ч. 1 та ч. 2 ст. 260 КК України. Отже, за умов збігу всіх ознак відповідних кримінальних правопорушень, а саме коли громадянин України бере участь у не передбаченому законами України воєнізованому формуванні, створеному на тимчасово окупованій території, та/або у збройних формуваннях держави-агресора, вчинене має оцінюватися як колабораційна діяльність за ч. 7 ст. 111-1 КК України²³².

Участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора (ч. 7 ст. 111-1 КК України) слід відмежовувати від *участі в терористичній групі чи терористичній організації* (ст. 258-3 КК України). Терористична група або терористична організація є такими об'єднаннями їх учасників, що створені з метою здійснення терористичних актів та/або терористичної діяльності. Тому відсутність зазначеної мети в діяльності певного формування виключає кваліфікацію вчиненого за ч. 7 ст. 111-1 КК України.

Якщо, наприклад, незаконне збройне формування, яке створене та функціонує на тимчасово окупованій території з метою здійснювати терористичну діяльність, то участь у такому формуванні громадянина України треба оцінювати як ідеальну сукупність кримінальних правопорушень, передбачених ч. 7 ст. 111-1 та ч. 1 ст. 258-3 КК України.

Передачу матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора (ч. 4 ст. 111-1 КК України), а так само надання їм допомоги у веденні бойових дій (ч. 7 ст. 111-1 КК України) слід відмежовувати від *фінансування не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, постачання їм зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки* (ч. 3 ст. 260 КК України). При кваліфікації надання таких ресурсів треба керуватися правилами подолання конкуренції між загальною та спеціальною нормами, за якої застосуванню підлягає спеціальна норма. У розгляданому випадку спеціальними є норми, передбачені ч. 4 та ч. 7 ст. 111-1 КК України, оскільки вони встановлюють відповідальність щодо окремого виду воєнізованих або збройних формувань (додаткова ознака). Таку саме позицію висловлюють й інші фахівці, наголошуючи, що ст. 260 КК України та ч. 7 ст. 111-1 КК України співвідносяться як загальна та спеціальна норми²³³.

Розмежування основних складів колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України) між собою. У процесі кваліфікації колабораційної діяльності можуть поставати питання, пов'язані з відмежуванням одного виду колабораційної діяльності від інших. Далі розглянемо основні з них.

1. Склади кримінального правопорушення за ч. 1 ст. 111-1 КК України необхідно відмежовувати від передбачених ч. 6 цієї статті, де йде мова про здійснення інформаційної діяльності та організацію і проведення заходів політичного характеру.

На погляд О. Кравчука та М. Бондаренко, за ч. 6 ст. 111-1 КК України відповідальність наставатиме в разі, якщо відповідні заходи здійснюються у співпраці з державою-агресором, її окупаційною адміністрацією тощо²³⁴. З огляду на відстоюваний у посібнику підхід, відповідно до якого колабораційна діяльність завжди характеризується ознакою об'єктивної сторони у виді обстановки її вчинення, якою є умови окупації та взаємодії з окупантом, то здійснити відмежування у пропонований спосіб було б неможливо. Тут рекомендується виходити з інших позицій, за яких вчинення заперечень і закликів, передбачених ч. 1 ст. 111-1 КК України, можуть становити окремий аспект інформаційної діяльності.

Здійснення інформаційної діяльності є тим проявом колабораціонізму, що передбачає наявність спільного об'єкта з поведінкою, описаною в ч. 1 ст. 111-1 КК України (в обох випадках ідеться про колабораційну діяльність в інформаційній сфері). Отже, додаткову кваліфікацію за ч. 1 ст. 111-1 КК України здійснювати не треба в разі, якщо особа під час здійснення інформаційної діяльності заперечує здійснення збройної агресії проти України (тощо), або закликає до підтримки рішень та/або дій держави-агресора (тощо). Відповідні дії мають оцінюватися за правилами кваліфікації кримінальних правопорушень у разі конкуренції частини та цілого. При цьому кримінально-правова норма, передбачена ч. 6 ст. 111-1 КК України, охоплює всі ознаки складу відповідного кримінального правопорушення, а та, яку містить ч. 1 ст. 111-1 КК України (інформаційна діяльність у формі поширення закликів або висловлення заперечень), – лише частину таких ознак.

Як зауважує О. Радутний, публічні заперечення або публічні заклики є діями з чітко вираженим інформаційним характером. Їх основний зміст полягає не стільки у фізичних рухах (хоча в окремих випадках заперечення може проявитися у знищенні офіційних повідомлень на публічних дошках оголошень у місцях масового перебування населення, заклики можуть підкріплюватися прикладом «вчинюй, як я»), натомість у передачі певної інформації, впливі на свідомість інших людей. Під час інформаційної дії має місце надання відповідної інформації іншим особам через її відображення в словесній (вербальній) формі, емодзі або мемах, малюнках або фотографіях, а так само у формі різноманітних дій, головною метою та змістом яких є поширення інформації²³⁵. З цього можна зробити висновок, що передбачені ч. 1 ст. 111-1 КК України дії (заперечення, заклики) можуть бути одним із компонентів інформаційної діяльності.

Отже, кваліфікувати інформаційну діяльність у формі поширення інформації, змістом якої є заперечення здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України та/або заклики до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України, треба за статтею, яка містить усі ознаки складу кримінального правопорушення, тобто ч. 6 ст. 111-1 КК України.

Прикладом практичного втілення зазначеного підходу є кримінальне провадження, за обставинами якого, починаючи з моменту вторгнення рф на територію України та окупації її частини, Особа-1 брав активну участь в інформаційній діяльності, спрямованій на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації та збройних формувань, за місцем свого мешкання. Така діяльність полягала в агітаційних висловлюваннях та мала на меті переконати українців, які є жителями окупованих територій, а також український народ загалом у тому, що рф та її зс не є їхнім ворогом, з турботою ставляться до жителів окупованих територій, надають їм і готові в подальшому надавати будь-яку допомогу й підтримку, а також нав'язати масовому адресату негативне ставлення до держави України та посіяти в українському суспільстві недовіру до української влади, заперечуючи при цьому здійснення рф агресії щодо жителів тимчасово окупованих територій. 28 лютого 2022 р. Особа-1 взяв участь у проведенні інформаційної кампанії рф, зокрема здійснивши публічний виступ під відеозапис з метою подальшого опублікування його на YouTube-каналі. Така кампанія спрямовувалася на утвердження тимчасової окупації рф частини території України та підтримку створених нею органів, які виконують на тимчасово окупованій території функції, властиві органам державної влади чи органам місцевого самоврядування, а також пропаганду держави-агресора у спосіб заперечення здійснення з її боку агресії щодо жителів тимчасово окупованих територій. Вчинені Особа-1 дії були оцінені згідно з ч. 6 ст. 111-1 КК за ознаками здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та її окупаційною адміністрацією, спрямованої на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації, збройних формувань рф²³⁶.

2. Колабораційну діяльність у виді передачі матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора (ч. 4 ст. 111-1 КК України) треба відмежовувати від колабораційної діяльності у виді надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій (ч. 7 ст. 111 КК України).

Аналіз судової практики свідчить, що в окремих випадках ці два види колабораційної діяльності, які за задумом законодавця характеризуються кардинально різним рівнем суспільної небезпечності, плутають або зовсім не надають належної правової оцінки. Розглянемо кілька красномовних прикладів.

Першим з них є інкримінування ч. 4 ст. 111-1 КК України за ознаками передачі матеріальних ресурсів відповідним незаконним збройним чи воєнізованим формуванням у справі, у межах якої встановлено, що наприкінці лютого 2022 р. громадянин України, перебуваючи в окупованому населеному пункті, добровільно вступив у контакт з представниками збройних, воєнізованих формувань держави-агресора. При цьому він повідомив, що має спеціальні технічні знання, навички у сфері ремонту легкових та вантажних транспортних засобів, а також відповідне приміщення, обладнання та інструменти для проведення ремонтних робіт, і на прохання представників держави-агресора оглянув військову техніку військовослужбовців зс рф, яка вийшла з ладу, рухаючись територією України. Під час діагностики громадянин України встановив причини несправності та в подальшому, використовуючи належне йому обладнання та інструменти, здійснив ремонт військової техніки зс рф, змінивши частину маточини колеса середнього мосту автомобіля «КАМАЗ», чим забезпечив її використання ворожими воєнізованими формуваннями для здійснення агресії проти України. Пізніше засуджений оглянув ще один транспортний засіб (вантажний автомобіль «УРАЛ»), діагностував у ньому відсутність заряду в акумуляторній батареї, визначив її потужність та добровільно передав необхідної потужності обладнання, а саме зарядний пристрій, що дозволило після заряду акумулятора, використати військову техніку за призначенням²³⁷. Тут треба звернути увагу на ймовірну неповноту кримінально-правової кваліфікації дій засудженого, який, судячи з матеріалів справи, не лише передавав матеріальні ресурси незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, але й надавав допомогу у веденні бойових дій (виконання ремонтних робіт ворожої техніки), що оцінюється за ч. 7 ст. 111-1 КК України.

Наступний приклад також показує ситуацію, за якою громадянин України не лише надавав матеріальні ресурси збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, що правильно кваліфіковано за ч. 4 ст. 111-1 КК України, але водночас, відповідно до фактичних обставин, викладених в обвинувальному вирокі суду, він же надавав цим формуванням допомогу у веденні бойових дій проти України. Засуджений, будучи старостою старостинського округу, отримав від представників держави-агресора завдання щодо збору мисливської зброї у жителів села та передачі її останнім. Усвідомлюючи, що збір і передача мисливської зброї сприяє забезпеченню діяльності збройних формувань держави-агресора на окупованій території він, як староста села, користуючись авторитетом

представника органу місцевого самоврядування, зібрав з місцевих мисливців мисливську зброю, що перебувала у їх власності чи користуванні та передав представникам збройних формувань держави-агресора, що тимчасово окупували село. У подальшому військовослужбовці держави-агресора зберігали її у контрольованому приміщенні гаражу для унеможливлення нападу на особовий склад збройних формувань рф з боку представників партизанського руху²³⁸. У цьому випадку йдеться не лише про передачу матеріальних ресурсів представникам держави-агресора, але й про усунення перешкод у діяльності незаконних збройних чи воєнізованих формувань. Як було встановлено, мисливську зброю окупанти вилучили через потребу в унеможливленні нападу на себе, тобто щоб продовжувати здійснення окупаційних дій й не зазнавати супротиву.

Найбільший інтерес з позиції забезпечення повноти та точності кримінально-правової кваліфікації становить справа, за якою підозрюваному інкриміновано вчинення передачі матеріальних ресурсів збройним формуванням держави-агресора, а так само здійснення господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, тобто кримінальне правопорушення, передбачене ч. 4 ст. 111-1 КК України. Водночас суд визнав цю кваліфікацію надмірною та констатував її неузгодженість з викладеними в обвинувальному акті фактичними обставинами, згідно з якими сторона обвинувачення інкримінує вчинення зазначеного кримінального правопорушення за відсутності фактів здійснення господарської діяльності у взаємодії з окупантом.

Фактичні обставини, про які йдеться, свідчать про те, що громадянин України, діючи за попередньою змовою з іншим громадянином України, не пізніше 03 квітня 2022 р., перебуваючи у смт. Гостомель Бучанського району Київської області, неодноразово здійснював передачу матеріальних ресурсів представникам збройних формувань рф з метою отримати від них преференції для подальшого тривалого та безперешкодного проживання на території смт. Гостомель, вільного пересування, створення уявлення про легітимність дій представників зс рф, надання видимості законності вторгнення та окупації території України. Він налагодив спілкування з представниками держави-агресора та отримував від них засоби існування, зокрема цигарки та алкогольні напої, в обмін на цінну інформацію, а саме інформацію щодо місцевого населення, військовослужбовців, представників територіальної оборони, учасників бойових дій, які на той період часу перебували на території смт. Гостомель, а також розташування ЗС України на території м. Ірпінь. У подальшому від представників збройних формувань рф підозрюваний отримував час від часу вказівки, а саме здійснити перепис громадян, які перебувають у бомбосховищі, а також надати та встановити актуальні дані та місцеперебування щодо військовослужбовців, представників територіальної оборони, учасників бойових дій, активних проукраїнських громадян. Водночас підозрюваний намагався залучити для такої протиправної діяльності своїх знайомих та сусідів. Він неодноразово під час розмови з місцевими мешканцями закликав до співпраці з представниками держави-агресора з метою забезпечення своєї безпеки, вільного пересування по смт. Гостомель, а також отримання всіх необхідних умов проживання та необхідних для життя речей. Будучи водієм вантажного автомобіля

маніпулятора, він же використовував службовий автомобіль з метою надання допомоги збройним формуванням держави-агресора в будівництві блок-постів, здійснював перевезення вантажів різного характеру, а також надання палива для військової техніки²³⁹.

Аналіз цієї справи показує, що, по-перше, помилковою, справді, можна вважати кваліфікацію вчиненого за ознакою зайняття господарською діяльністю у взаємодії з окупантом. Однак, по-друге, тут можна виявити й низку прогалин у кваліфікації. Такі дії, як надання засудженим транспортних послуг окупантам, виконання їхніх указівок з установлення актуальних даних та місцеперебування українських захисників тощо свідчать про вчинення в цій ситуації також колабораційної діяльності у виді надання збройним формуванням держави-агресора допомоги у веденні бойових дій проти ЗС України та інших військових формувань (ч. 7 ст. 111-1 КК України). Крім цього, постає питання щодо належної кримінально-правової оцінки дій колаборанта в частині залучення знайомих та сусідів до кримінально протиправної взаємодії з представниками держави-окупанта, підтримки їхніх рішень та дій. Попри відсутність додаткових даних, у загальному вигляді видається правильним інкримінування тут ч. 1 ст. 111-1 КК України або підбурювання до вчинення колабораційної діяльності.

3. Ще одне питання, пов'язане з кваліфікацією зайняття громадянином України певної посади в незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, стосується відмежування кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 і ч. 5 ст. 111-1 КК України. Як показує звернення до правозастосовної практики, суб'єктам офіційної кваліфікації не завжди правильно вдається розібратися із посадовим статусом особи, що призводить до кваліфікаційних помилок. Проілюструємо це на одному з прикладів.

Особа була засуджена за добровільне зайняття посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, за ознаками складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 111-1 КК України. Матеріали справи свідчать про те, що громадянин України за рішенням Балаклійської адміністрації, запровадженою державою-агресором на території України, був призначений на посаду старости с. Вишневе Тимчасової цивільної Вишневської ради Балаклійського територіального управління Ізюмського району Харківської області. З-поміж іншого, громадянин України брав участь у засіданнях окупаційної влади; за погодженням з окупаційною адміністрацією, здійснював заходи, спрямовані на збирання даних мешканців села стосовно приналежності земельних ділянок, для їх подальшої перереєстрації, згідно з нормами законодавства рф; проводив збір даних та заяв з метою надання гуманітарної, матеріальної допомоги, пенсійного забезпечення від окупаційної влади мешканцям села²⁴⁰.

Продемонстрований підхід, за якого посада старости села, яку обійняв засуджений, відноситься до категорії посад, не пов'язаних із виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, видається сумнівним. Оскільки староста є посадовою особою, яка організовує виконання рішень, ухвалюваних на рівні окупаційної адміністрації, контролює їх виконання

тощо, то було б помилкою вважати, що ця особа позбавлена організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків.

Ураховуючи положення ч. 2 ст. 111-1 КК України, згідно з якою передбачена відповідальність за зайняття посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у кожному випадку кваліфікації цього кримінального правопорушення треба встановлювати не лише характер виконуваних функцій, але й посаду, яку особа зайняла. Зокрема, в одному із судових рішень про засудження особи за ч. 2 ст. 111-1 КК України, не встановлено, яку саме посаду обіймала особа, що потенційно може призвести до помилки у кваліфікації. За обставинами справа громадянин України, перебуваючи на тимчасово окупованій території Борівської селищної ради Ізюмського району Харківської області, вступив у злочинну змову з окупаційними військами та добровільно обійняв посаду в незаконно створеній окупаційній адміністрації смт Борова Ізюмського району Харківської області, виконуючи обов'язки, не пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, а саме: добровільно здійснював пропускний режим у тимчасово окупаційній адміністрації як місцевих мешканців, так і військовослужбовців зс рф²⁴¹. Як слушно зауважують дослідники, для правильної кваліфікації дій колаборанта у відповідній формі існує потреба вилучення (отримання) даних про організаційно-штатну побудову підрозділу та про функціональні обов'язки суб'єкта на займаній посаді²⁴².

РОЗДІЛ 4. ПОКАРАННЯ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

4.1. Кримінально-правові санкції за колабораційну діяльність: загальний огляд

Виходячи з ч. 3 ст. 3 КК України, можна стверджувати, що кримінально-правові наслідки вчинення будь-якого правопорушення насамперед охоплюють його караність як ключовий елемент відповідальності, а так само інші альтернативні (наприклад, звільнення від кримінальної відповідальності) або субсидіарні (наприклад, спеціальна конфіскація) заходи кримінально-правового впливу. Слушним зазначене твердження є і щодо колабораційної діяльності як кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України. Питання кримінально-правових наслідків його вчинення на сьогодні актуалізується у зв'язку з масштабами окупованої території, зростаючою кількістю відповідних діянь, які регулярно виявляються, та щодо яких зрештою держава застосовує передбачені кримінальним законом засоби реагування. Треба також урахувувати, що дотепер не є усталеною позиція стосовно того, яким чином це реагування повинно здійснюватися в умовах перехідного правосуддя, що матиме свої особливості з відновленням суверенітету України на всій її території. Українське суспільство неодмінно зіткнеться з проблемою адекватного забезпечення справедливості на тлі завершення війни, формування соціально комфортного середовища, налагодження мирного та безконфліктного життя.

Далі будуть розглянуті ключові питання кримінально-правового реагування на колабораційну діяльність, що постають на сьогодні в контексті чинного кримінального законодавства України та практики його застосування.

Отже, почнемо з основної форми кримінальної відповідальності, яка може бути реалізована за вчинення колабораційної діяльності. Не вдаючись до дискусії, зробимо застереження щодо елементів такої форми реалізації кримінальної відповідальності, які враховуватимемо при подальшому аналізі²⁴³. По-перше, йдеться про засудження особи за вчинення кримінального правопорушення на підставі обвинувального вироку суду. Таке засудження, що поєднується із визнанням особи винною у вчиненні кримінального правопорушення (правопорушником), є первинним та водночас обов'язковим елементом кримінальної відповідальності, поза яким вона не реалізується. Наступним елементом є призначення покарання, що здійснюється відповідно до загальних та спеціальних засад, установлених у розділі XI Загальної частини КК України. За загальним правилом суд визначає правопорушнику те покарання, яке передбачає санкція кримінально-правової норми, що містить підставу відповідальності за вчинення інкримінованого делікту. Далі (третій елемент) – це покарання, яке: а) відбувається відповідно до визначеного розміру чи строку, або б) не відбувається, якщо суд застосовує до особи звільнення від покарання (за наявності для того підстав, які дають змогу звільнити особу від усього покарання, яке вона ще не почала відбувати, тобто разом із засудженням). Наприклад, до найбільш поширених видів звільнення від покарання, що застосовуються до особи, яка

засуджена за вчинення кримінального правопорушення, належить звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України). Останній елемент кримінальної відповідальності, з яким вона вичерпується, вважається судимість.

Кримінальна відповідальність є основним (базовим) наслідком вчинення кримінального правопорушення згідно з КК України. Натомість додатковими (субсидіарними) наслідками вчинення кримінального правопорушення, або іншими заходами кримінально-правового впливу, можуть бути, зокрема, такі: примусові заходи кримінально-правового характеру щодо обмежено осудних осіб, примусове лікування, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, спеціальна конфіскація. Їх додатковість означає, що ці заходи не становлять альтернативу кримінальній відповідальності – вони застосовуються як додаток до неї. Якщо ж говорити про альтернативний захід, то таким можна визнати звільнення від кримінальної відповідальності (як із загальних підстав, що визначені в розділі IX Загальної частини КК України, так і зі спеціальних підстав, установлених в окремих нормах Особливої частини КК України).

Таблиця 1. Заходи кримінально-правового впливу (ЗКПВ), які можуть бути застосовані за різні види колабораційної діяльності (КД)							
Вид КД / ЗКПВ	Звільнення від кримінальної відповідальності	Звільнення від покарання ²⁴⁴	Судимість	Примусові заходи медичного характеру	Примусове лікування	Спеціальна конфіскація	Особливості покарання щодо неповнолітніх
ч. 1 ст. 111-1 КК України	ст. ст. 45, 47, 48 КК України	ч. 4 ст. 74, ч. 2 ст. 84 КК України	п. 2-1 ст. 89 КК України	п. 2 ст. 93 КК України	+	–	жодне покарання не може бути призначене
ч. 2 ст. 111-1 КК України	ст. ст. 45, 47, 48 КК України	ч. 4 ст. 74, ч. 2 ст. 84 КК України	п. 2-1 ст. 89 КК України	п. 2 ст. 93 КК України	+	–	жодне покарання не може бути призначене
ч. 3 ст. 111-1 КК України	ст. ст. 47, 48 КК України	ч. 4 ст. 74, ч. 1, ч. 2 ст. 75, ст. 79, ч. 2 ст. 84 КК України	п. 5, п. 7 ст. 89 КК України	п. 2 ст. 93 КК України	+	+	+
ч. 4 ст. 111-1 КК України	ст. ст. 47, 48 КК України	ч. 4 ст. 74, ч. 1, ч. 2 ст. 75, ст. 79, ч. 2 ст. 84 КК України	п. 7 ст. 89 КК України	п. 2 ст. 93 КК України	+	+	+ / конфіскація майна не застосовується
ч. 5 ст. 111-1 КК України	–	ч. 2 ст. 84 КК України	п. 8 ст. 89 КК України	п. 2 ст. 93 КК України	+	+	+ / конфіскація майна не застосовується
ч. 6 ст. 111-1 КК України	–	ч. 2 ст. 84 КК України	п. 9 ст. 89 КК України	п. 2 ст. 93 КК України	+	+	позбавлення волі на строк 10 років / конфіскація майна не застосовується
ч. 7 ст. 111-1 КК України	–	ч. 2 ст. 84 КК України	п. 9 ст. 89 КК України	п. 2 ст. 93 КК України	+	+	позбавлення волі на строк 10 років / конфіскація майна не застосовується

ч. 8 ст. 111-1 КК України	–	ч. 2 ст. 84 КК України	п. 9 ст. 89 КК України	п. 2 ст. 93 КК України	+	+	позбавлення волі на строк 10 років / конфіскація майна не застосовується
Примітка. Про можливість застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб ішлося у підрозділі про суб'єкта колабораційної діяльності.							

Екстраполюючи викладене на колабораційну діяльність, можна встановити, що (див. таблицю 1):

1. До осіб, які вчинили відповідне кримінальне правопорушення можуть застосовуватися як типовий захід кримінально-правового впливу (кримінальна відповідальність), так і альтернативний йому у виді звільнення від кримінальної відповідальності на загальних підставах²⁴⁵.

Звільнення від кримінальної відповідальності уможливується лише щодо тих видів колабораційної діяльності, які передбачені ч. 1 – ч. 4 ст. 111-1 КК України, тобто кримінальних проступків (ч. 1 – ч. 2) і нетяжких злочинів (ч. 3 – ч. 4). Вчинення кримінальних проступків за наявності для того належних підстав і з дотриманням інших умов (зокрема, кримінальне правопорушення має бути вчинене вперше) може потягти звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК України), у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК України) та у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48 КК України). Вчинення відповідних злочинів передбачає таку саму можливість, але лише на підставах, уставлених згідно зі ст. 47 і ст. 48 КК України. Слід наголосити, що звільнення від кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, хоч і передбачає встановлення винуватості особи у вчинення цього кримінального правопорушення, однак становить найменш репресивний та найбільш сприятливий для колаборанта кримінально-правовий наслідок його поведінки.

Решта видів колабораційної діяльності з огляду на невідповідність загальним умовам звільнення від кримінальної відповідальності (через належність до категорії тяжких та особливо тяжких злочинів) не може потягти такого наслідку. Причому унеможливується навіть звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків даності, адже на підставі ч. 5 ст. 49 КК України давність не застосовується у разі вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених у ст. ст. 109 – 114-2 КК України. Колабораційна діяльність як правопорушення, ознаки якого містить ст. 111-1 КК України, безумовно, належить до зазначеної категорії посягань.

2. Типовим наслідком вчинення колабораційної діяльності слід вважати настання кримінальної відповідальності на підставі ст. 111-1 КК України, що передбачає: по-перше, засудження від імені держави за рішенням суду особи, яка вчинила розглядане кримінальне правопорушення з офіційним визнанням її правопорушником (колабораціоністом); по-друге, призначення покарання, яке за загальним правилом (виняток, зокрема, містить ст. 69 КК України, що дає змогу призначити покарання більш м'яке, ніж передбачено санкцією) відповідає визначеному в санкціях ст. 111-1 КК України (див. таблицю 2); по-третє, від цього

покарання може відбуватися звільнення з підстав, передбачених розділом XII Загальної частини КК України.

Проте треба зауважити, що для більшості видів колабораційної діяльності можливості щодо звільнення від покарання є досить обмеженими: для кримінальних проступків – це насамперед підстави, які визначені у ч. 4 ст. 74, ч. 2 ст. 84 КК України, а єдиною універсальною підставою є звільнення від покарання за тяжкою хворобою, що застосовується до особи, яка після вчинення кримінального правопорушення або постановлення вироку захворіла на тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання (ч. 2 ст. 84 КК України). Щоправда, таке звільнення не є остаточним і не становить заохочувальної реакції держави на поведінку колабораціоніста, адже при одужанні засуджена особа повинна бути направлена для відбування покарання (за загальними правилами).

Таблиця 2. Кримінально-правова норма про відповідальність за колабораційну діяльність			
Диспозиції		Санкції	
Вид колабораційної діяльності за її класифікацією у ст. 111-1 КК України	Положення ст. 111-1 КК України, відповідно до якого класифікується колабораційна діяльність	Основне покарання	Додаткове покарання
Публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України	Частина перша	Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років	
Добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора	Частина друга	Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років	Конфіскація майна (факультативне)
Здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти	Частина третя	1) Виправні роботи на строк до двох років; 2) арешт на строк до шести місяців; 3) позбавлення волі на строк до трьох років	Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років (обов'язкове)
Передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим	Частина четверта	1) Штраф до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів	1) Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк

формуванням держави-агресора, та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора		громадян; 2) позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років.	від десяти до п'ятнадцяти років; 2) конфіскація майна (обов'язкові)
Добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, або добровільне обрання до таких органів, а також участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території або публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території	Частина п'ята	Позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років	1) Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років (обов'язкове); 2) конфіскація майна (факультативне)
Організація та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, активна участь у таких заходах	Частина шоста	Позбавлення волі на строк від десяти до дванадцяти років	1) Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років (обов'язкове); 2) конфіскація майна (факультативне)
Добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а також добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти ЗС України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України	Частина сьома	Позбавлення волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років	1) Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років (обов'язкове); 2) конфіскація майна (факультативне)
Вчинення особами, зазначеними у частинах п'ятій – сьомій цієї статті, дій або прийняття рішень, що призвели до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків	Частина восьма	1) Позбавлення волі на строк п'ятнадцять років; 2) довічне позбавлення волі	1) Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років (обов'язкове); 2) конфіскація майна (факультативне)

3. На сьогодні за вчинення колабораційної діяльності передбачено можливість призначення таких шести основних видів покарань: 1) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ч. 1, ч. 2 ст. 111-1 КК України);

2) виправні роботи (ч. 3 ст. 111-1 КК України); 3) арешт / пробаційний нагляд²⁴⁶ (ч. 3. ст. 111-1 КК України); 4) штраф (ч. 4 ст. 111-1 КК України); 5) позбавлення волі на певний строк (ч. 3 – ч. 8 ст. 111-1 КК України); 6) довічне позбавлення волі (ч. 8 ст. 111-1 КК України). Водночас позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю встановлено як додатковий вид покарання за вчинення колабораційної діяльності, передбаченої ч. 3 – ч. 8 ст. 111-1 КК України, а конфіскація майна – за вчинення цього кримінального правопорушення відповідно до ч. 2, ч. 4 – ч. 8 ст. 111-1 КК України.

Як бачимо, позбавлення волі на певний строк є найбільш типовим покаранням для колаборантів – можливість його застосування передбачена для більшості видів колабораційної діяльності (ч. 3 – ч. 8 ст. 111-1 КК України), зокрема і на безальтернативній основі (ч. 5 – ч. 7 ст. 111-1 КК України). Водночас такі види покарань, як штраф, виправні роботи, арешт/пробаційний нагляд та довічне позбавлення волі є покараннями, які можуть призначатися лише за один конкретний вид колабораційної діяльності. Як приклад, штраф є покаранням, призначення якого уможливується лише за вчинення господарського (економічного) колабораціонізму, характером якого і зумовлюється така можливість.

Вид і розмір призначеного покарання у сукупності з іншими факторами (звільнення від відбування покарання з випробуванням, вид кримінального правопорушення, тяжкість злочину) зумовлює встановлення конкретного строку погашення судимості. Наприклад, найбільш тривалий строк погашення судимості (вісім років з дня відбуття основного та додаткового покарання) стосується таких видів колабораційної діяльності, які передбачені ч. 6 – ч. 8 ст. 111-1 КК України, адже йдеться про особливо тяжкі злочини, за які призначається покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Зняття судимості, відповідно до положень ст. 91 КК України, є можливим лише у разі вчинення нетяжких злочинів колабораційної діяльності, передбачених ч. 3 і ч. 4 ст. 111-1 КК України, за умов призначення покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Свої особливості має призначення покарання особам, які вчинили колабораційну діяльність у неповнолітньому віці (з 16 до 18 років). Парадоксально, але до таких осіб не можна застосувати жодного покарання при вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 і ч. 2 ст. 111-1 КК України. Водночас за вчинення колабораційної діяльності, ознаки якої містять ч. 6 – ч. 8 ст. 111-1 КК України єдине покарання, яке може бути застосоване до неповнолітніх – це позбавлення волі на строк 10 років.

4. За вчинення колабораційної діяльності можуть застосовуватися такі додаткові (субсидіарні) заходи кримінально-правового впливу:

1) *Примусові заходи медичного характеру* – ідеться про заходи, які згідно з ч. 2 ст. 20 та п. 2 ст. 93 КК України суд може застосовувати при засудженні особи за вчинення колабораційної діяльності та призначенні їй покарання, а саме щодо такої, яка визнана обмежено осудною.

2) *Примусове лікування* – суд на підставі ст. 96 КК України може застосувати (незалежно від призначеного покарання) до всіх колаборантів, які вчинили

відповідне кримінальне правопорушення та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб.

3) *Спеціальна конфіскація* – застосовується до осіб, які вчинили колабораційну діяльність, передбачену ч. 3 – ч. 8 ст. 111-1 КК України, адже зважаючи на положення ч. 1 ст. 96-1 КК України, за такі види колабораційної діяльності передбачено основне покарання у виді позбавлення волі на певний строк та вони вчиняються з умисною формою вини. Спеціальна конфіскація полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених ст. 96-2 КК України. Наприклад, такій конфіскації може підлягати транспортний засіб, що використовувався для перевезення військової амуніції, якщо цей акт поведінки оцінюється як прояв надання збройним держави-агресора допомоги у веденні бойових дій проти ЗС України (ч. 7 ст. 111-1 КК України). Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 96-2 КК України зазначений транспортний засіб становить засіб, який використовувався для вчинення кримінального правопорушення, а отже, він підлягає спеціальній конфіскації.

4) *Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб*. Колабораційна діяльність є кримінальним правопорушенням, вчинення якого згідно з п. 3 ч. 1 ст. 96-3 КК України утворює підставу для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, якщо відповідне правопорушення вчинене уповноваженою особою юридичної особи від її імені. До юридичних осіб суд може застосувати такі заходи кримінально-правового характеру, як: штраф; конфіскація майна; ліквідація. Питання застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб більш докладно розглядалося при висвітленні питання про суб'єкта колабораційної діяльності.

Комплексно показавши ті заходи кримінально-правового впливу, які можуть бути застосовані до особи, яка вчинила колабораційну діяльність, далі спробуємо більш детально проаналізувати санкції, визначені у кримінально-правовій нормі, передбаченій ст. 111-1 КК України. Адже саме покарання, яке потенційно чи реально може бути призначене за досліджуване кримінальне правопорушення, має визначальний вплив на розв'язання питань кримінально-правового характеру, що пов'язані з наслідками його вчинення.

Отже, аналіз санкцій ст. 111-1 КК України демонструє, що до їх конструювання законодавець підійшов без належного правового осмислення суті цього надважливого питання, яке є визначальним для забезпечення адекватності кримінально-правового впливу, його відповідності стандартам захисту прав і свобод людини.

У літературі слушно наголошується на тому, що в контексті побудови санкцій норм кримінального закону фундаментальне значення має суспільна небезпека, яка характеризує склад злочину в єдності його об'єктивних і суб'єктивних ознак²⁴⁷. Водночас той обсяг покарання, що визначений стосовно колабораційної діяльності, свідчить про здебільшого хибне відбиття типового рівня суспільної небезпеки відповідних актів поведінки. Можна виявити помилковість законодавчої оцінки характеру та ступеня суспільної небезпеки окремих форм колабораційної діяльності, що виражається у встановленні таких виду та розміру покарання за їх

вчинення, які явно не відповідають тяжкості вчиненого. У цьому аспекті мають рацію фахівці, які доводять виникнення неспівмірності покарання за діяння, що можуть бути кваліфіковані за ст. 111-1 КК України: в окремих випадках покарання занадто суворе, в інших – не виконує функцію виправлення та запобігання вчинення особою нових кримінальних правопорушень²⁴⁸.

Неузгодженість, про яку йдеться, проявляється у виді надмірності кримінальної репресії в одних випадках та її слабкості в інших (*диспропорційний вплив*). Приклад неадекватності (надмірної репресивності) покарання можна простежити, звернувшись до ч. 6 ст. 111-1 КК України, яка з-поміж іншого передбачає відповідальність за активну участь у заходах політичного характеру. Разом з цим такий саме строк основного покарання у виді позбавлення волі передбачений, скажімо, за фінансування тероризму, що призвело до тяжких наслідків. Навряд чи відповідні діяння можна розглядати з позиції однакового рівня суспільної небезпеки та й порівнювати загалом.

Про порушення принципу пропорційності в межах ст. 111-1 КК України пише М. Хавронюк, який вбачає його в тому, що одне і те саме діяння – колабораціонізм, різні форми якого не істотно відрізняються одна від одної своєю небезпечністю для суспільства, визнаються або кримінальним проступком, або особливо тяжким злочином і караються, відповідно, або лише позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю (ч. 1 і ч. 2), зокрема стосовно осіб, які ніколи раніше їх не обіймали / не займалися, або позбавленням волі – аж на строк від 12 до 15 років (ч. 7)²⁴⁹. Усе це свідчить про *розбалансованість санкцій*, що виникла в межах єдиної норми, яка містить посягання на спільний об'єкт кримінально-правовий охорони. Санкції різних частин ст. 111-1 КК України, установлені за вчинення єдиного кримінального правопорушення (колабораційна діяльність), не узгоджені між собою. Вчинення колабораційної діяльності однакового виду (інформаційної, адміністративної, економічної тощо) має передбачити рівнозначні за суворістю покарання.

З викладеного випливає ще одна проблема, адже санкції у ст. 111-1 КК України сконструйовані таким чином, що вони *не здатні належним чином виконувати функцію диференціації кримінальної відповідальності*, підриваючи на нормативному рівні засади справедливості кримінально-правового впливу. Як приклад, Р. Мовчан з цього приводу ставить резонне питання: чи можна вважати, що колабораційна діяльність у виді організації круглого столу або публічного виступу, спрямованих на підтримку держави-агресора (згідно з ч. 6 ст. 111-1 КК України карається позбавленням волі на строк від 10 до 12 років), є бодай трохи небезпечнішою за колабораційну діяльність у виді організації незаконних виборів або зайняття посади керівника «адміністрації» міста (згідно з ч. 5 ст. 111-1 КК України карається позбавленням волі на строк від 5 до 10 років)? Насправді, усе геть навпаки – більш небезпечними є саме останні з таких діянь²⁵⁰. Для того, щоб виправити цю ситуацію, можна було б в інший спосіб упорядкувати у ст. 111-1 КК України форми колабораційної діяльності, зробивши їх умовне ранжування з урахуванням додаткового об'єкта цього правопорушення, а отже, поділу такої діяльності на окремі види, що мають спільну родову основу з огляду на специфіку характеру та сфери співпраці з ворогом²⁵¹.

Наступна проблема, яка виникає в контексті караності колабораційної діяльності, пов'язана з безальтернативністю окремих санкцій. Зокрема, це стосується покарання, яке передбачене у ч. 1 і ч. 2 ст. 111-1 КК України (позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю). Щонайменше, такий стан побудови санкцій негативно впливає на можливості суду здійснювати індивідуалізацію кримінальної відповідальності.

З огляду на те, що зазначене покарання має певні обмеження у застосуванні за колом осіб (до неповнолітніх згідно з ч. 1 ст. 98 КК України воно не застосовується), може також виникнути ситуація, коли таким особам не можна призначити жодного покарання²⁵². Це свідчить про наявність таких суперечностей у здійсненій пеналізації, які здатні призвести до *порушення невідворотності кримінальної відповідальності*.

Санкція ч. 1 і ч. 2 ст. 111-1 КК України має недоліки, про які згадувалося вище. Вона достатньою мірою не враховує специфіки відповідних форм колаборації з ворогом та за певних випадків може розглядатися як надто м'яка. Не виключено, що законодавець незаслужено проігнорував потенціал покарання у виді громадських робіт, призначення яких за певних обставин узгоджувалося б з характером вчинюваного діяння. Мають рацію фахівці, які стверджують, що навряд чи безальтернативна санкція ч. 1 ст. 111-1 КК України здатна забезпечити досягнення мети покарання. Це дає змогу поставити питання про уточнення санкції ч. 1 ст. 111-1 КК України у спосіб її доповнення альтернативними видами покарань²⁵³.

В. Конопельський небезпідставно пропонує в санкціях ч. 1 та ч. 2 ст. 111-1 КК України встановити такі покарання, які могли б застосовуватися до винної особи, але не передбачали заборони обіймання певної посади чи зайняття певними видами діяльності (зокрема, може йтися про штраф, громадські роботи та виправні роботи). Водночас, за його переконаннями, на сьогодні особи, які вчинили дії, передбачені ч. 1 та ч. 2 ст. 111-1 КК України, але не обіймають певні посади чи не мають права займатися певними видами діяльності, не можуть зазнати відповідного покарання²⁵⁴.

Такий висновок вочевидь ґрунтується на неоднозначності, що впливає зі змісту ст. 55 КК України, у межах якої така можливість (чи неможливість) зовсім не регулюється. Тож не дивно, що з цього питання існує й протилежна позиція. Зокрема, Н. Антонюк вважає, що цей вид покарання має застосовуватися як до осіб, які вже обіймають певні посади або здійснюють відповідну діяльність, так і до осіб, які такі посади можуть обійняти в майбутньому, або ж у майбутньому можуть здійснювати відповідну діяльність. Для прикладу, може йтися про неможливість колаборантів бути в перспективі представниками влади або ж працювати у юридичних особах публічного права²⁵⁵.

Викладена думка перегукується з позицією, яку сформувала Об'єднана палата Касаційного кримінального суду ВС, розглядаючи касаційну скаргу щодо можливості призначення додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати посади, пов'язані з навчанням та вихованням дітей, або займатися діяльністю, пов'язаною з роботою з дітьми. Ця позиція зводиться до того, що згідно з положеннями ст. 55 КК України у випадку, коли санкція відповідної частини

статті Особливої частини КК України передбачає можливість призначення особі додаткового покарання²⁵⁶ у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, суд, визнаючи особу винуватою у вчиненні відповідного кримінального правопорушення, має право призначити таке додаткове покарання *незалежно від того, чи обвинувачений обіймав певну посаду або займався певною діяльністю на час вчинення кримінального правопорушення* (курсив – авт.)²⁵⁷.

За буквальним змістом ст. 55 КК України для застосування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю засуджений не обов'язково повинен обіймати певну посаду чи займатися певною діяльністю (як на час вчинення інкримінованого правопорушення, так і після цього). Отже, кримінальний закон безпосередньо не встановлює обмежень щодо призначення покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю особам, які на момент вчинення кримінального правопорушення не обіймали певних посад і не займалися певною діяльністю.

Однак видається, що тлумачення ст. 55 КК України, яке уможливорює призначення цього покарання, є підставою визнати неузгодженим з верховенством права і, зокрема, таким, що порушує рівність і справедливість, оскільки позбавляє можливості здійснювати однаковий кримінально-правовий вплив на осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, пов'язані з певною посадою або зайняттям певною діяльністю. Тому за змістом ст. 55 КК України мало б виключатись призначення покарання (як основного, так і додаткового) у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю особам, які на момент вчинення кримінального правопорушення не обіймали певних посад і не займалися певною діяльністю²⁵⁸.

Щоправда, станом на сьогодні зроблений висновок, який є альтернативний сформульованій правовій позиції ВС, не видається за можливе запропонувати для практики правозастосування, оскільки відповідно до ч. 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» висновки щодо застосування норм права, викладені в постановках Верховного Суду, інші суди враховують при застосуванні таких норм права.

Вивчення практики застосування кримінально-правової норми про колабораційну діяльність дало змогу З. Загиней-Заболотенко дійти висновку про те, що згідно з ч. 1 та ч. 2 ст. 111-1 КК України покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю є покаранням «на майбутнє», виступає своєрідним люстраційним заходом стосовно засуджених. Таким чином, увесь правообмежувальний потенціал цього покарання фактично нівелюється. Адже особа, яка не обіймає посад та не займається діяльністю, пов'язаною з вчиненням відповідних форм колабораційної діяльності, не може відчувати на собі тягар відповідного покарання. Як висновок, дослідниця слушно констатує, що покарання у виді позбавлення права, передбачене у санкціях ч. 1 та ч. 2 ст. 111-1 КК України, не виконує функцій покарань, а саме захисну та виховну, враховуючи: мету покарання, визначену у ст. 50 КК України; особливості складу кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 та ч. 2 ст. 111-1 КК України; перспективу того, що засуджені в майбутньому претендуватимуть на зайняття тих

посад або на здійснення тих видів діяльності в Україні, яких їх позбавляють обіймати чи займатися за вироками судів²⁵⁹. Про те, що ефективність передбаченого санкцією ч. 1 ст. 111-1 КК України покарання зводиться до нуля, пише І. Горбачова²⁶⁰.

4.2. Застосування кримінально-правових санкцій за вчинення колабораційної діяльності в судовій практиці

Почнемо з того, що протидія кримінальним правопорушенням проти основ національної безпеки України за останні десять років характеризується різким сплеском їх виявлення та реєстрації у 2022 р. (у понад тридцять разів) та водночас найменшою кількістю (якщо розглядати у відносному порівнянні) спрямованих до суду кримінальних проваджень (6,9%) та засуджених осіб (2,5%). Поza всяким сумнівом ключовим фактором, який вплинув на таку ситуацію, є початок повномасштабного вторгнення російських загарбників на територію України. Істотна кількість посягань на національну безпеку, до категорії яких з 2022 р. належить і колабораційна діяльність, становить серйозний виклик для всієї системи кримінальної юстиції в Україні, що з-поміж іншого перевантажується численними міжнародними злочинами, які безперервно вчиняються проти України та її народу.

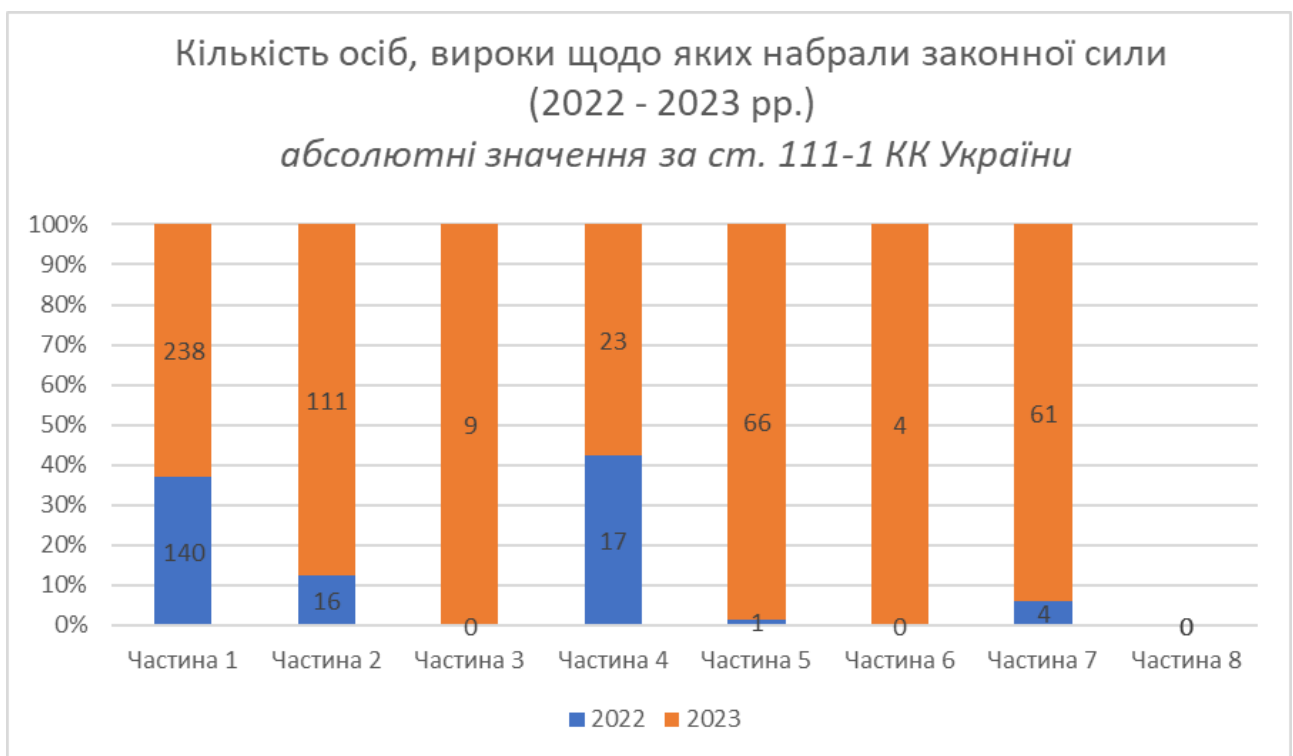
Далі зупинимося на вивченні питання, як відбувається реалізація кримінальної відповідальності та звільнення від неї за вчинення колабораційної діяльності станом на сьогодні (мається на увазі згідно зі статистичними даними 2022 – 2023 рр.)²⁶¹.

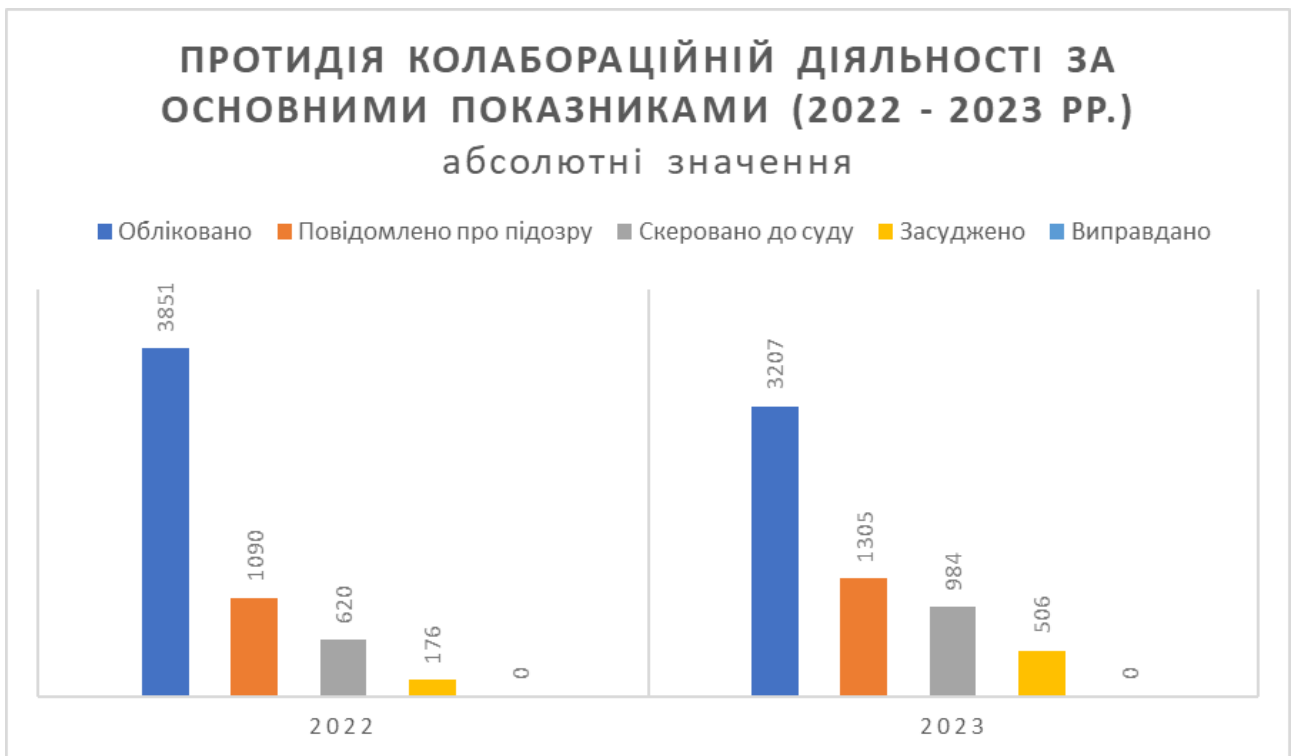
1. Вивчення практики застосування ст. 111-1 КК України показало, що на сьогодні саме кримінальна відповідальність є основним і майже єдиним наслідком вчинення колабораційної діяльності, найбільш поширеним заходом кримінально-

правового реагування на неї, що формально відбивається у постановленні обвинувальних вироків.

Загальний аналіз таких вироків, які ухвалені протягом 2022 – 2023 рр., дає змогу встановити, що найбільш поширеним видом колабораційної діяльності є кримінальний проступок, що кваліфікується за ч. 1 ст. 111-1 КК України. У 2022 р. зі 176 засуджених відповідне діяння вчинили 140 осіб (або 78,5%), а у 2023 р. з 506 засуджених – 238 осіб (або 46,5%). Тобто у 2023 р. спостерігається відносно зменшення обвинувальних вироків, постановлених за ч. 1 ст. 111-1 КК України, які лідирували у 2022 р. (з 78% до 46%). Натомість помітно збільшилася кількість обвинувальних вироків за ч. 2 ст. 111-1 КК України (з 9% до 22%) та за ч. 5 ст. 111-1 КК України (з 0,5% до 13%). Показово, що норма, передбачена ч. 8 ст. 111-1 КК України, тобто колабораційна діяльність за наявності ознак, що кваліфікують цей злочин, стабільно не застосовується (0% вироків).

Основні показники протидії колабораційній діяльності протягом 2023 р. показали свої зростання від кількості облікованих діянь: повідомлення про підозру (з 28% до 41%), спрямування кримінальних проваджень до суду (з 16% до 31%), обвинувальних вироків (з 5% до 16%). Красномовною є стабільна відсутність виправдувальних вироків за ст. 111-1 КК України.

Звільнення від кримінальної відповідальності, хоч і уможлиблюється за певних обставин, як це було встановлено в попередньому підрозділі, але фактично не застосовується до колабораціоністів. Показники статистики від Офісу Генеральної прокуратури показують, що за 2022 – 2023 рр. не зафіксовано жодного кримінального провадження за ст. 111-1 КК України, яке було б скеровано до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності.

Водночас, згідно з даними Єдиного державного реєстру судових рішень, у 2023 р. суд у двох випадках задовольняв клопотання сторони захисту про звільнення особи, яка вчинила колабораційну діяльність, від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45 КК України, тобто у зв'язку з дійовим каяттям. У першій з цих справ особа обвинувачувалася у вчиненні кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України. Під час розгляду справи обвинувачений подав клопотання про звільнення його від кримінальної відповідальності, мотивуючи тим, що під час дізнання він сприяв органу досудового розслідування, раніше до кримінальної відповідальності не притягався, свій акаунт у соціальній мережі, через який здійснював розповсюдження висловлювань щодо підтримки зс рф, видалив. Свою вину він визнав у повному обсязі, щиро розкаюється у вчиненому та обіцяє не повторити подібних дій у майбутньому. Суд додатково встановив, що кримінальне правопорушення обвинувачений вчинив уперше, збитки чи матеріальна шкода в результаті вчинення кримінального проступку не заподіяні.

За таких обставин, взявши до уваги дійове каяття обвинуваченого, повне визнання ним своєї вини, активне сприяння розкриттю кримінального проступку, вчинення ним кримінального правопорушення вперше, видалення свого акаунту з соціальної мережі, з використанням якого він вчинив кримінальне правопорушення, суд дійшов висновку, що заявлене клопотання є обґрунтованим,

а обвинувачений підлягає звільненню від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45 КК України, з огляду на що кримінальне провадження слід закрити²⁶².

У другому випадку особа обвинувачувалася у вчиненні аналогічного кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 111-1 КК України). Вона повністю визнала себе винною в обсязі висунутого проти неї обвинувачення, щиро розкалася у вчиненому та активно сприяла розкриттю кримінального правопорушення. Просила задовольнити клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та закрити кримінальне провадження. З обвинувального акта також випливає, що жодної шкоди завдано не було.

Розглядаючи це клопотання, суд виснував, що особа: 1) уперше вчинила кримінальний проступок, який не є корупційним кримінальним правопорушенням та кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, а також не є порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керувала транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебувала під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції; 2) щиро розкалася у його вчиненні; 3) активно сприяла його розкриттю, 4) своїми діями жодної шкоди не завдала та дала суду свою згоду на закриття кримінального провадження з nereабілітуючих підстав. З огляду на такі обставини, суд визнав можливим здійснити звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45 КК України²⁶³.

В обох розглянутих кейсах (їх можна розглядати разом з огляду на повний збіг наданої кримінально-правової кваліфікації) привертають увагу такі моменти. По-перше, попри необхідність, відповідно до ст. 45 КК України, установити факт повного відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди, у судових рішеннях констатується відсутність завданих обвинуваченими збитків або заподіяної шкоди. З цього приводу треба зауважити, що незважаючи на те, що колабораційна діяльність як кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 111-1 КК України, завжди зашкоджує охоронюваним нею цінностям, однак чітко встановити (або навіть матеріалізувати) таку шкоду неможливо. До того ж суспільно небезпечні наслідки не є обов'язковою ознакою колабораційної діяльності (за винятком кваліфікованого складу кримінального правопорушення), що теж може впливати на вирішення цього питання. Тож, як видається, правильною є позиція зафіксувати відсутність шкоди як такої, що зумовлює неможливість її усунення, але не виключає загалом звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям. По-друге, найбільш слабким місцем у досліджених рішеннях є установлення такого обов'язкового складника дійового каяття, як активне сприяння розкриттю кримінального проступку. На жаль, в обох випадках наявність цього сприяння, яке до того ж має бути саме активним, лише презюмується. Не зрозуміло, в чому проявлялася активність сприяння, а також, яка поведінка обвинувачених визнана такою, що полягає у здійсненні сприяння (зокрема, сумнівним видається відносити до зазначеного складника видалення аккаунту з соціальної мережі, з використанням якого відбувалося вчинення кримінального правопорушення). Тож саме у цьому плані виникає найбільший сумнів щодо законності ухвалених рішень. По-третє, слід нагадати, що за умов чіткого встановлення усіх належних умов та підстави для звільнення від

кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям суд зобов'язаний здійснити таке звільнення. Якщо ж якась умова не дотримана, або відсутня підстава для звільнення від кримінальної відповідальності, то тоді може йтися про неможливість звільнення від кримінальної відповідальності.

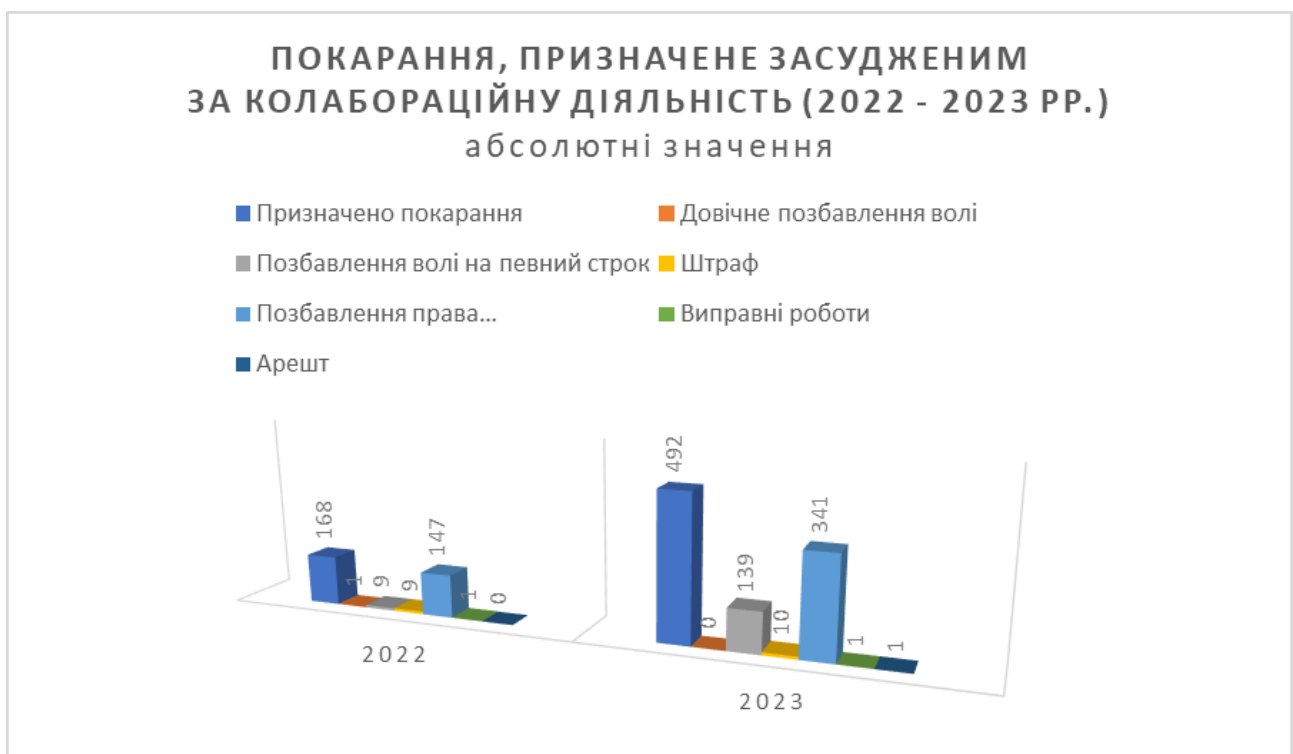
У цьому контексті проаналізуємо ще одну ситуацію за 2023 р., у межах якої суд відмовив у звільненні особи, дії якої були кваліфіковані за ч. 4 ст. 111-1 КК України, від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (не задовольнив клопотання захисника). Правильність прийнятого рішення не викликає сумнівів, адже кримінальне правопорушення, передбачене ч. 4 ст. 111-1 КК України, належить до категорії (умисних) нетяжких злочинів, а обов'язковою умовою звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45 КК України є вчинення необережного нетяжкого злочину. На це слушно звернув увагу суд, ухваливши зазначене рішення. Щоправда, сумнівним, з огляду на викладене, видається твердження з приводу того, що неможливість усунення шкоди – це обставина, яка так само унеможливорює застосування ст. 45 КК України. Ніби через те, що об'єктом колабораційної діяльності є основи національної безпеки України, а злочинні дії винної особи спрямовані не проти конкретного потерпілого чи майна, а посягають загалом на інтереси держави та всіх її громадян, яким завдає такої шкоди, та яку вже неможливо усунути²⁶⁴.

Вивчення правозастосовної практики, що формується у 2024 р., продемонструвало продовження виявленої тенденції – рішення про звільнення від кримінальної відповідальності колаборантів не приймаються. Натомість є випадки відмов у такому звільненні. Зокрема, згідно з ухвалою суду встановлено, що особа обвинувачувалася у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 111-1 КК України (вона виконувала обов'язки директора закладу освіти, створеного державою-агресором на окупованій території). До суду надійшло клопотання директора Харківської приватної спеціалізованої школи та протокол загальних зборів її трудового колективу про звільнення обвинуваченої від кримінальної відповідальності з передачею її на поруки цьому колективу. Суд не задовольнив отримане клопотання та відмовив у звільненні фігурантки справи від кримінальної відповідальності на підставі ст. 47 КК України. Ухвалене рішення було мотивоване таким чином. По-перше. Оскільки для такого звільнення потрібно встановити щире каяття особи, яке свідчить про її бажання спокутувати провину перед колективом підприємства, установи чи організації та виправити свою поведінку, то особу, яка не визнала себе винною у вчиненні злочину, передавати на поруки не можна. По-друге, зважаючи на дискреційні повноваження суду, питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності з передачею особи на поруки є правом, а не обов'язком суду, і виправдане лише тоді, коли суд дійде висновку про те, що виправлення конкретної особи, яка вчинила злочин, є можливим без фактичного застосування до неї заходів кримінально-правової репресії. По-третє, поняття «щире каяття» передбачає, крім визнання особою факту вчинення злочину, ще й справжнє, відверте, а не уявне визнання своєї провини у вчиненні певного злочину, щирий жаль з приводу цього та осуд своєї поведінки. Однак, з огляду на матеріали кримінального провадження, факт щирого каяття обвинуваченої не знайшов підтвердження (свою поведінку вона мотивувала

атмосферою страху, адже припускала можливість застосування щодо неї заходів фізичного впливу з боку окупантів – однак це питання становить окремий предмет вивчення)²⁶⁵.

2. Оскільки основним компонентом кримінальної відповідальності є покарання, то далі спробуємо проаналізувати, які покарання призначаються до осіб, визнаних винними у вчиненні колабораційної діяльності, та у чому їх особливості.

Відповідно до статистичних даних за 2022 – 2023 рр. засудженим за колабораційну діяльність покарання призначалося в абсолютній кількості випадків, зокрема у 2022 р. покарання було призначено 168 засудженим (або 95%), а у 2023 р. – 492 засудженим (або 97%). При цьому з-поміж покарань, які призначаються за вчинення колабораційної діяльності, провідну позицію займає позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю²⁶⁶. Це покарання було призначено у 2022 р. щодо 147 засуджених (або у 87,5% випадків), а у 2023 р. – щодо 341 засуджених (або у 69,3% випадків). Щоправда, їх відносна кількість за розглядааний період зменшилася – з 87% до 69% порівняно з 2022 р. Натомість позбавлення волі на певний строк показало свої зростання – з 5% до 28%. Якщо у 2022 р. це покарання було призначено лише в 9 випадках, то у 2023 р. – щодо 139 засуджених.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як обов'язкове додаткове покарання за вчинення колабораційної діяльності, передбаченої ч. 3 – ч. 8 ст. 111-1 КК України, також має поширену практику застосування, про що свідчить аналіз відповідних вироків суду. Слід водночас звернути увагу на те, що при розв'язанні питання про можливість призначеного зазначеного виду покарання особам, які ані на момент вчинення кримінального правопорушення, ані на час постановлення вироку не обіймали тієї чи іншої посади та не займалися певною діяльністю, правозастосовувачі керуються правовою

позицією, що сформулював ВС (ця позиція згадувалася у попередньому підрозділі). Зокрема, в одній зі справ, у межах якої особа була засуджена за вчинення колабораційної діяльності, передбаченої ч. 2 і ч. 5 ст. 111-1 КК України, суд призначив додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати посади або займатися діяльністю в органах державної влади та місцевого самоврядування, правоохоронних органах чи органах, що надають публічні послуги. При цьому наголошується на врахуванні правового висновку Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду ВС щодо застосування ст. 55 КК України, викладеного в постанові від 04 вересня 2023 р., згідно з яким у випадку, коли санкцією відповідної частини статті Особливої частини КК передбачено можливість призначення особі додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, суд, визнаючи особу винуватою у вчиненні відповідного кримінального правопорушення, має право призначити таке додаткове покарання незалежно від того, чи обвинувачений обіймав певну посаду або займався певною діяльністю на час вчинення кримінального правопорушення²⁶⁷.

У контексті призначення покарання особам, засудженим за вчинення колабораційної діяльності, привертає увагу можливість застосування до таких осіб покарання, яке є менш м'яким, ніж передбачено санкцією статті Особливої частини КК України, відповідно до його ст. 69. На жаль, у статистичний спосіб установити кількість випадків застосування ст. 69 КК України при призначенні покарання за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, є неможливим через відсутність такого обліку. Водночас вибіркове вивчення відповідних вироків показує, що суди можуть застосовувати цей інструмент коригування типового покарання. Зокрема, простежується тенденція до відмови від призначення додаткового (обов'язкового) покарання у виді конфіскації майна, виходячи з положень ст. 69 КК України.

Розглянемо такий приклад. В одній зі справ особа була засуджена за вчинення дій, спрямованих на провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території (ч. 4 ст. 111-1 КК України). Санкція цієї норми передбачає як обов'язкові два додаткових види покарання: позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та конфіскацію майна. При обранні міри покарання суд, керуючись приписами ст. 69 КК України, визнав можливим не застосовувати конфіскацію майна до обвинуваченого. Своє рішення суд мотивував таким чином: проведений аналіз особи обвинуваченого, обставин вчинення кримінального правопорушення переконливо свідчать про наявність обставин, що істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та пом'якшують покарання (провадження господарської діяльності здійснювалося, зокрема, задля виведення грошових коштів з території рф; щире каяття; активне сприяння розкриттю злочину; добровільне перерахування благодійної допомоги на користь ЗС України в сумі 1 050 000,000 грн; постійне проживання неподалік лінії зіткнення)²⁶⁸.

3. Попередньо наголошувалося на тому, що особа може бути звільнена від покарання за вчинення колабораційної діяльності. Протягом досить тривалого часу

в Україні найбільш затребуваним видом звільнення від покарання, що застосовується при засудженні особи за вчинення кримінального правопорушення, є звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України). Зокрема, у 2022 – 2023 рр. близько 42% від загальної кількості всіх засуджених в Україні були звільнені від відбування покарання з випробуванням. Показово, що в поточних справах про колабораційну діяльність загальна ситуація є істотно іншою. Зокрема, кількість осіб, які звільняються від покарання за вчинення колабораційної діяльності, є помітно малою, якщо зіставляти з усім загалом засуджених осіб за період 2022 – 2023 рр. Цей показник становить усього 3% від загальної кількості засуджених колаборантів. Така ситуація насамперед зумовлена обмеженими можливостями застосування ст. 75 КК України при вчиненні колабораційної діяльності (лише у разі її кваліфікації за ч. 3 або ч. 4 ст. 111-1 КК України), тоді як абсолютна більшість засуджених осіб визнані винуватими у вчиненні інших видів колабораційної діяльності.

Далі розглянемо окремі приклади звільнення від покарання осіб, засуджених за вчинення колабораційної діяльності, які на сьогодні відомі практиці правозастосування.

Зокрема, в одній зі справ про вчинення колабораційної діяльності, передбаченої ч. 4 ст. 111-1 КК України, особа була визнана винуватою у вчиненні інкримінованого їй злочину. Суд призначив засудженому покарання у виді позбавлення волі на строк чотири роки з позбавленням права обіймати посади в органах державної влади та місцевого самоврядування на строк дванадцять років. Одночасно на підставі ст. 75 КК України особа була звільнена від відбування покарання у виді позбавлення волі з випробуванням з іспитовим строком два роки та покладанням таких обов'язків: періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації; повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання та роботи. Своє рішення про

призначення покарання у межах санкції ч. 4 ст. 111-1 КК України та звільнення від його відбування з випробуванням суд обґрунтував урахуванням:

тяжкості вчиненого кримінального правопорушення (кримінальне правопорушення вчинено проти основ національної безпеки держави України в період воєнного стану та належить до категорії нетяжких злочинів);

даних про особу обвинуваченого (наявність місця проживання, відсутність судимості, неперебування у лікарів психіатра та нарколога на обліку, утримання неповнолітньої дитини, інвалідність III групи, відсутність офіційного працевлаштування²⁶⁹);

його процесуальної поведінки (з вироку суду складно встановити, у чому ця поведінка окремо проявлялася та чи може вона мати вплив на розв'язання зазначених питань – авт.);

усвідомлення ним протиправності вчиненого (цей фактор навряд чи повинен розглядатися як такий, що має якесь самостійне значення для долі засудженого, адже охоплюється умисним характером вини та, до того ж, має йтися про усвідомлення суспільно небезпечного характеру діяння, а не його протиправності – авт.);

наявності обставин, що пом'якшують покарання обвинуваченого (щире каяття, активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення²⁷⁰);

щирим бажанням виправитись (зазначена обставина фактично дублює щире каяття, а також не одержує належного підтвердження – авт.);

відсутністю обтяжуючих обставин (відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України вчинення злочину з використанням умов воєнного стану²⁷¹ є обставиною, яка обтяжує покарання, однак вона до уваги не береться²⁷² – авт.);

даними досудової доповіді (складена відділом філії Державної установи «Центр пробації» з висновком про можливість виправлення без ізоляції від суспільства).

Зважаючи на викладені обставини, суд визнав можливим перевиховання і виправлення обвинуваченого без ізоляції від суспільства, а тому звільнив його від відбування призначеного покарання у виді позбавлення волі з випробуванням²⁷³.

Аналізуючи розгляданий вирок суду, можна звернути увагу на кілька важливих моментів, що виникають у контексті питання про звільнення засудженого від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України. По-перше. У ч. 1 ст. 75 КК України відносно чітко визначається підстава застосування такого звільнення, а саме – це можливість виправлення засудженого без відбування покарання. Натомість суд чомусь іде далі і встановлює, що крім виправлення уможлиблюється також перевиховання засудженого. Перевиховання особи в межах кримінально-правових відносин становить такий собі рудимент минулого, який не повинен навіть згадуватися. По-друге, зроблений висновок про можливість застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням загалом не викликає істотних сумнівів, якщо враховувати ті фактори, які справедливо впливають на резонансність ухваленого рішення. До таких варто було б віднести: дані досудової доповіді, характер обставин, які пом'якшують покарання, стан здоров'я особи, утримання неповнолітньої дитини. Стосовно інших факторів,

на які спирається суд, то вони або не здатні як слід впливати на розв'язання зазначеного питання або дублюють один іншого.

Якщо в цій справі, попри певні виявлені недоліки, рішення звільнити засудженого від відбування покарання з випробуванням можна визнати справедливим і законним, то практиці застосування ст. 111-1 КК України відомі випадки, коли таке звільнення може бути більш суперечливим. Далі розглянемо релевантний приклад.

Особа була засуджена за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України, зі звільненням від відбування призначеного покарання у виді позбавлення волі з випробуванням на підставі ст. 75 КК України. Своє рішення суд пояснив урахуванням: *тяжкості вчиненого кримінального правопорушення (нетяжкий злочин), даними про особу обвинуваченого (раніше не судимий, вчинив кримінальне правопорушення вперше, офіційно працевлаштований, не одружений і на утриманні осіб не має), його процесуальної поведінки (?), усвідомлення ним протиправності вчиненого (?), щирого бажання виправитись (?), наявності місця проживання.* Водночас встановлено такі обставини, які пом'якшують покарання обвинуваченого, як щире каяття та активне сприяння розкриттю злочину. Обставин, які б обтяжували покарання не зафіксовано. Усе це, на погляд суду, дає змогу констатувати можливість перевиховання і виправлення обвинуваченого без ізоляції від суспільства²⁷⁴.

Порівнюючи з попередньо розглянутою справою, можна помітити чимало спільного, зокрема й однакові помилки: 1) аморфне перевиховання засудженого як потенційний наслідок його звільнення від покарання; 2) неврахування умов воєнного стану як обставини, що здатна обтяжувати покарання, без зазначення мотивів; 3) формальна констатація активного сприяння розкриттю злочину – без конкретизації такого прояву посткримінальної поведінки у вироку; 4) одночасне врахування щирого бажання виправитися, яке теж нічим не підтверджується, та щирого каяття як обставини, що пом'якшує покарання; 5) процесуальна поведінка обвинуваченого, наявність у нього місця проживання та усвідомлення протиправності вчиненого утворюють такі фактори, які не мають достатньої ваги для того, щоб впливати на вирішення питання міри покарання та звільнення від нього; 6) відсутність судимості, неодруженість тощо вельми неоднозначно характеризують особу винного й також не можуть вважатися визначальними з позиції їх впливу на звільнення від відбування покарання з випробуванням. Найголовніше в цій справі те, що зроблений висновок про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, якого вимагає ч. 1 ст. 75 КК України, викликає сумніви. Адже цей висновок ґрунтується лише на типовому рівні тяжкості вчиненого злочину та помірно позитивній характеристиці обвинуваченого. Чи достатньо цього, щоб переконливо зробити висновок про можливість виправлення особи без покарання?

Звільнення від відбування покарання з випробуванням може здійснюватися не лише за загальною підставою (75 КК України), але й за спеціальною (ст. 79 КК України). Спеціальна норма про таке звільнення орієнтована на особливу категорію засуджених – вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до семи років.

Вивчення поточної судової практики, що формується за ст. 111-1 КК України, показало відсутність випадків застосування ст. 79 КК України щодо жінок-колаборанток. Щоправда, не слід забувати, у перспективі така можливість не виключається при вчиненні окремих видів колабораційної діяльності (ураховуючи порівняно високу кількість жінок, які засуджуються за вчинення відповідного кримінального правопорушення).

У попередньому підрозділі зазначалося, що за вчинення колабораційної діяльності, ознаки якої містять ч. 1 – ч. 4 ст. 111-1 КК України, не виключається застосування до засуджених звільнення від покарання у зв'язку з втратою особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК України). Однак дотепер цей вид звільнення лишається незатребуваним щодо колабораціоністів, а ч. 4 ст. 74 КК України «не працює» на їхню користь і в інтересах держави. Однією з причин такої ситуації може бути загальне сприйняття посягань на національну безпеку України як таких, що *a priori* характеризуються високим рівнем суспільної небезпечності. Зокрема, відразу в кількох обвинувальних вироках, постановлених за ст. 111-1 КК України, можна віднайти твердження, згідно з яким суд бере до уваги наявний у розгляданому провадженні суспільний інтерес, а також те, що кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України є найбільш суспільно небезпечними серед усіх кримінально караних діянь. Як видається, хоч колабораційна діяльність слушно і належить до зазначеної категорії кримінальних правопорушень, але водночас відповідна норма є різноплановою, охоплює абсолютно різні типи колабораційної поведінки. Тому було б правильним, попри певну резонність показаного підходу, демонструвати індивідуальність, розв'язуючи питання застосування різних видів звільнення від покарання тощо.

Немає у правозастосовній практиці також доступних для вивчення випадків звільнення колабораціоністів від покарання у зв'язку з тяжкою хворобою (ч. 2 ст. 84 КК України), застосування якого уможлиблюється після вчинення будь-якого кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України. Водночас завжди вартує уваги ситуація, коли в обвинуваченого підтверджується наявність якоїсь тяжкої хвороби. За загальним правилом така хвороба може бути визнана обставиною, що пом'якшує покарання, однак не виключені інші правові наслідки. Зокрема, виявлення тяжкої хвороби зумовлює потребу перевірити, чи не перешкоджатиме ця хвороба відбуванню покарання. І якщо так, то чи наявні встановлені ч. 2 ст. 84 КК України підстави для звільнення від покарання.

На підтвердження викладеного розглянемо такий вирок. Як установив суд, особа, що обвинувачувалася у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України, страждає на тяжку хворобу (діабет та гангрену лівої стопи). Цю обставину з-поміж іншого було враховано в межах розв'язання питання про призначення покарання²⁷⁵. Проте, зважаючи на те, що цукровий діабет (інсулінозалежний тип) відноситься до хвороб, які є підставою для подання до суду матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання, то було б потрібним зробити уточнення характеру захворювання. Якщо йдеться саме про такий різновид діабету, то до особи могла би бути застосована ч. 2 ст. 84 КК України.

Показово, що з моменту запровадження кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність вона не застосовувалася стосовно неповнолітніх осіб, тобто тих, які не досягли вісімнадцятирічного віку в порядку, передбаченому розділом XV Загальної частини КК України. Принаймні єдиний державний реєстр судових рішень не містить відповідних судових рішень. Установлений факт корелює зі статистичними даними, згідно з якими за період 2022 – 2023 рр. лише одна особа засуджена за вчинення колабораційної діяльності у віці від шістнадцяти до вісімнадцяти років.

4. Щодо додаткових (субсидіарних) заходів кримінально-правового впливу, то не всі з тих, що можуть поширюватися на осіб, засуджених за вчинення колабораційної діяльності, мають укладену практику застосування. Зокрема, встановлено, що примусові заходи медичного характеру в одній зі справ про вчинення колабораційної діяльності (ч. 1 ст. 111-1 КК України) були застосовані стосовно обмежено осудних осіб (п. 2 ст. 93 КК України). Суд визнав колабораціоніста такою особою згідно з отриманим висновком судово-психіатричної експертизи та призначив їй покарання разом з примусовими заходами медичного характеру у виді надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку у психіатричному закладі охорони здоров'я за місцем проживання²⁷⁶.

Примусове лікування поки не призначалося жодній особі, яка вчинила колабораційну діяльність. Застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб у справах про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, має поодинокі приклади, які розглянуті в підрозділі, присвяченому суб'єктові колабораційної діяльності.

Найбільш поширеним з числа додаткових заходів кримінально-правового впливу виявилася спеціальна конфіскація (ст. 96-1, ст. 96-2 КК України), яка має порівняно широку та не завжди коректну практику її застосування. Розглянемо кілька прикладів, що це ілюструє.

В одній зі справ суд застосував до особи, яка була засуджена за вчинення колабораційної діяльності, передбаченої ч. 1 ст. 111-1 КК України, спеціальну конфіскацію відповідно до ст. 96-1, ст. 96-2 КК України, передавши у власність держави системний блок «НР», який був вилучений у ході обшуку. Цей системний блок суд визнав предметом кримінального правопорушення та (?) знаряддям вчинення злочину. Вочевидь, використовуючи цей системний блок, особа здійснювала інкриміноване їй розміщення на своїй сторінці в забороненій соціальній мережі «Однокласники» дописи, що оцінені як колабораційна діяльність (на жаль, вироку не містить належного уточнення з цього приводу)²⁷⁷. По-перше, тут треба зауважити, що вилучений системний блок не може бути одночасно і предметом кримінального правопорушення, і його знаряддям. Очевидно, що мовиться скоріше про знаряддя, адже саме за допомогою зазначеної речі здійснювався доступ до мережі Інтернет та поширення інформації, про яку йдеться у ч. 1 ст. 111-1 КК України. По-друге і найголовніше. Чи є можливим застосування спеціальної конфіскації, якщо особа обвинувачувалася у вчиненні умисного кримінального правопорушення, яке не передбачає основне покарання у виді

позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян?

Для порівняння проаналізуємо ще одну справу, за якою особа обвинувачувалася у вчинення такого ж самого діяння (ч. 1 ст. 111-1 КК України). На противагу рішенню про застосування спеціальної конфіскації у цьому разі суд вирішив не поширювати положення ст. 96-1, ст. 96-2 КК України щодо спеціальної конфіскації мобільного телефону «Redmi», оскільки цей телефон використано при вчиненні кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України, за яке передбачено покарання у виді позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років. При тому, що умовою для застосування спеціальної конфіскації відповідно до ч. 1 ст. 96-1 КК України є вчинення умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, за які передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян²⁷⁸. Отже, тут питання, як видається, вирішено правильно, а відмова у здійсненні спеціальної конфіскації зумовлена невідповідністю нормативним умовам її застосування.

ВИСНОВКИ

1. Оскільки кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність є відносно новим явищем для науки кримінального права України, то наявні на сьогодні наукові роботи та їх кількість свідчать про високий ступінь зацікавленості фахівців різних галузей у дослідженні колабораційної діяльності як виду кримінального правопорушення.

2. Починаючи з 2014 р., постійно тривали спроби законодавчо врегулювати поняття та форми прояву колабораційної діяльності, а також визначити справедливе покарання за вчинення такої діяльності. Цей процес було завершено з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 03 березня 2022 р., на підставі якого КК України був доповнений ст. 111-1 «Колабораційна діяльність».

3. Українське законодавство до 2022 р. не містило відповідної норми про колабораційну діяльність, що спричинило на сьогодні безліч проблем та суперечностей стосовно формування єдиної думки щодо того, в який спосіб має формуватися та реалізовуватись кримінально-правова політика держави щодо осіб, які вчиняють діяння колабораціоністського характеру.

4. Об'єктом колабораційної діяльності як кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, є основи національної безпеки України, а за ч. 8 ст. 111-1 КК України, додатковий об'єкт – життя або здоров'я людей, право власності.

Ст. 111-1 КК України складається з 8 частин, кожна з яких, крім ч. 8, передбачає самостійну форму діяння, що становить колабораційну діяльність.

До основних типів колабораціонізму можна віднести такі види діяльності: 1) в інформаційній сфері, 2) в освітній сфері, 3) у політичній сфері, 4) у господарській (економічній) сфері, 5) в адміністративній сфері, 6) у виборчій сфері, 7) у правоохоронній та судовій сферах, 8) у війсьній сфері.

5. Суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, – спеціальний. Такий суб'єкт характеризується як загальними ознаками (фізична, осудна особа, яка досягла 16 років), так і особливими (громадянин України). Унікальна суть колабораційної діяльності як взаємодії з державою-агресором громадян держави, територія якої опинилася під окупацією, свідчить, що особи, які не є громадянами України, не повинні вважатися суб'єктами колабораційної діяльності. Набуття нового громадянства без виходу з українського громадянства не виключає відповідальності за вчинення колабораційної діяльності.

6. Вина як обов'язкова ознака складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України, визначається наявністю як прямого, так і непрямого умислу. Колабораційна діяльність є кримінальним правопорушенням, норма про відповідальність за вчинення якої (ст. 111-1 КК України) хоч текстуально не визначає форму вини, з якою може вчинятися відповідне діяння, однак за її змістом необережність виключається. Суб'єктивна сторона кожного з видів колабораційної діяльності може мати свої особливості, які визначаються з огляду на зміст умислу (його інтелектуальний та вольовий моменти). Мета і мотив

колабораційної діяльності для більшості видів колабораційної діяльності не є обов'язковими ознаками, що визначають наявність цього складу правопорушення, проте вони потребують установлення, оскільки мають значення для вирішення інших кримінально-правових питань.

7. Ознаками, що кваліфікують колабораційну діяльність, є ті, які передбачені ч. 8 ст. 111-1 КК України (тяжкі наслідки). У процесі кваліфікації вони встановлюються системно, разом з ознаками, які містять ч. 5 – ч. 7 ст. 111-1 КК України, утворюючи своєрідний додаток до ознак основного складу кримінального правопорушення. Зважаючи на те, що тяжкі наслідки прив'язуються за змістом до загибелі людей, під іншими тяжкими наслідками, крім зазначеної у ч. 4 примітки ст. 111-1 КК України, треба розуміти й іншу шкоду, включаючи заподіяння фізичної шкоди здоров'ю людини. Крім заподіяння майнової шкоди йдеться про настання смерті однієї людини або про таку шкоду, яка рівнозначна ознакам тяжкого тілесного ушкодження щодо однієї чи кількох осіб. Тяжкі наслідки мають перебувати у прямому причинному зв'язку із злочинними діями, передбаченими ч. 5 – ч. 7 ст. 111-1 КК України, що виключає їх зумовленість іншими факторами.

8. Колабораційну діяльність слід відмежовувати від правомірної поведінки. Не будь-яка діяльність, яка здійснюється у межах взаємодії або навіть співпраці з державою агресором (її представниками на окупованій території), має вважатися колабораційною, а отже, кримінально протиправною. Правомірність певної поведінки людини має оцінюватися не лише на основі формальних критеріїв, але враховувати також сутнісні критерії. Зокрема, здійснення діяльності, спрямованої на забезпечення гуманітарної сфери та прав громадян на окупованій території, не повинно тягти кримінальної відповідальності. Установлено, що ті положення кримінально-правової норми, які сформульовані більш абстрактно та створюють підґрунтя для широкого їх тлумачення, негативно впливають на визначення меж правомірної поведінки. У таких випадках рекомендується звертатися до інших джерел кримінального права, насамперед норм міжнародного гуманітарного права, а також доктрини кримінального права.

9. Констатовано, що малозначність колабораційної діяльності уможлиблюється, якщо поведінка особи формально містить усі ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, але її дії спричиняють лише неістотну шкоду національним інтересам України, її безпеці (основному безпосередньому об'єкту) та не завдають і не можуть заподіяти істотну шкоду іншим цінностям, що охороняються у такий спосіб (додатковим об'єктам).

10. При вчиненні колабораційної діяльності можуть виникати такі обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, як крайня необхідність (ст. 39 КК України) та фізичний або психічний примус (ст. 40 КК України). Ці обставини охоплюють типовий прояв поведінки окремої категорії громадян України, які перебуваючи в обстановці окупації, ухвалюють рішення вчинити акт колабораційної поведінки, що становить для них небажаний, але щонайліпший варіант з небагатьох можливих у такій обстановці, або вони мають діють відповідним чином, перебуваючи під безпосереднім впливом фізичного примусу. В обох випадках унеможлиблюється настання кримінальної відповідальності за

колабораційну діяльність у разі констатації усіх належних ознак крайньої необхідності або примусу, визначених у ст. 39 і ст. 40 КК України.

11. До осіб, які вчинили відповідне кримінальне правопорушення, можуть застосовуватися як типовий захід кримінально-правового впливу (кримінальна відповідальність), так і альтернативний йому у виді звільнення від кримінальної відповідальності на загальних підставах. Типовим наслідком вчинення колабораційної діяльності слід вважати настання кримінальної відповідальності на підставі ст. 111-1 КК України, що передбачає: по-перше, засудження особи, яка вчинила розглядане кримінальне правопорушення; по-друге, призначення їй покарання; по-третє, звільнення від цього покарання за наявності підстав, передбачених розділом XII Загальної частини КК України. За вчинення колабораційної діяльності можуть застосовуватися такі додаткові (субсидіарні) заходи кримінально-правового впливу: 1) примусові заходи медичного характеру щодо особи, яка визнана обмежено осудною; 2) примусове лікування; 3) спеціальна конфіскація (якщо йдеться про ті форми, колабораційної діяльності, які це уможлиблюють); 4) заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

12. Практика застосування ст. 111-1 КК України підтвердила твердження, що на сьогодні саме кримінальна відповідальність є основним і майже єдиним наслідком вчинення колабораційної діяльності, найбільш поширеним заходом кримінально-правового реагування на неї, що формально відбивається у постановленні обвинувальних вироків. Натомість звільнення від кримінальної відповідальності, що уможлиблюється за певних обставин, разом з тим фактично не застосовується до колабораціоністів. Установлено, що з-поміж покарань, які призначаються за вчинення колабораційної діяльності, провідну позицію займає позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Установлено, що з моменту запровадження кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність вона не застосовувалася стосовно неповнолітніх осіб, тобто тих, які не досягли вісімнадцятирічного віку в порядку, передбаченому розділом XV Загальної частини КК України.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 липня 2022 р.). Одеса : ОДУВС, 2022. 116 с.
2. Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 липня 2023 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 256 с.
3. Збірник пропозицій та роз'яснень з актуальних питань права в умовах війни фахівців сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України / упоряд. : Л. М. Демидова, М. В. Шепітько, Н. В. Шульженко та ін. ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків : Право, 2022. 68 с.
4. Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практичний порадник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В. В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.
5. Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації : практичний порадник / О. О. Буряк, О. І. Букреєв, Д. О. Олейніков, М. В. Членов / за заг. ред. засл. юриста України А. З. Швеця. Харків : Право, 2022. 98 с.
6. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій: матеріали наук.-практ. кругл. столу, м. Харків, 6 жовт. 2023 р. Одеса : Олді+, 2023. 150 с.
7. Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Нац. шк. суддів України ; Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права» ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2022. 310 с.
8. Методичні рекомендації з питань кримінально-правової кваліфікації, оперативно-розшукової діяльності та кримінального провадження за ст. 111-1 КК України «Колабораційна діяльність» / С. Албул, Т. Волошанівська, А. Марченко, Г. Мудрецька, Г. Резніченко, І. Федоров, І. Чекмарьова. Одеса : ОДУВС, 2022. 67 с.
URL : <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/2737/1/Метод%20Колаборація%202022.pdf>
9. Мовчан Р.О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми : монографія. Київ : Норма права, 2022. 243 с.
10. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан, С. С. Чернявський та ін. ; за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Чернея. Київ : Норма права, 2022. 278 с.
11. Письменський Є. О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти) : наук. нарис. Сєверодонецьк, 2020. 121 с.

12. Розслідування колабораційної діяльності : практ. посіб. / Є. О. Письменський, С. В. Головкін, А. В. Коваленко, В. В. Коваленко. Київ : ВД Дакор, 2023. 260 с.

13. Як працює законодавство про притягнення до відповідальності за колабораційну діяльність? *Discussion paper. Just Talk*. 28 вересня 2023 р. URL: <https://justtalk.com.ua/post/yak-pratsyue-zakonodavstvo-pro-prityagnennya-do-vidpovidalnosti-za-kolaboratsijnu-diyalnist-discussion-paper>

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

¹ Автори poradnika osnovnu увагу зосереджують на кваліфікації колабораційної діяльності як кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, однак не обмежуються цим. Розглядаються також питання, які є суміжними з кримінально-правовою заборонаю колабораційної діяльності, зокрема ті, що стосуються інших кримінальних правопорушень, що мають характер зрадницької або подібної поведінки. Відповідний підхід зумовив обрання назви роботи.

² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 р. № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>

³ Письменський Є. О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти) : наук. нарис. Сєверодонецьк : Румянцева Г. В., 2020. 120 с.

⁴ Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. 252 с.

⁵ Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практичний poradnik з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В. В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

⁶ Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми : монографія. Київ : Норма права, 2022. 244 с.

⁷ Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан, С. С. Чернявський та ін. ; за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Чернея. Київ : Норма права, 2022. 278 с.

⁸ Хавронюк М. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/kolaboratsijna-diyalnist-nova-stattyakriminalnogo-kodeksu/>

⁹ Кузнєцов В. В., Сийплові М. В. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету внутрішніх справ. Серія: «Право»*. 2022. № 70. С. 381–388.

¹⁰ Голінка М. І. Стаття 111-1 КК України (колабораційна діяльність) та суміжні їй явища: проблеми законодавчого регулювання. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2023. Вип. 36. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7807937>

¹¹ Василенко Ю. Колабораційна діяльність: кримінально-правова характеристика складу кримінального правопорушення. *Часопис Київського інституту інтелектуальної власності та права*. 2022. Вип. 1. DOI 10.32782/chasopyskiiivp/2022-1-1.

¹² Лісова Ю. Державна зрада (ст. 111 КК України) vs. колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК України) у розрізі відповідальності суддів і правоохоронців в окупації. URL: <https://justtalk.com.ua/post/derzhavna-zrada-st-111-kk-ukraini-vs-kolaboratsijna-diyalnist-st-111-1-kk-ukrainiu-rozrizi-vidpovidalnosti-suddiv-i-pravoohorontsiv-v-okupatsii>

¹³ Антонюк Н., Анісімов Г. Розмежування колабораційної діяльності із суміжними складами кримінальних правопорушень. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/2022_07_22_Antonuk_Anisimov.pdf

¹⁴ Гончарук О. В., Стрельбіцька Л. Я, Голота Н. П. Колабораційна діяльність: проблеми законодавства і практики застосування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №11. С. 453.

¹⁵ Claire P. Kaiser. Betraying their Motherland: Soviet Military Tribunals of Izmenniki Rodiny in Kazakhstan and Uzbekistan, 1941–1953, *The Soviet and Post-Soviet Review* 41, 1 (2014): P. 57–83. doi: <https://doi.org/10.1163/18763324-04101004>, p. 62.

¹⁶ Ilya Bourtnan. Blood for Blood, Death for Death: The Soviet Military Tribunal in Krasnodar, 1943, *Holocaust and Genocide Studies*, 22, 2, (Autumn, 2008). P. 249. <https://doi.org/10.1093/hgs/dcn027>

¹⁷ Ilya Bourtnan. «Blood for Blood, Death for Death»: The Soviet Military Tribunal in Krasnodar, P. 248.

¹⁸ Добрянська Н. Перспективи встановлення кримінальної відповідальності за «колабораціонізм» в Україні. *Центр прав людини ZMINA* / ред. Печончик Т., Луньова О. Київ, 2021. С. 26.

¹⁹ Про захист української державності від проявів колабораціонізму : проєкт Закону України від 20.12.2017 р. реєст. № 7425. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63192

²⁰ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораціонізм): проєкт Закону України від 06.12.2019 р. № 2549. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=67568

²¹ Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України (щодо кримінальної відповідальності за адміністративне, економічне, військове, політичне, військово-політичне та інше співробітництво з державою-агресором – колабораціонізм) : проєкт Закону України від 23.02.2021 р. № 5135. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71206

²² Чальцева О. М. Категорія «Колабораціонізм» як багатокомпонентний наратив в умовах війни. *Наукові рефлексії війни*. 2022. С. 58.

²³ Пояснювальна записка до проєкту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність). *Верховна Рада України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/559222>

²⁴ Реєстр держзрадників. URL: <https://www.chesno.org/traitors/>

²⁵ Цуцкірідзе М. Документування Національною поліцією України колабораційної діяльності. *Проблеми протидії колабораційній діяльності в контексті війни рф проти України*: зб. матер. наук.-практ. семінару від 04.04.2024. Київ : Національна академія СБУ, 2024.

²⁶ Бурлака В. Законодавчі ініціативи щодо вдосконалення інституту колабораційної діяльності. *Проблеми протидії колабораційній діяльності в умовах збройної та інформаційної агресії рф проти України* : зб. матер. наук.-практ. сем. (м. Київ, 4 квіт. 2024 р.) / упоряд.: Ю. О. Найдзон, В. Г. Пилипчук, М. О. Теплюк, Т. О. Давидова, В. С. Зубенко. Київ : НА СБУ, ДНУ ПБП НАПрН України, 2024. С. 75–79.

²⁷ Дерейко І. Колабораціонізм, поняття. *Енциклопедія історії України*: Т. 4: Ка–Ком. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; НАН України, Інститут історії України. Київ : Наук. думка, 2007. С. 15.

²⁸ Добрянська Н. Перспективи встановлення кримінальної відповідальності за «колабораціонізм» в Україні / Центр прав людини ZMINA; ред. Печончик Т., Луньова О. Київ, 2021. С.16–18.

²⁹ Чальцева О. М. Категорія «Колабораціонізм» як багатокомпонентний наратив в умовах війни. *Наукові рефлексії війни*. 2022. С. 56.

³⁰ Добрянська Н. Перспективи встановлення кримінальної відповідальності за «колабораціонізм» в Україні / Центр прав людини ZMINA; ред. Печончик Т., Луньова О. Київ, 2021. С. 16.

³¹ Дерейко І. Колабораціонізм, поняття. *Енциклопедія історії України*: Т. 4: Ка–Ком. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; НАН України, Інститут історії України. Київ : Наук. думка, 2007. С. 19.

³² Горобець В. Співпраця з ворогом як вимушена модель поведінки та стратегія виживання. *Військово-історичний меридіан*. 2018. Вип. 3 (21) С. 59.

³³ Дзьобак В. Порівняльна характеристика колаборації населення Росії й України в роки радянсько-німецької війни. *Сторінки воєнної історії України*. 2008. № 11. С. 253.

³⁴ Чачава В. Грузинський колабораціонізм у другій світовій війні. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2015. Вип. 6. С. 157–163.

³⁵ Зайцев О. В. Досвід Грузії і Молдови щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність на тимчасово окупованих територіях. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2024. № 1 (21). С. 104–105.

³⁶ Дерейко І. Колабораціонізм, поняття. Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка–Ком. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України, Інститут історії України. Київ : Наук. думка, 2007. С. 21; Чальцева О. М. Категорія «Колабораціонізм» як багатокомпонентний наратив в умовах війни. *Наукові рефлексії війни*. 2022. С. 57–58.

³⁷ Потильчак О. Економічний колабораціонізм в Україні в роки нацистської окупації (1941–1944): причини і прояви Київ : УДПУ ім. М. П. Драгоманова, 1997. С. 8–9.

³⁸ Конвенція про захист цивільного населення під час війни, Женева, 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

³⁹ «Війна і права людини». Дослідження Української Гельсінської спілки з прав людини / М. М. Гнатівський, А. О. Кориневич, О. М. Лисенко ; за заг. ред. А. О. Кориневича, О. А. Мартиненка. Київ : КВІЦ, 2015. С. 19.

⁴⁰ Письменський Є. О. Колабораціонізм у сучасній Україні як кримінально-правова проблема. *Право України*. 2020. № 12. С. 119.

⁴¹ Там само. С. 120–121.

⁴² Кваліфікація та розслідування окремих видів злочинів проти основ національної безпеки та воєнних злочинів : навч. посіб. / за заг. ред. В. А. Колесника. Київ : НА СБУ, 2022. 356 с.

⁴³ Віткалова А. Є. Добровільність як обов'язкова кваліфікуюча ознака колабораційної діяльності. *Проблеми протидії колабораційній діяльності в умовах збройної та інформаційної агресії рф проти України* : зб. матер. наук.-практ. сем. (м. Київ, 4 квіт. 2024 р.) / упоряд.: Ю. О. Найдьон, В. Г. Пилипчук, М. О. Теплюк, Т. О. Давидова, В. С. Зубенко. Київ : НА СБУ, ДНУ ПБП НАПрН України, 2024. С. 82.

⁴⁴ Кваліфікація та розслідування окремих видів злочинів проти основ національної безпеки та воєнних злочинів : навч. посіб. / за заг. ред. В. А. Колесника. Київ : НА СБУ, 2022. 356 с.

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Вирок Балаклійського районного суду Харківської області від 22 березня 2024 р. у справі № 610/680/24 № 1-кп/610/90/2024. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117842113>

⁴⁷ Вирок Балаклійського районного суду Харківської області від 22 березня 2024 р. у справі № 610/695/24 № 1-кп/610/91/2024. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117842112>

⁴⁸ Детальніше з текстом постанови ККС ВС від 04 квітня 2023 р. у справі № 295/5493/22 можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110055033>

⁴⁹ Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 22 березня 2024 р. у справі № 161/12338/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117848103>

⁵⁰ Територія України. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8

⁵¹ Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

⁵² Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України : Закон України від 21.04.2022 р. № 2217-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2217-20#Text>

⁵³ Про межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях : Указ Президента України від 07.02.2019 р. № 32/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/2019#Text>

⁵⁴ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

⁵⁵ Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації : практич. порадник / О. О. Буряк, О. І. Букреєв, Д. О. Олейніков, М. В. Членов / за заг. ред. засл. юриста України А. З. Швеця. Харків : Право, 2022. С. 30.

⁵⁶ Richard Alan Nelson, A Chronology and Glossary of Propaganda in the United States (1996). P. 232–233.

⁵⁷ Новий навчальний рік на ТОТ України – новий сплеск пропаганди / Обмудсман України (1 вересня 2024 р.). URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/novij-navchalnij-rik-na-tot-ukrayini-novij-splesk-propagandi ; Уповноважений: рашистські окупанти проводять політику деградації системи освіти на території тимчасово окупованого Криму / Обмудсман України (26 травня 2022 р.). URL: https://ombudsman.gov.ua/index.php/uk/news_details/upovnovazhenij-rashistski-okupanti-provodyat-politiku-degradaciyi-sistemi-osviti-na-teritoriyi-timchasovo-okupovanogo-krimu.

⁵⁸ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

⁵⁹ Кваліфікація та розслідування окремих видів злочинів проти основ національної безпеки та воєнних злочинів : навч. посіб. / за заг. ред. В. А. Колесника. Київ : НА СБУ, 2022. 356 с.

⁶⁰ Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором : Постанова, Звернення Верховної Ради України від 27.01.2015 р. № 129-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/129-19#Text>

⁶¹ Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

⁶² Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України від 24.02.2022 р. № 2102-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>

⁶³ Вирок Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 27 січня 2023 р. у справі № 183/184/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108633948>

⁶⁴ Вирок Новомосковський міськрайонний суд Дніпропетровської області від 03 квітня 2023 р. у справі № 183/1441/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109986856>

⁶⁵ Кваліфікація та розслідування окремих видів злочинів проти основ національної безпеки та воєнних злочинів : навч. посіб. / за заг. ред. В. А. Колесника. Київ : НА СБУ, 2022. 356 с.

⁶⁶ Довідка про позицію Міністерства закордонних справ України щодо підтримки проекту законодавчого акта, внесеного до Верховної Ради України. *Урядовий портал*. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/bills_documents/document-1557267.pdf

⁶⁷ Питання координації зовнішньополітичної діяльності держави : Указ Президента України від 22.12.2021 р. № 671/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/2021#Text>

⁶⁸ Хавронюк М. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм / Центр політико-правових реформ (28 квітня 2022 р.). URL: <https://pravo.org.ua/blogs/kolaboratsijna-diyalnist-nova-stattya-kryminalnogo-kodeksu/>

⁶⁹ Вирок Корольовського районного суду м. Житомира від 19 червня 2024 р. у справі № 296/10089/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119870817>

⁷⁰ Вирок Путивльського районного суду Сумської області від 27 травня 2022 р. у справі № 584/313/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104534680>

⁷¹ Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

⁷² Віткалова А. Є. Актуальні питання вдосконалення інституту колабораційної діяльності. *Актуальні питання забезпечення безпекового середовища в Україні* : зб. тез наук. доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 квітн. 2024 р.) / упоряд.: М. Г. Вербенський, В. О. Рядінська, А. І. Хальота, В. А. Мацько. Київ : ДНДІ МВС України, 2024. С. 156–159.

⁷³ Кваліфікація та розслідування окремих видів злочинів проти основ національної безпеки та воєнних злочинів : навч. посіб. / за заг. ред. В. А. Колесника. Київ : НА СБУ, 2022. 356 с.

⁷⁴ Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 30 листопада 2023 р. у справі № 761/43660/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115395294>

⁷⁵ Вирок Київського районного суду м. Харкова від 02 грудня 2022 р. у справі № 953/6732/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107646873>

⁷⁶ Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 20 червня 2024 р. у справі № 953/6732/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119961119>

⁷⁷ Вирок Глобинського районного суду Полтавської області від 11 жовтня 2022 р. у справі № 527/2285/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106689367>

⁷⁸ Детальніше з текстом постанови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 10 липня 2024 р. у справі № 202/1375/23 можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120370707>

⁷⁹ Вирок Шевченківського районного суду м. Чернівці від 23 вересня 2022 р. у справі № 727/7319/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106474914>

⁸⁰ Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 31 липня 2024 р. у справі № 185/2163/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120838438>

⁸¹ Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 31 січня 2024 р. у справі № 638/5446/22 (провадження № 51-4092км23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116705070>

⁸² Як розмежовувати колабораційну діяльність і суміжні склади кримінальних правопорушень. *Верховний Суд*. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/navch_suddiv_praciv_aparativ_2021/1300163/

⁸³ Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 05 грудня 2023 р. у справі 766/10563/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115389898>

⁸⁴ Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 22 січня 2024 р. у справі № 953/406/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116670763>

⁸⁵ Вирок Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 01 липня 2024 року у справі № 331/3035/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120069969>

⁸⁶ Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 08.02.2024 у справі № 161/12980/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116955673>

⁸⁷ Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 20 червня 2024 р. у справі № 953/7182/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119961119>

⁸⁸ Хавронюк М. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм. *Центр політико-правових реформ*. 28 квітня 2022 р. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/kolaboratsijna-diyalnist-nova-stattya-kryminalnogo-kodeksu/>

⁸⁹ Там само.

⁹⁰ Кваліфікація та розслідування окремих видів злочинів проти основ національної безпеки та воєнних злочинів : навч. посіб. / за заг. ред. В. А. Колесника. Київ : НА СБУ, 2022. 356 с.

⁹¹ Вирок Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 14 червня 2024 р. у справі № № 185/3125/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119737069>

⁹² Розслідування колабораційної діяльності : практич. посіб. / Є. О. Письменський, С. В. Головкін, А. В. Коваленко, В. В. Коваленко. Київ : ВД Дакор, 2023. С. 88.

⁹³ Вирок Галицького районного суду м. Львова від 22 квітня 2024 р. у справі № 461/2964/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118549073>.

⁹⁴ Бурдін В. М. Формально-логічні засади дослідження проблем осудності та неосудності. *Форум права*. 2011. № 3. С. 96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_3_17

⁹⁵ Баганець О. Вплив деяких правових презумпцій на предмет доказування у кримінальному провадженні. *Юридична Україна*. 2014. № 1. С. 81.

⁹⁶ Вирок Ленінського районного суду м. Полтави від 11 жовтня 2022 р. у справі № 553/4795/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106690374>

⁹⁷ Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 30 квітня 2024 р. у справі № 522/5586/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118716184>.

⁹⁸ Вирок Кагарлицького районного суду Київської області від 01 грудня 2022 р. у справі № 368/346/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107662137>

⁹⁹ Ухвала Соснівського районного суду м. Черкаси від 20 серпня 2022 р. у справі № 712/6320/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105827742>

¹⁰⁰ Вплив війни на психічне здоров'я – колосальний, – Віктор Ляшко. *Урядовий портал*. 07 червня 2022 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/vpliv-vijni-na-psihichne-zdorovya-kolosalnij-viktor-lyashko>

¹⁰¹ Ухвала Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 16 лютого 2023 р. у справі № 202/10904/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109049849>.

¹⁰² Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студ. вищ. навч. закл. 3-тє вид., допов. і переробл. Одеса : Фенікс, 2017. С. 233.

¹⁰³ Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 28 березня 2024 р. у справі № 490/288/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118049908>.

¹⁰⁴ Там само.

¹⁰⁵ Музика А. А. Норми про кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність потребують актуальних поправок. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред. : Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Нац. шк. суддів України ; Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права» ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2022. С. 108; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. І. М. Копотуна. Київ : К Н Т, 2023. С. 212.

¹⁰⁶ Антонюк Н. Державна зрада і колабораційна діяльність: питання кримінально-правової кваліфікації. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 4 (37). С. 57–58.

¹⁰⁷ До прикладу, якщо буквально тлумачити зміст ч. 4 ст. 111-1 КК України, то її положення поширюються не тільки на громадян України, а й на іноземців та осіб без громадянства. Саме такий висновок можна зробити зі змісту ст. 111-1 КК України. Як уже зазначалося, у семи з восьми частин цієї статті описуються самостійні склади кримінальних правопорушень і лише у двох законодавець не вказує на коло суб'єктів кримінального правопорушення, а в решті конкретизує, що це саме громадянин України. Здавалося б, що у спосіб систематичного тлумачення можна дійти висновку, що про громадянина України не йдеться в будь-якій частині ст. 111-1 КК України. Проте застереження, яке містить ч. 6 ст. 111-1 КК України, – «за відсутності ознак державної зради», засвідчує протилежне. Такий зміст закону про кримінальну відповідальність навряд чи відповідає принципу правової визначеності, за яким обмеження будь-якого права має базуватися на критеріях, які дають змогу відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачивши юридичні наслідки своєї поведінки (див.: Кваліфікація та розслідування окремих видів злочинів проти основ національної безпеки та воєнних злочинів : навч. посіб. / за заг. ред. В. А. Колесника. Київ : НА СБУ, 2022. 356 с.).

¹⁰⁸ Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практ. порадник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В. В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. С. 57.

¹⁰⁹ Дякур М. Д., Шевчук А. В. Щодо матеріального забезпечення як форми колабораційної діяльності в умовах воєнного стану. *II Наукові читання пам'яті Ганса Гросса* : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 09 грудня 2022 р.). Чернівці : Чернівець. нац. у-нт ім. Ю. Федьковича, 2023. С. 146, 148.

¹¹⁰ Кравчук О., Бондаренко М. Колабораційна діяльність: науково-практичний коментар до нової статті 111-1 КК. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 199, 203.

¹¹¹ Радутний О. Е. Публічні заклики та заперечення як форми інформаційної колабораційної діяльності за кримінальним кодексом України. *Інформація і право*. 2022. № 2 (41). С. 104.

¹¹² Медицький І. Б. Суб'єкт колабораційної діяльності (теоретико-прикладний аналіз). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2023. № 1 (101). С. 143, 144.

¹¹³ Телеологічний спосіб тлумачення є основним напрямом пізнання цінностей, що закладені в нормативну структуру права. Найважливішим наслідком використання цього способу

тлумачення є те, що він запобігає формалізованому, «бюрократичному» тлумаченню норм права, який спотворює аксіологічні установки правового регулювання, зневажає соціальні наслідки того чи іншого висновку про смисл норми права (Малишев Б. В. Телеологічний спосіб тлумачення норм права: загальнотеоретичні аспекти. *Адвокат*. 2011. № 10 (133). С. 13).

¹¹⁴ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення Офісу Генеральної прокуратури (Форма № 1); звіт Державної судової адміністрації України про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання (Форма № 6); звіт Державної судової адміністрації України про склад засуджених (Форма № 7); Карчевський. М. Протидія злочинності в Україні : інфографіка : інтерактивний довідник. 2023. Версія 3.0. URL : <https://karchevskiy.com/i-dovidnyk/>

¹¹⁵ Нетеса Н. В. Впровадження стандартів освіти країни-агресора як форма кримінально протиправного освітянського колабораціонізму: проблемні аспекти тлумачення та правозастосування. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2022. № 4. С. 79.

¹¹⁶ Антонюк Н. Державна зрада і колабораційна діяльність: питання кримінально-правової кваліфікації. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 4 (37). С. 61.

¹¹⁷ Детальніше з текстом постанови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 04 квітня 2023 р. у справі № 295/5493/22 можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110055033>

¹¹⁸ Кравчук О., Бондаренко М. Колабораційна діяльність: науково-практичний коментар до нової статті 111-1 КК. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 200.

¹¹⁹ Марін О. Колабораційна діяльність: що є кримінально караним. *Academia.edu*. URL: <https://bit.ly/3uq95sP>.

¹²⁰ Детальніше з текстом постанови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 07 лютого 2024 р. у справі № 202/4850/23 можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116920050>

¹²¹ Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 13 лютого 2023 р. у справі № 161/12980/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108939456>.

¹²² Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 17 : Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. С. 934.

¹²³ Хавронюк М., Калмиков Д. Деякі особливості змісту вини у злочинах з формальним складом. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 6. С. 62–63.

¹²⁴ Вирок Дніпровського апеляційного суду від 09 жовтня 2023 р. у справі № 208/6080/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114044329>.

¹²⁵ Якщо, наприклад, особі інкримінується добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території (ч. 5 ст. 111-1 КК України), то потрібно встановлювати, що вона повинна не лише усвідомлювати, що вона займає посаду в незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, але й те, що ця посада не належить до категорії, пов'язаних з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій.

На жаль, на цей момент майже не звертається увага. Зокрема, в одному з вироків було встановлено, що особа «маючи умисел на зайняття посади в окупаційній адміністрації та реалізуючи його, вступила у злочинну змову з окупаційними військами РФ та представниками так званої "ЛНР"». При цьому констатується, що реалізація такого умислу відбувалося за умов усвідомлення здійснення відкритої російської агресії (курсив – авт.), що розпочалась 24 лютого 2022 р. близько 04 год 30 хв повномасштабним агресивним російським військовим вторгненням на територію України. Але зовсім не згадується про те, чи усвідомлювала особа характер посади, яку вона обійняла (Вирок Деснянського районного суду м. Чернігова від 06 червня 2024 р. у справі № 750/9476/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119539605>).

¹²⁶ Вирок Заводського районного суду м. Миколаєва від 29 грудня 2022 р. у справі № 487/2966/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108163004>.

¹²⁷ Марін О. Колабораційна діяльність: що є кримінально караним. *Academia.edu*. URL: <https://bit.ly/3уq95sP>.

¹²⁸ Зайцев О. В., Бодейко В. А. Щодо встановлення суб'єктивних ознак колабораційної діяльності (узагальнення матеріалів судової практики). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2022. Вип. 4 (100). С. 104.

¹²⁹ Янішевська К. Д., Крисько А. С. Загальнотеоретичні аспекти та класифікація колабораційної діяльності як кримінально-правового явища. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2022. Вип. 4 (56). С. 74.

¹³⁰ Радутний О. Е. Публічні заклики та заперечення як форми інформаційної колабораційної діяльності за кримінальним кодексом України. *Інформація і право*. 2022. № 2 (41). С. 104.

¹³¹ Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації : практик. порадник / О. О. Буряк, О. І. Букреєв, Д. О. Олейніков, М. В. Членов / за заг. ред. засл. юриста України А. З. Швеця. Харків : Право, 2022. С. 61.

¹³² Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : наук.-практик. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан, Є. О. Письменський та ін. ; за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Чернея. Київ : Норма права, 2022. С. 117.

¹³³ Вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 03 квітня 2023 р. у справі № 521/8735/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109958059>.

¹³⁴ Вирок Рівненського міського суду Рівненської області від 12 квітня 2023 р. у справі № 569/13583/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110206605>.

¹³⁵ Вирок Київського районного суду м. Харкова від 14 квітня 2023 р. у справі № 953/87/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110226624>.

¹³⁶ Зайцев О. В., Бодейко В. А. Щодо встановлення суб'єктивних ознак колабораційної діяльності (узагальнення матеріалів судової практики). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 4 (100). С. 104, 107.

¹³⁷ Вирок Заводського районного суду м. Миколаєва від 29 грудня 2022 р. у справі № 487/2966/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108163004>.

¹³⁸ Вирок Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 01 листопада 2022 р. у справі № 202/8201/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107044748>.

¹³⁹ Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 13 лютого 2023 р. у справі № 161/12980/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108939456>.

¹⁴⁰ Тут і далі зважатимемо на те, що безнаслідкових кримінальних правопорушень не існує. Водночас у деяких з них (залежно від моделі законодавчого описання) суспільно небезпечні наслідки визначаються як конкретна ознака, наявність якої обов'язкова для настання кримінальної відповідальності. Тож певні кримінальні правопорушення з формальним складом можуть вчинятись з обома видами умислу, бо за будь-якої конструкції складу кримінального правопорушення зміст умислу розкривається через внутрішнє ставлення особи до всіх зовнішніх ознак (включаючи об'єкт кримінального правопорушення, який завжди відбиває потенційну або реальну шкідливість діяння), і безпосередньо не зумовлюється типом використаної нормативної моделі.

¹⁴¹ Тищенко Є. Ф. Щодо удосконалення диспозицій частин третьої та шостої статті 111-1 Кримінального кодексу України. *Вісник Кримінального судочинства*. 2023. № 1-2. С. 138.

¹⁴² Онищенко О. Окупація: як працюють, живуть і на що сподіваються вчителі. *Дзеркало тижня*. 07 травня 2022 р. URL: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/okupatsija-jak-pratsjujut-zhivut-i-na-shcho-spodivajutsja-vchiteli.html>.

¹⁴³ Марін О. Колабораційна діяльність: що є кримінально караним. *Academia.edu*. URL: <https://bit.ly/3уq95sP>.

¹⁴⁴ Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 31 січня 2024 р. у справі № 638/5446/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116705070>

¹⁴⁵ Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 07 лютого 2024 р. у справі № 202/4850/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116920050>

¹⁴⁶ Рубашенко М. А. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність: окремі проблеми. *Пам'яті професорів П. С. Матишевського та С. С. Яценка*: 1. Збірка тез доповідей учасників науково-практичного круглого столу «Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України: 1992 – 2022 роки» (18 листопада 2022 р.). 2. Збірка тез доповідей учасників науково-практичної конференції «Сучасне кримінальне право України: конституційний, міжнародно-правовий та порівняльно-правовий виміри» (Яценківські читання) (2 лютого 2023 р.) / упоряд. А. А. Стрижевська, С. Д. Шапченко, К. П. Задоя. Київ, 2023. С. 47.

¹⁴⁷ Мармура О. З. Ознаки, що кваліфікують злочин : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. С. 39.

¹⁴⁸ Смелянов Р., Слаєв Ю. Кримінально-правова характеристика колабораційної діяльності. *Публічне право*. 2023. № 3 (51). С. 103, 105–106.

¹⁴⁹ Марченко О. А. Деякі питання диференціації кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність в Україні. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 21 липня 2022 р. Одеса : ОДУВС, 2022. С. 66.

¹⁵⁰ Наконечна І. М. Поняття кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак складу злочину. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 314.

¹⁵¹ Матеріальний склад кримінального правопорушення – це юридичний склад, що передбачає наслідки як обов'язковий елемент його об'єктивної сторони. Об'єктивна сторона матеріальних складів кримінальних правопорушень завжди включає такі ознаки: (а) принаймні два обов'язкових елементи – діяння та наслідки; (б) принаймні один зв'язок між обов'язковими елементами – причинний між діянням і наслідками. Натомість формальний склад кримінального правопорушення не передбачає наслідки як обов'язковий елемент об'єктивної сторони (Марисюк К. Б., Кіндрацька І. В. До питання про усічений склад злочину. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 3. С. 196).

¹⁵² Крайник Г. Щодо змісту понять «загибель людей» та «інші тяжкі наслідки» як обтяжуючих обставин, зазначених у ч. 2 ст. 272 КК України. *Вісник Академії правових наук*. 2011. № 2. С. 241–243.

¹⁵³ Склад злочину, що містить ч. 8 ст. 111-1 КК України, окрім іншого, характеризується наявністю **додаткового обов'язкового об'єкта** у виді життя і здоров'я особи. Цей злочин може також посягати і на інші охоронювані законом блага особи (конституційні права і свободи людини й громадянина, власність тощо), які утворюють **факультативний додатковий об'єкт** колабораційної діяльності, передбаченої ч. 8 ст. 111-1 КК України.

¹⁵⁴ Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Кримінально-правове поняття «інші тяжкі наслідки»: проблеми тлумачення та вдосконалення законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. С. 164–165, 168.

¹⁵⁵ Василенко Ю. В. Колабораційна діяльність: кримінально-правова характеристика складу кримінального правопорушення. *Часопис Київського інституту інтелектуальної власності та права*. 2022. Вип. 1. С. 6.

¹⁵⁶ Яковюк І., Рубашенко М., Шульженко Н. Колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК України): загальний огляд та деякі законодавчі недоліки. *Деокупація. Юридичний фронт* : матеріали Міжнар. експертного круглого столу (Київ, 18 березня 2022 р.) ; упоряд. і наук. ред. О. В. Кресін. Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2022. С. 133.

¹⁵⁷ Антонюк Н. Державна зрада і колабораційна діяльність: питання кримінально-правової кваліфікації. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 4 (37). С. 64.

¹⁵⁸ Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. С. 208–209.

¹⁵⁹ Орловська Н. А. Проблеми формування санкцій норм про кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність та пособництво державі-агресору. *Кримінальна юстиція в Україні*:

реалії та перспективи : матеріали круглого столу (23 вересня 2022 р.) / упор. І. В. Гловюк, Н. Р. Лащук, В. В. Навроцька, І. Р. Серкевич, Н. І. Устрицька. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 61.

¹⁶⁰ Симоненко Н. О. Кримінально-правова новела щодо колабораційної діяльності. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2022. Т. 1. № 17. С. 106.

¹⁶¹ Хавронюк М. Порушення принципу юридичної визначеності у змінах до Кримінального кодексу під час війни. *Центр політико-правових реформ*. 18 травня 2022 р. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/porushennya-pryntsyupu-yurydychnoyi-nevyznachenosti-u-voennyh-zminah-kryminalnogo-kodeksu-ukrayiny/>

¹⁶² Кравчук О., Бондаренко М. Колабораційна діяльність: науково-практичний коментар до нової статті 111-1 КК. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 202.

¹⁶³ Мовчан Р. О. Про деякі законодавчі недоліки кримінально-правової новели про колабораційну діяльність (ст. 111-1 Кримінального кодексу України). *Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України: 1992 – 2022 роки* : зб. тез доп. учасн. наук.-практ. круглого столу (Київ, 18 лист. 2022 р.) / упоряд. А. А. Стрижевська, С. Д. Шапченко, К. П. Задоя. Київ, 2023. С. 16–17.

¹⁶⁴ Мовчан Р. О. Кваліфікований склад колабораційної діяльності (ч. 8 ст. 111-1 КК): окремі проблеми конструювання та шляхи їх вирішення. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки* : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 22-23 лютого 2024 р.) / упор. У. О. Цмоць. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 593, 594.

¹⁶⁵ Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : ВАІТЕ, 2015. С. 287.

¹⁶⁶ Свириденко Г. В. Правомірна поведінка: теоретико-прикладні засади. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2017. С. 69, 70.

¹⁶⁷ Панов М. І. Кримінальне правопорушення і його види : лекція. Харків : Право, 2019. С. 38.

¹⁶⁸ Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 10 травня 2023 р. у справі № 161/5698/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110820220>

¹⁶⁹ Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації : практик. порадник / О. О. Буряк, О. І. Букреєв, Д. О. Олейніков, М. В. Членов / за заг. ред. засл. юриста України А. З. Швеця. Харків : Право, 2022. С. 44–45; Зайцев О. В., Бодейко В. А. Проблема кримінальної відповідальності за провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території. *Пам'яті професорів П. С. Матишевського та С. С. Яценка*: 1. Збірка тез доповідей учасників науково-практичного круглого столу «Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України: 1992 – 2022 роки» (18 листопада 2022 р.). 2. Збірка тез доповідей учасників науково-практичної конференції «Сучасне кримінальне право України: конституційний, міжнародно-правовий та порівняльно-правовий виміри» (Яценківські читання) (2 лютого 2023 р.) / упоряд. А. А. Стрижевська, С. Д. Шапченко, К. П. Задоя. Київ, 2023. С. 36.

¹⁷⁰ Арунцян О. Погана енергетика. Як суди спочатку посадили, а потім відпустили електрика з Донецької області, який відновлював електромережі в окупованому Лимані. *Грати*. 28 вересня 2023 р. URL: <https://graty.me/pogana-energetika-yak-sudi-spochatku-posadili-a-potim-vidpustili-elektrika-z-doneczkoj-oblasti-yakij-vidnovlyuvav-elektromerezhi-v-okupovanomu-limani/>.

¹⁷¹ Див.: Письменський Є. О. Про проблеми формування та реалізації кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану (на прикладі однієї справи про колабораційну діяльність). *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2024. № 1. С. 130–144.

¹⁷² Докладніше про міжнародний договір України як джерело вітчизняного кримінального права див.: Дудоров О. О., Тертиченко Т. М. Протидія відмиванню «брудного» майна : європейські стандарти та Кримінальний кодекс України : монографія. Київ : Ваіте, 2015. С. 73–103.

¹⁷³ Свириденко Г. В. Правомірна поведінка: теоретико-прикладні засади. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2017. С. 105.

¹⁷⁴ Калхун Н. Закон про колабораційну діяльність в Україні. *Just Talk* (19 липня 2023 р.). URL : https://justtalk.com.ua/post/zakon-pro-kolaboratsijnu-diyalnist-v-ukraini-#_ftn6.

¹⁷⁵ Жидков В. Співпраця населення з окупантами: кого притягати до відповідальності? *Українська Гельсінська спілка з прав людини* (17 лютого 2023 р.). URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/spivpratsia-naselennia-z-okupantamy-ko-ho-prytiahaty-do-vidpovidalnosti/>

¹⁷⁶ Вишневська І. А. Виключення кримінальної відповідальності медичних працівників за надання медичної допомоги на тимчасово окупованих територіях України. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2024. № 2 (106). Ч. 2. С. 12–22.

¹⁷⁷ Вирок Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 04 серпня 2023 р. у справі № 183/224/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112626494>.

¹⁷⁸ Вирок Диканського районного суду Полтавської області від 22 грудня 2022 р. у справі № 529/1525/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108013028>.

¹⁷⁹ Вирок Харківського апеляційного суду від 08 травня 2024 р. у справі № 183/5134/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118945330>.

¹⁸⁰ Подібні ситуації не треба плутати з тими, що виключають наявність складу кримінального правопорушення.

¹⁸¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 51.

¹⁸² Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 580.

¹⁸³ Панов М. І. Кримінальне правопорушення і його види : лекція. Харків : Право, 2019. С. 44.

¹⁸⁴ Дудоров О. О., Письменський Є. О. Малозначність діяння та проблеми її визначення в судовій практиці України. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики* : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 грудня 2015 р.). Одеса : Фенікс, 2015. С. 8–18. Дудоров О., Письменський Є. Малозначність діяння: проблеми застосування та вдосконалення кримінального закону. *Юридичний вісник України*. 19-25 лютого 2016 р. № 7; 26 лютого – 3 березня 2016 р. № 8.

¹⁸⁵ Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 24 грудня 2015 р. у справі № 5-221кc15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/55253289>

¹⁸⁶ Вирок Буринського районного суд Сумської області від 21 грудня 2022 р. у справі № 574/369/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107991214>

¹⁸⁷ За що судять колаборантів: вісім вироків очима юристів. *Медійна ініціатива за права людини*. 20 січня 2023 р. URL: <https://mipl.org.ua/za-shho-sudyat-kolaborantiv-visim-vyrokiv-ochyma-yurystiv>.

¹⁸⁸ Вирок Індустріального районного суду м. Дніпро від 15 грудня 2022 р. у справі № 202/10787/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107997353>.

¹⁸⁹ Письменський Є. О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти) : наук. нарис. Сєверодонецьк, 2020. С. 89.

¹⁹⁰ Вирок Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 04 серпня 2023 р. у справі № 183/224/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112626494>.

¹⁹¹ Ухвала колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 20 лютого 2024 р. у справі № 953/6490/22. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/117155316>.

¹⁹² Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 11 вересня 2023 р. у справі № 161/2177/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113341455>.

¹⁹³ Ухвала колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 22 лютого 2024 р. у справі № 161/2177/23. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117207191>.

¹⁹⁴ Василенко Ю. В. Колабораційна діяльність: кримінально-правова характеристика складу кримінального правопорушення. *Часопис Київського інституту інтелектуальної власності та права*. 2022. Вип. 1. С. 5–6.

¹⁹⁵ Вирок Іванківського районного суду Київської області від 28 березня 2023 р. у справі № 366/233/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109881207>.

¹⁹⁶ Прибильська С. О., Байда А. О., Герасимов В. Ю. Крайня необхідність в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. 2024. № 2. С. 239, 240.

¹⁹⁷ Притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності: аналіз діючого законодавства, практики його застосування та пропозиції щодо зміни законодавства: аналітична записка. *Коаліція громадських організацій*. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2022/12/zvit_zmina_ukr-2.pdf.

¹⁹⁸ Орлов Ю. В., Прібиткова Н. О. Війна та кримінально-правова політика України: виклики і відповіді. *Право і безпека*. 2022. № 2 (85). С. 42.

¹⁹⁹ Докладніше про це див.: Письменський Є. О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти) : наук. нарис. Северодонецьк, 2020. С. 8–19; Розслідування колабораційної діяльності : практич. посіб. / Є. О. Письменський, С. В. Головкін, А. В. Коваленко, В. В. Коваленко. Київ : ВД Дакор, 2023. С. 30–39.

²⁰⁰ Балобанова Д. О. Визначеність нових норм про злочини проти національної безпеки України. *Українська кримінальна юстиція в умовах війни* : матеріали VIII (XXI) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 9-11 червня 2022 р.) / упоряд. І. Б. Газдайка-Василишин. Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 11.

²⁰¹ Роз'яснення щодо певних кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, громадської безпеки й проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (ст. ст. 111, 111-1, 111-2, 114-2, 258-3, 258-5, 260, 436-2, 438 КК). *Збірник пропозицій та роз'яснень з актуальних питань права в умовах війни фахівців сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України* / упоряд.: Л. М. Демидова, М. В. Шепітько, Н. В. Шульженко та ін. Харків : Право, 2022. С. 17.

²⁰² Дячок Д. До питання визначення форм державної зради. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : тези V Всеукр. наук.-практич. конф. (Хмельницький, 25 лютого 2022 р.). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2022. С. 131.

²⁰³ Лісова Ю. Підстави для розмежування колабораційної діяльності та інших злочинів проти основ національної безпеки. *Just Talk*. 16 жовтня 2023 р. URL: https://justtalk.com.ua/post/pidstavi-dlya-rozmezhuвання-kolaboratsijnoi-diyalnosti-ta-inshih-zlochiviv-proti-osnov-natsionalnoi-bezpeki?fbclid=IwAR2QmOBfgQy5EAwojpcTZQyT0ZnoITqNW8V9YIN_lpZWIGddTxEgnULks00.

²⁰⁴ Газдайка-Василишин І. Б. Проблеми кваліфікації колабораційної діяльності. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред. : Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко. Харків : Право, 2022. С. 122–123.

²⁰⁵ Подкопаєв С. Окремі аспекти відмежування складів кримінальних правопорушень, передбачених статтями 111, 111-1 та 111-2 Кримінального кодексу України (в контексті рекомендацій щодо діяльності органів прокуратури). *Scientific Collection «InterConf»*. 2022. No. 138. Dec. P. 267, 268. URL: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/2074>.

²⁰⁶ Письменський Є. О., Мовчан Р. О. Новели кримінального законодавства України про колабораційну діяльність: дискусійні питання та спроба їх розв'язання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 357. URL : http://www.lsej.org.ua/6_2022/79.pdf.

²⁰⁷ Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації : практич. порадник / О. О. Буряк, О. І. Букреєв, Д. О. Олейніков, М. В. Членов / за заг. ред. засл. юриста України А. З. Швеця. Харків : Право, 2022. С. 68.

²⁰⁸ Вирок Октябрського районного суду м. Полтави від 16 серпня 2023 р. у справі № 554/6958/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112886268>.

²⁰⁹ Показово, що, як установили дослідники, в результаті порівняння пояснювальної записки до законопроекту про запровадження кримінальної відповідальності за пособництво державі-агресору з пояснювальною запискою до законопроекту про колабораційну діяльність обґрунтування їх ухвалення є ідентичним (Як працює законодавство про притягнення до відповідальності за колабораційну діяльність? *Discussion paper / Just Talk*. 28 вересня 2023 р. URL: <https://justtalk.com.ua/post/yak-pratsyue-zakonodavstvo-pro-prityagnennya-do-vidpovidalnosti-za-kolaboratsijnu-diyalnist-discussion-paper>)

²¹⁰ Водночас потребує обговорення й інший варіант удосконалення кримінального законодавства в цій частині, що з-поміж іншого передбачає орієнтацію ст. 111-2 КК України лише на осіб, які не є громадянами України та осіб без громадянства. Якщо брати до уваги те, що за колабораційну діяльність можуть нести кримінальну відповідальність лише громадяни України, то пропонуваній підхід забезпечить належне розмежування. У цьому контексті видається дискусійною позиція А. Музики, який стверджує, що *de lege ferenda* у кримінально-правовому розумінні поняття «колабораційна діяльність» можна визначити як умисні діяння, спрямовані на допомогу державі-агресору або збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або незаконним органам влади, створеним на такій території, зокрема окупаційній адміністрації держави-агресора (співпраця з ними), вчинені громадянином України, іноземцем (крім громадян держави-агресора) чи особою без громадянства, за відсутності ознак державної зради (Музика А. А. Норми про кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність потребують актуальних поправок. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред. : Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Нац. шк. суддів України ; Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права» ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2022. С. 113).

²¹¹ Таким чином, виникає співвідношення, за якого: державна зрада за ст. 111 КК України є загальною нормою, пособництво державі-агресору за ст. 111-2 КК України – спеціальною нормою, колабораційна діяльність за ст. 111-1 КК України – екстраспеціальною нормою, яка підлягає застосуванню за наявності відповідних ознак та з урахуванням своїх відмінностей.

²¹² Радутний О. Е. Публічні заклики та заперечення як форми інформаційної колабораційної діяльності за кримінальним кодексом України. *Інформація і право*. 2022. № 2 (41). С. 106, 107, 109.

²¹³ Музика А. А. Норми про кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність потребують актуальних поправок. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред. : Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Нац. шк. суддів України ; Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права» ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2022. С. 106.

²¹⁴ Пономаренко Ю. А. Основні виклики, що постали перед кримінальним правом України з початком широкомасштабної фази війни, та відповіді законодавця на них. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред. : Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Нац. шк. суддів України ; Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права» ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2022. С. 22.

²¹⁵ Подкопаєв С. Окремі аспекти відмежування складів кримінальних правопорушень, передбачених статтями 111, 111-1 та 111-2 Кримінального кодексу України (в контексті рекомендацій щодо діяльності органів прокуратури). *Scientific Collection «InterConf»*. 2022. No. 138. Dec. P. 269–270. URL: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/2074>.

²¹⁶ Марін О. Кримінально-правові варіації державної зради у Кримінальному кодексі України. *Право України*. 2022. № 11. С. 70.

²¹⁷ Див. докладніше: Розслідування колабораційної діяльності : практ. посіб. / Є. О. Письменський, С. В. Головкін, А. В. Коваленко, В. В. Коваленко. Київ : ВД Дакор, 2023. С. 151–155.

²¹⁸ Реагувати на цю ситуацію є можливим під час правозастосування, що однак не виключає потреби якнайшвидшого її усунення у спосіб коригування кримінального закону.

²¹⁹ Навряд чи з цього питання можна очікувати єдності думок правників, одна з яких є зворотною до зазначеної: якщо громадянин України в умовах окупації, у формі співпраці з державою-агресором та з метою спричинити шкоду державі Україна, її патріотам чи союзникам публічно заперечує здійснення збройної агресії проти України, то діяння слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 111-1 КК України, яка передбачає набагато більш м'яке покарання, ніж ст. 436-2 КК України (див.: Хавронюк М. Колаборанти з точки зору Кримінального кодексу. *Ракурс*. 20 квітня 2022 р. URL: racurs.ua/ua/b222-kolaboranti-z-tochki-zoru-kriminalnogo-kodeksu.html).

²²⁰ Стефанів Н. С., Орлеан А. М., Берднік І. В. Коментар щодо розмежування складів кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 111-1 та ст. 436-2 КК України. *Тренінговий центр прокурорів України*. URL: https://drive.google.com/file/d/1rONpTVnBtxuuWrMpFkPFuwf9uU9gzMrm/view?fbclid=IwAR30y90bbbT-DzZAVi5Kt7bPToVzIHBNx_IeL28V_fcV4GWdx-DiqDNU8orM; Павликівський В. І., Яценко А. М. Кримінальна відповідальність за різні прояви колабораціонізму: проблеми правозастосування. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 2 (29). С. 37.

²²¹ Кузнецов В. В., Савченко А. В. Теорія кваліфікації злочинів : підручник / за ред. В. І. Шакуна. Київ : Алерта, 2013. С. 173, 175.

²²² Пояснювальна записка до проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність). *Верховна Рада України*. URL : w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71220.

²²³ Зазначена позиція докладно відбита та обґрунтована тут: Розслідування колабораційної діяльності : практ. посіб. / Є. О. Письменський, С. В. Головкін, А. В. Коваленко, В. В. Коваленко. Київ : ВД Дакор, 2023. С. 102–106.

²²⁴ Якщо розглядати норму про колабораційну діяльність як спеціальну щодо загальної норми про державну зраду, зважаючи на те, що саме така позиція відповідає соціальній та правовій природі колабораційного типу поведінки, то чинна редакція ч. 1 ст. 111-1 КК України свідчить про найбільшу неузгодженість із загальною нормою про державну зраду (ст. 111 КК України). Це, зокрема, проявляється в тому, що її текстуальний зміст суперечить суті колабораційної діяльності як специфічного суспільно-політичного явища, що має окупаційний контекст. Водночас для забезпечення ефективності досудового розслідування зазначена ознака (обстановка) має вважатися обов'язковою для колабораційної діяльності, попри недоліки законодавчої діяльності, а її наявність висновується зі змісту кримінально-правової заборони. Саме цю ознаку рекомендується використовувати для відмежування кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України, від інших складів кримінальних правопорушень.

²²⁵ Гловюк І. В. Деякі питання кримінальних проваджень за ст. 436-2 КК України. *Захист прав, свобод і законних інтересів людини, громадянина та держави в умовах збройної агресії проти України* : матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 жовтня 2022 р.). Київ : Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2023. С. 45–47.

²²⁶ Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми : монографія. Київ : Норма права, 2022. С. 194.

²²⁷ Вирок Нововодолазького районного суду Харківської області від 20 квітня 2022 р. у справі № 631/219/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104894305>.

²²⁸ Вирок Котелевського районного суду Полтавської області від 23 грудня 2023 р. у справі № 535/3122/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108194690>

²²⁹ Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан, С. С. Чернявський та ін. ; за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Чернея. Київ : Норма права, 2022. С. 98.

²³⁰ Вирок Галицького районного суду м. Львова від 21 серпня 2023 р. у справі № 461/6562/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112976100>

²³¹ Здійснення громадянином України пропаганди в закладах освіти необхідно також уміти відмежовувати від пропаганди війни (ст. 436 КК України). Як пояснюють О. Кравчук та О. Бондаренко, пропаганда війни полягає в публічних закликах до агресивної війни або до розв'язання воєнного конфлікту, а також виготовленні матеріалів із закликами до вчинення таких дій із метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів. Оскільки пропаганда війни є більш тяжким злочином, правопорушення за ч. 3 ст. 111-1 КК України може частково виглядати як привілейований склад пропаганди війни – якщо вона має на меті сприяння збройній агресії проти України та здійснюється в закладах освіти (Кравчук О., Бондаренко М. Колабораційна діяльність: науково-практичний коментар до нової статті 111-1 КК. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 200). Отже, якщо громадянин України здійснює в закладі освіти публічні заклики до (продовження) агресивної війни в контексті російсько-української війни, що триває, то вчинене можна кваліфікувати за ч. 3 ст. 111-1 КК України, і додаткової кваліфікації за ст. 436 КК України не потребує. Водночас, якщо при цьому здійснюються заклики до розв'язування нового воєнного конфлікту (наприклад, рф щодо країн Балтії тощо), то за таких обставин може йтися про сукупність двох кримінальних правопорушень.

²³² Про те, що склади кримінальних правопорушень, які передбаченні в ч.ч. 4, 7 ст. 111-1 КК України, є спеціальними щодо відповідних складів, передбачених частинами 1 – 3 ст. 260 КК України, також зазначають В. Кузнецов та М. Сийплові (див.: Кузнецов В. В., Сийплові М. В. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 70 (1). С. 386). На погляд О. Кравчука та М. Бондаренко, у разі участі у воєнізованих або збройних формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, настає відповідальність за ч. 7 ст. 111-1 КК України, а в разі участі в інших формуваннях (не на тимчасово окупованих територіях) – діятиме ч. 2 ст. 260 КК України (Кравчук О., Бондаренко М. Колабораційна діяльність: науково-практичний коментар до нової статті 111-1 КК. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 202).

²³³ Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації : практич. порадник / О. О. Буряк, О. І. Букреєв, Д. О. Олейніков, М. В. Членов / за заг. ред. засл. юриста України А. З. Швеця. Харків : Право, 2022. С. 68.

²³⁴ Кравчук О., Бондаренко М. Колабораційна діяльність: науково-практичний коментар до нової статті 111-1 КК. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 199.

²³⁵ Радутний О. Е. Публічні заклики та заперечення як форми інформаційної колабораційної діяльності за кримінальним кодексом України. *Інформація і право*. 2022. № 2 (41). С. 110.

²³⁶ Ухвала Голосіївського районного суду м. Київ від 17 травня 2022 р. у справі № 752/4923/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104415980#>.

²³⁷ Вирок Путивльського районного суду Сумської області від 27 травня 2022 р. у справі № 584/313/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104534680>

²³⁸ Вирок Лебединського районного суду Сумської області від 03 серпня 2022 р. у справі № 950/974/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105542282>

²³⁹ Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 22 серпня 2022 р. у справі № 761/13955/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106293364>

²⁴⁰ Вирок Київського районного суду м. Харкова від 14 лютого 2023 р. у справі № 953/790/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110450777>.

²⁴¹ Вирок Богунського районного суду м. Житомира від 10 травня 2022 р. у справі № 295/3993/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108999856>.

²⁴² Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації : практич. порадник / О. О. Буряк, О. І. Букреєв, Д. О. Олейніков, М. В. Членов / за заг. ред. засл. юриста України А. З. Швеця. Харків : Право, 2022. С. 47.

²⁴³ Андреев А. В. Форми реалізації кримінальної відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Луганськ, 2013. С. 59–78.

²⁴⁴ Універсальними підставами слід вважати такі, що передбачені ч. 2, ч. 3 ст. 74 КК України. Вони «активується» лише за умов зміни караності діяння чи його депеналізації і не мають прикметних особливостей щодо колабораційної діяльності.

²⁴⁵ Законодавець хибно не передбачив спеціальної підстави для звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності. Таке рішення видається не зовсім виправданим хоча б через те, що запровадження відповідної підстави дало б змогу запобігти настанню більш серйозних негативних наслідків у діяльності осіб, які співпрацюють з окупантом, а також трансформації колабораціонізму в більш тяжке кримінальне правопорушення. Компромід з колаборантами за умов виконання ними певних вимог є запорукою успішного виявлення та ефективної протидії тим міжнародним злочинам, які вчиняються з боку рф щодо України, починаючи з 2014 р. (див. додатково: Письменський Є. О., Мовчан Р. О. Новели кримінального законодавства України про колабораційну діяльність: дискусійні питання та спроба їх розв'язання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 359. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2022/79.pdf).

²⁴⁶ Санкція ч. 3 ст. 111-1 КК України передбачає такий вид покарання, як арешт, що згідно із Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань» від 23 серпня 2023 р. був трансформований у пробаційний нагляд. Щодо арешту, то цей вид покарання відповідно до ч. 1 ст. 60 КК України стосується тепер лише військовослужбовців та полягає в триманні їх в умовах ізоляції на гауптвахті. Вочевидь суб'єкти формування кримінально-правової політики помилково не відкоригували санкцію ч. 3 ст. 111-1 КК України, адже вчинення відповідного кримінального правопорушення не є орієнтованим на військовослужбовців (ба більше, воно стосується здебільшого освітян, до яких арешт застосувати нині не можна). З огляду на викладене, пропонуємо тлумачити зазначену санкцію таким чином, що під арештом розуміється покарання у виді пробаційного нагляду.

²⁴⁷ Орловська Н. А. Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2012. С. 25.

²⁴⁸ Притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності: аналіз діючого законодавства, практики його застосування та пропозиції щодо змін у законодавстві : аналітична записка. *Громадський холдинг «ГРУПА ВПЛИВУ»*. листопад 2022 р. URL: https://www.vplyv.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Zvit_zmina_ukr.pdf

²⁴⁹ Хавронюк М. Порушення принципу пропорційності у змінах до Кримінального кодексу під час війни. *Центр політико-правових реформ*. 18 травня 2022 р. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/porushennya-pryncypu-proporsijnosti-u-zminah-kryminalnogo-kodeksu-pid-chas-vijny/>

²⁵⁰ Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми : монографія. Київ : Норма права, 2022. С. 59.

²⁵¹ Письменський Є. О. Види колабораційної діяльності та питання їх відбиття у КК України. *Кримінальне право України перед викликами сучасності і майбуття: яким воно є і яким йому бути* : матеріали міжнар. наук. конференції, м. Харків, 21-22 жовт. 2022 р. / редкол. : В. Я. Тацій, Ю. А. Пономаренко, Ю. В. Баулін та ін. Харків : Право, 2022. С. 57.

²⁵² О. Матюшенко переймається цим же питанням: як бути з притягненням до відповідальності неповнолітньої особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 чи ч. 2 ст. 111-1 КК України? (Матюшенко О. І. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в санкціях кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали XII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 30 листоп. 2022 р.) / упоряд. А. А. Вознюк, О. М. Шармар, О. А. Федоренко. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 84).

²⁵³ Зайцев О. В., Бодейко В. А. Щодо встановлення суб'єктивних ознак колабораційної діяльності (узагальнення матеріалів судової практики). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 4 (100). С. 106, 108.

²⁵⁴ Конопельський В. Я. Деякі питання кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. *Завдання кримінального права в умовах надзвичайного стану* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присв. 25-річчю утв. Національного університету «Одеська юридична академія» (Одеса, 9 грудня 2022 р.) / відп. редактор Є. Л. Стрельцов. Одеса : ПРЦ НАПрН України, НУ «ОЮА», 2022. С. 26.

²⁵⁵ Антонюк Н. Державна зрада і колабораційна діяльність: питання кримінально-правової кваліфікації. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 4 (37). С. 59–60.

²⁵⁶ Незважаючи на те, що ця позиція стосується додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, разом з тим втілений у ній правовий підхід є сумісним і з основним покаранням.

²⁵⁷ Постанова об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 4 вересня 2023 р. у справі № 404/2081/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113396688>

²⁵⁸ Дудоров О. О., Письменський Є. О. Призначення додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певну посаду або займатися певною діяльністю особі, яка відповідну посаду не обіймає або відповідною діяльністю не займається (аналіз правових позицій Верховного Суду). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2023. № 2 (20). С. 80. URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/292344>

²⁵⁹ Загиней-Заболотенко З. А. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 481.

²⁶⁰ Горбачова І. М. Караність кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва. *Завдання кримінального права в умовах надзвичайного стану* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присв. 25-річчю утв. Національного університету «Одеська юридична академія» (Одеса, 9 грудня 2022 р.) / відп. ред. Є. Л. Стрельцов. Одеса : ПРЦ НАПрН України, НУ «ОЮА», 2022. С. 57.

²⁶¹ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення Офісу Генеральної прокуратури (Форма № 1); звіт Державної судової адміністрації України про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання (Форма № 6); звіт Державної судової адміністрації України про склад засуджених (Форма № 7); Карчевський М. Протидія злочинності в Україні : інфографіка : інтерактивний довідник. 2023. Версія 3.0. URL : <https://karchevskiy.com/i-dovidnyk/>

²⁶² Ухвала Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 24 лютого 2023 р. у справі № 308/11549/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109181503>.

²⁶³ Ухвала Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області від 12 травня 2023 р. у справі № 946/2763/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110833882>.

²⁶⁴ Ухвала Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 21 квітня 2023 р. у справі № 202/3190/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110772779>.

²⁶⁵ Ухвала Київського районного суду м. Харкова від 12 квітня 2024 р. у справі № 953/3089/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118367785>.

²⁶⁶ Слід нагадати, що саме зазначений вид покарання встановлено як основний та безальтернативний згідно з санкціями ч. 1 і ч. 2 ст. 111-1 КК України, які застосовуються на порядок активніше порівняно з іншими частинами ст. 111-1 КК України.

²⁶⁷ Вирок Рівненського міського суду Рівненської області від 25 червня 2024 р. у справі № 569/2264/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119982294>.

²⁶⁸ Вирок Голосіївського районного суду м. Києва від 21 лютого 2024 р. у справі № 752/24815/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117180416>.

²⁶⁹ Навряд чи якесь вагоме правове значення по суті вирішуваного питання мають такі чинники, як відсутність офіційного працевлаштування, відсутність судимості (невже це заслуга?) та неперебування на обліку у психіатрів та наркологів. Хіба вони здатні належним чином впливати на можливість звільнення від відбування покарання або на визначення міри покарання?

²⁷⁰ Щодо активного сприяння розкриттю кримінального правопорушення, то вивчення вироку показало формальність установлення цієї обставини, оскільки відсутні бодай якісь дані, які б конкретизували як факт такого сприяння, так і активність його здійснення.

²⁷¹ Означає, що винна особа з метою полегшення вчинення злочину використовує найбільш несприятливий час, тяжкі обставини та умови, у яких опинилося суспільство (Вартилицька І. А., Шармар О. М. Особливості кваліфікації кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану та особливого періоду. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2021. № 1 (15). С. 194–195). Цей факт дає змогу констатувати підвищений ступінь суспільної небезпеки злочинів, які вчиняються в умовах воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій, що паралельно свідчить про більшу суспільну небезпеку такої особи (Мостепанюк Л. О. Воєнний стан як обставина, що обтяжує покарання. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2024. № 1 (21). С. 42).

²⁷² По-перше, у вирокі суду присвячено чимало уваги введенню воєнного стану в Україні та продовженню строку його дії, що разом з тим не знаходить належного розвитку (суд не аналізує цей фактор з позиції його впливу на поведінку особи; не зрозуміло також, чи вплинули якимось чином умови воєнного стану на вчинення колабораційної діяльності). По-друге, обставину, яка обтяжує покарання, відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України, суд не міг проігнорувати, адже її невизнання такою є можливим лише за умов наведення мотивів ухваленого рішення у вирокі. На жаль, але констатація відсутності зазначеної обставини не аргументується.

²⁷³ Вирок Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 15 листопада 2022 р. у справі № 577/3465/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107375149>.

²⁷⁴ Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 22 серпня 2022 р. у справі № 761/13955/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106293364>.

²⁷⁵ Вирок Вишгородського районного суду Київської області від 19 червня 2024 р. у справі № 363/906/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119839158>.

²⁷⁶ Вирок Кагарлицького районного суду Київської області від 01 грудня 2022 р. у справі № 368/346/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107662137>.

²⁷⁷ Вирок Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 19 жовтня 2022 р. у справі № 185/6955/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107198963>.

²⁷⁸ Вирок Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 07 червня 2023 р. у справі № 203/3025/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111369087>.